

PROSTOR

25 [2017] 1 [53]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
25 [2017] 1 [53]
1-170
1-6 [2017]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

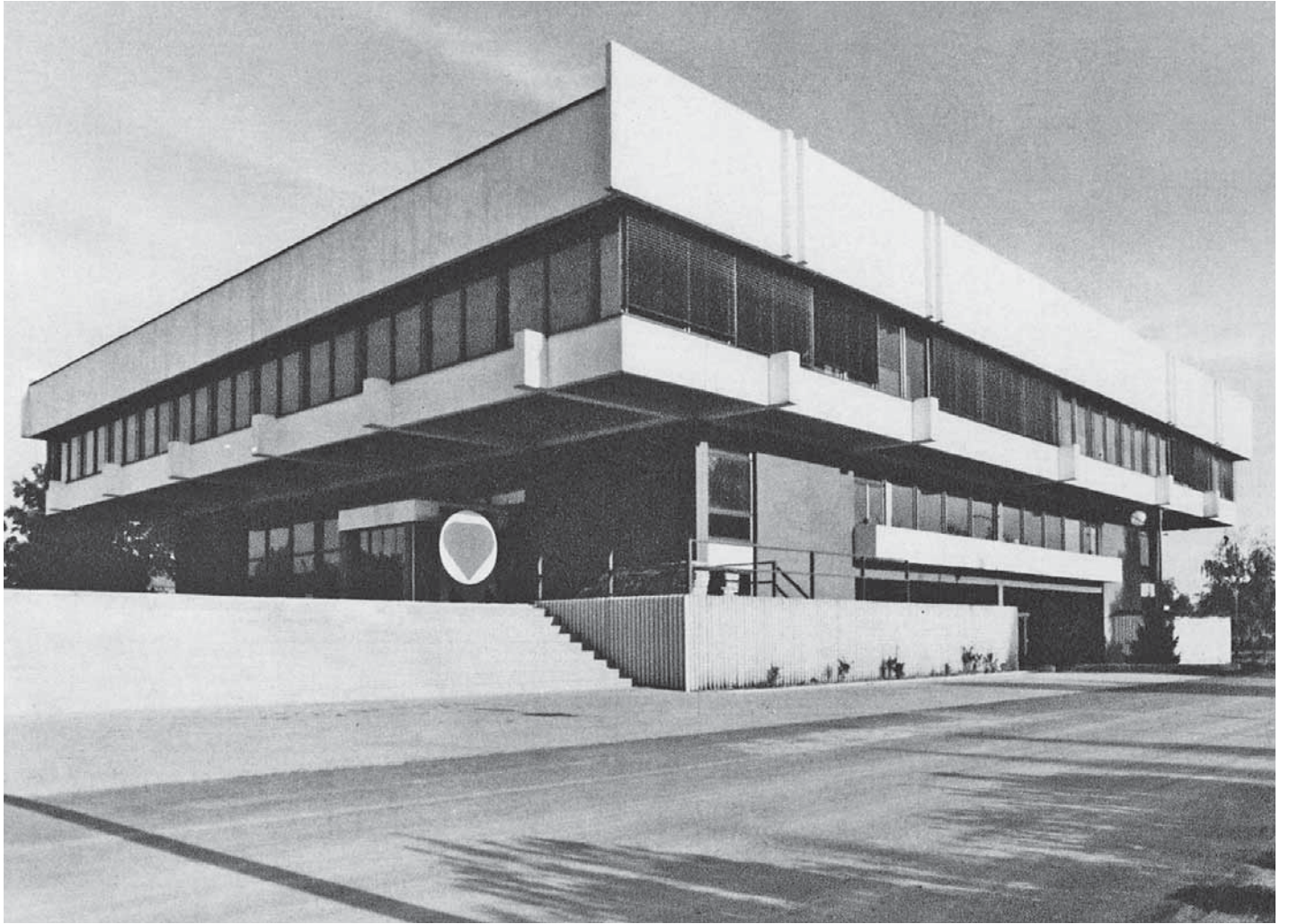
40-73 **ALEN ŽUNIĆ**

POSLOVNE I UREDSKE ZGRADE
ARHITEKTA ALEKSANDRA DRAGOMANOVIĆA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.036 A.DRAGOMANOVIĆ(497)"19"

OFFICE BUILDINGS DESIGNED BY
THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 72.036 A.DRAGOMANOVIĆ(497)"19"

Sl. 1. ZAGREB, SRCE (SVEUČILIŠNI RAČUNSKI CENTAR), A. DRAGOMANOVIC, 1972.-1974.
FIG. 1 ZAGREB, SRCE (UNIVERSITY COMPUTING CENTRE), A. DRAGOMANOVIC, 1972-1974

ALEN ŽUNIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
 ARHITEKTONSKI FAKULTET [ISTRAŽIVAČ NA ZNANSTVENOM PROJEKTU]
 HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 zunic.alen@gmail.com

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
 UDK 72.036 A.DRAGOMANOVIĆ(497)"19"
 TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
 2.01.01. – ARHITEKTONSKO PROJEKTIRANJE
 2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
 I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
 ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 2. 5. 2017. / 13. 6. 2017.

UNIVERSITY OF ZAGREB
 FACULTY OF ARCHITECTURE [RESEARCHER ON A SCIENTIFIC PROJECT]
 HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 zunic.alen@gmail.com

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
 UDC 72.036 A.DRAGOMANOVIĆ(497)"19"
 TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
 2.01.01. – ARCHITECTURAL DESIGN
 2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
 AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE
 ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 2. 5. 2017. / 13. 6. 2017.

POSLOVNE I UREDSKE ZGRADE ARHITEKTA ALEKSANDRA DRAGOMANOVIĆA

OFFICE BUILDINGS DESIGNED BY THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

ARHITEKTURA KASNE MODERNE
 DRAGOMANOVIĆ, ALEKSANDAR
 POSLOVNE I UREDSKE ZGRADE

Aleksandar Dragomanović (1921.-1996.) jedan je od ključnih autora hrvatske poslijeratne arhitekture čiji opus broji više od stotinu projektiranih i izvedenih djela. Naglašen utjecaj u struci ostavio je visokom kvalitetom i brojnošću poslovnih i uredskih zgrada – ukupno sesnaest u nekoliko gradova onodobne Jugoslavije (Zagreb, Rijeka, Beograd, Zrenjanin) i u drugim zemljama (npr. Alžiru). Njegovi projekti ove tipološke skupine obilježeni su racionalnim funkcionalnim i konstruktivno-tehnološkim rješenjima te estetiziranim minimalističkim oblikovanjem.

LATE MODERNIST ARCHITECTURE
 DRAGOMANOVIĆ, ALEKSANDAR
 OFFICE BUILDINGS

Aleksandar Dragomanović (1921-1996) was one of the key figures of Croatian post-war architecture. His prolific body of works comprises more than one hundred projects and built realizations. He exerted a profound influence on the architectural profession with his high-quality designs for office buildings – a total of 16 in several cities of ex Yugoslavia (Zagreb, Rijeka, Beograd, Zrenjanin) and some other countries (Algeria). His design vocabulary regarding this specific architectural type is clearly marked by a rational and functional approach, innovative structural and technological solutions, and an aesthetic minimalism.

UVOD

INTRODUCTION

Medju istaknutim autorskim opusima i stvaralačkim osobnostima hrvatske poslijeratne moderne, arhitektonsko i pedagoško djelovanje prof. arh. Aleksandra Dragomanovića nesumnjivo pripada samom vrhu struke – i po visokoj kreativnoj razini nagrađenih natjecajnih radova, projekata i realizacija, i po vrlo dugome nastavničkom djelovanju te utjecaju na brojne generacije studenata, odnosno arhitekata proizašlih iz *zagrebačke škole arhitekture*. Cjelovito sintezno istraživanje njegova opusa i specifičnih metoda projektiranja autor je proveo u sklopu rada na nedavno obranjenom doktorskoj disertaciji¹, a za ovu je prigodu iz kritički prikupljene i analizirane građe pripremljena studija Dragomanovićeve poslovno-uredskih zgrada koje su (uz ranije publicirane robne kuće i trgovačke centre)² gotovo amblematski i svakako najvažniji dio njegova stvaralačkog prosedea.

PROLEGOMENA OPUSU ARHITEKTA ALEKSANDRA DRAGOMANOVIĆA³

PROLEGOMENA TO THE WORK OF THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

Aleksandar Dragomanović rođen je u Banjoj Luci (1921.) gdje mu je otac, tada major kraljevske vojske, bio na službi, no odrastao je, školovao se i cijeli je životni vijek djelovao u Zagrebu (od 1932.), u kojem je ostavio najve-

ći broj realizacija i gdje je nedugo nakon svoga zadnjeg projekta i umro od posljedica moždanog udara (1996.).

Prema vremenu djelovanja Dragomanović pripada 'herojskim' generacijama naših modernista stasalom u godinama oko Drugoga svjetskog rata, gdje je on tek koju godinu mladi od Vitića, Segvića, Čičin-Šaina, Richtera, Milica i Vinceka, vršnjaci su mu Bernardi, Nikšić, Delfin i Uhlík, a generacijski je malo ispred (iako djelovanjem istovremen) s Begovićem, Bregovcem, Jelinekom, Kollenzom, Marasovićem, Mareticom, Miševićem, Vodićkom, Wenzlerom...⁴ Stjecajem okolnosti, cjelokupni Dragomanovićev doticaj s arhitekturom točno se poklopio s razdobljem postojanja socijalističke Jugoslavije – od efektivnog početka njegova studija arhitekture (1945.)⁵, zaposlenja na Fakultetu kod prof. arh. Alfreda Albinija (1947. kao demonstrator, 1949. u svojstvu laboranta, od 1951. kao asistent) i potom cjeloživotnoga nastavničkog djelovanja do umirovljenja (1991.)⁶ – pri čemu je taj specifični politički, društveni i kulturni okvir utjecao i na karakter njegove arhitekture.

Kronološki raspon Dragomanovićeve projektantskog djelovanja razvio se u kreativnom luku dugom 47 godina – od prvoga poznatoga (još studentskog) natjecaja za željezničke objekte na pruži Brčko-Banovići (1948.) do zadnjega projekta, onoga za nerealiziranu dogradnju Gradske vijećnice u Zagrebu

¹ Ova je studija nastala na temelju doktorskih istraživanja koje sam proveo u sklopu rada na disertaciji naslova *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovića* [ŽUNIĆ, 2016.]. Obradu teme inicijalno sam započeo još kao student u veljači 2012. uređivanjem Dragomanovićeve ostavštine u Hrvatskome muzeju arhitekture HAZU, nastavio sam je razvijati kao kolateralno istraživanje tijekom boravka na poslijediplomskom studiju *History and Philosophy of Design* na GSD Harvard University 2013.-2015., a efektivni dovršetak disertacije proveden je tijekom 3. godine dokorskog studija 'Arhitektura i urbanizam' na AF-u, od listopada 2015. do listopada 2016.

Disertacija je izrađena pod mentorstvom izv.prof. dr.sc. Zlatka Karaća i obranjena 28.10.2016. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu: akademik prof.emerit. dr.sc. Velimir Neidhardt (predsjednik), prof. dr.sc. Aleksandar Homadovski (član) i prof. dr.sc. Zlatko Jurić (vanjski član s Filozofskog fakulteta) [ŽUNIĆ, 2017.]. Doktorska disertacija i ovaj članak dio su sirega programa istraživanja na znanstvenom projektu HERU: *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [HRZZ-2032], voditelja akademika Mladena Obada Šitarocija, u sklopu teme *9c – Naslijeđe modernističke arhitekture*.

² ŽUNIĆ, 2012.; ŽUNIĆ, KARAĆ, 2015.b

³ *Prolegomena...* je pripremljena kao jedno od uvodnih poglavlja doktorata [ŽUNIĆ, 2016: 29-31], a za ovu je prigodu tekst doraden i opremljen biografskim podacima koji se uglavnom temelje na sljedećim arhivsko-dokumentacijskim izvorima: AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss.br.29]; AF-ASR: *Matični list Dragomanović Aleksandar*, mat.br. 1-718; Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]; Arhiva M. Dragomanovića: *Aleksandar Dragomanović. Životopis* [registrator-mapa].

Sl. 2. ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ (U SREDINI)
FIG. 2 ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ (IN THE CENTRE)

(1995.). Njegov opus u konačnici čini više od 100 djela⁷, među kojima su 24 realizacije (prva je vratarnica i ambulanta tvornice TUNT u Sesvetskom Kraljevcu iz 1952.), uz posebno plodan korpus od 42 natječaja, s osvojenih 15 prvih nagrada i barem 19 ostalih plasmata.⁸ Antologijskom vrijednošću u širem kontekstu hrvatske moderne arhitekture izdvaja se pet njegovih zagrebačkih djela: Paviljon 'Porodica i domaćinstvo' na Zagrebackom velesajmu, poslije 'Modna kuća' u Praskoj ul. (r. 1958., s N. Kučanom), Robna kuća 'NaMa' Trnsko (r. 1966.), zgrada SRCE (r. 1974.), Kombinirana dječja ustanova Sopot (r. 1977., s R. Nikšićem) i poslovna zgrada 'Tempo' – SDK (r. 1981., s R. Nikšićem). Od neizvedenih natječajnih projekata tehnološkom je kompleksnošću i iznimnom inženjerskom kompetencijom obilježen Dom RTV Zagreb (n. 1962., s R. Nikšićem i E. Šmidihenom) te natječaj za poslovni toranj 'Vagonogradnje' na beogradskoj Slaviji (n. 1963./1964., s D. Ložnik i N. Jansonom).

Najplodnije razdoblje Dragomanovićeve djelovanja i godine pune kreativne zrelosti jesu 1960-e i 1970-e. Zanimljivo je da je uz dominantne zagrebačke teme autorske projekte radio za čak 39 gradova i naselja (na još nekoliko lokaliteta i kao suradnik), i to u Hrvatskoj, u gotovo svim republikama bivše Jugoslavije te u inozemstvu (Francuskoj, Alžiru, a kao suradnik prof. Albinija i u Belgiji i Njemačkoj).⁹ Vecinu velikih projekata radio je u autorskim timovima, pri čemu je najčešće

suradivao s Radovanom Nikšićem (još od 1953.), a u nešto kasnijim godinama s Edom Šmidihenom kao trećim članom tima. Od ostalih relevantnih imena s kojima je (ko)autorski povezan valja spomenuti Dašu Crnković-Očko, Ninoslava Kućana, Zdravka Bregovca, Bernarda Bernardija, Petra Kušana, Borisa Krstulovića, Berislava Radimira, Josipa Frankola, Zvonimira Jurica, Olgu Vujović..., od mladih Kresimira Kasanica, Fedora Tolju, Miroslava Genga i njegova sina Miroslava, a od kipara i slikara Dušana Džamonju, Vojina Bakica i Miljenka Stancica.¹⁰ Unatoč recentnosti opusa, neka su Dragomanovićeve djela već nepovratno uništena (npr. 'Modna kuća' u Praskoj ul. stradala je u požaru; autobusna postaja u Zadru nedavno je srušena), neka su realizirana bez njegova završnog sudjelovanja i fine autorske 'glazure' (npr. Kemijski institut PMF-a u Skoplju), a neke su zgrade devastirane neprimjerenim intervencijama i dogradnjama (npr. kosi krovovi na Robnoj kući 'NaMa' Trnsko i na baš svim njegovim školama).

Kompozicijski atributi i likovni jezik Dragomanovićeve arhitekture u 1950-im se godinama čitko referiraju na Le Corbusiera i Miesa, a tijekom 1960-ih godina i poslije pod snažnim je utjecajem nizozemske škole, ponajprije Bakeme i Van den Broeka, te skandinavske kulture i dizajna, o čemu Neven Mikac piše: „Sjećam se njegovih *feelinga* za život u Skandinaviji, za skandinavsku arhitekturu, za skandinavske automobile...”¹¹ (Dragomanović je vozio amblematski *Saab 99*.)

Tijekom karijere ovjenčan je brojnim nagradama i priznanjima, a jedan je od nekolicine naših arhitekata koji je dobio i obje velike *Nagrade za životno djelo – Viktor Kovačić* (1986.) i *Vladimir Nazor* (1988.). O njegovim djelima nije se mnogo pisalo, ali je recepcija javnosti i strukovne kritike u tim odabranim objavama redovito bila izrazito afirmativna.

Osim projektantskim djelovanjem, prof. arh. Aleksandar Dragomanović velik je utjecaj u struci ostavio i kao nastavnik zagrebačkoga Arhitektonskog fakulteta s čak 45 godina dugom pedagoškom karijerom (1947.-1991.), tijekom koje je bio Albinijev demonstrator, laborant i asistent, potom Šegvićev asistent i predavač u paraleli na njegovim kolegijima..., zaključivši put kao redoviti profesor. Bio je predstojnik Katedre za arhitektonsko projektiranje (1976.-1978.) i šef Zavoda za arhitekturu AF-a (1983.-1987.) te nadasve omiljen profesor projektiranja (uglavnom društvenih i javnih zgrada različitih tipologija) koji je u nastavu uveo originalno koncipirani kolegij *Osnove arhitektonskog projektiranja* (1972.), što se na njegovim edukacijskim postulatima do danas održao u *curriculumu* studija arhitekture.¹² Pisao je i izlagao rijetko, no izradio je habilitaciju o robnim kućama (1972.)¹³, a

⁴ Za uvid u generacijske relacije hrvatskih arhitekata vrlo je ilustrativan kronološki indeks u: UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009: 258-261.

⁵ Studij na Tehničkom fakultetu formalno je upisao krajem 1943., no zbog mobilizacije tada ga nije ozbiljnije ni započeo, pa efektivno studira tek od 1945. (AF-ASR: *Matični list Dragomanović Aleksandar*, mat.br. 1-718).

⁶ Detaljnije o Dragomanovićevoj nastavničkoj karijeri u: ŽUNIĆ, 2016: 170-209; AF-APD: *Aleksandar Dragomanović* [doss.br. 29].

⁷ Temeljita inventarizacija Dragomanovićeve projektantskog opusa koju sam sproveo u sklopu doktorskog istraživanja rezultirala je s 94 utvrđena autorska projekta, 13 suradničkih i 14 dvojbjenih projekata, gdje se njegovo autorstvo netočno ili nedovoljno pouzdano navodi – ukupno je identificirano 121 djelo [ŽUNIĆ, 2016: 5.2. *Materijalizacija opusa – 158-161, Katalog – 307-601*].

⁸ ŽUNIĆ, 2016: 12.2.5. *Popis natječaja, projekata i realizacija – 621-623*

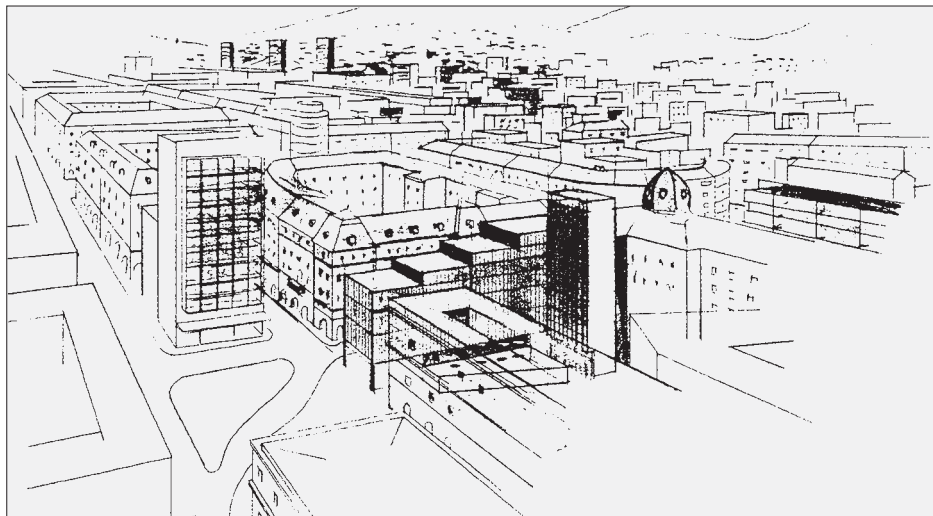
⁹ Projekte je, uz Hrvatsku, radio za Sloveniju, BiH, Vojvodinu, Srbiju i Makedoniju, a izostao je angažman u Crnoj Gori i na Kosovu [ŽUNIĆ, 2016: 5.2.4. *Lokalitetni diskurs – 156-158, 12.2.3. Lokalitetni popis – 614-617*].

¹⁰ ŽUNIĆ, 2016: 5.2.6. *Sudionici u stvaralackom procesu – 161-167, 12.2.4. Koautorski popis – 617-621*

¹¹ Iz pisma prof.arh. N. Mikca, nekada Dragomanovićeve asistenta, danas profesora arhitekture na AHO u Oslu [ŽUNIĆ, 2016: 61-62].

¹² Nakon Dragomanovićeve umirovljenja (1991.) taj su kolegij nastavili voditi njegovi nekadašnji asistenti prof.arh. Kresimir Kasanić (do 2006.) i prof.arh. Tonci Žarnić (od 2006. do danas) [ŽUNIĆ, 2016: 5.3.7. *Kolegiji... – 198-204*].

¹³ ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ, *Problematika robnih kuća na primjerima Trnsko Zagreb, Novi Sad, Vinkovci* [habilitacijski rad], Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1972. [HAZU-HMA]

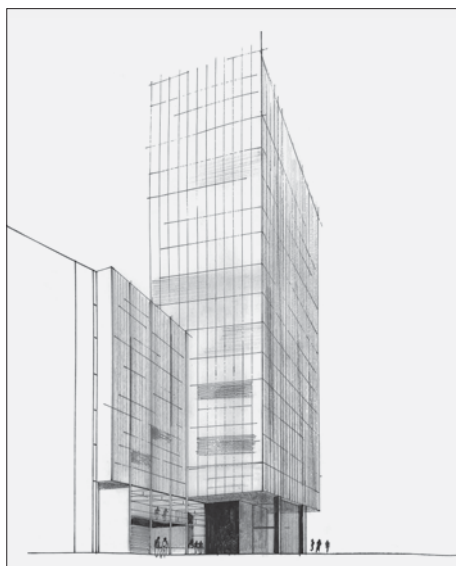

SL. 3. RIJEKA, ZGRADA RIJEČKE BANKE I ŠTEDIONICE (NARODNA BANKA RIJEKA), A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR, 1957.

FIG. 3 RIJEKA, THE BUILDING OF RIJEKA BANK AND THE SAVINGS BANK (NATIONAL BANK, RIJEKA), A. DRAGOMANOVIĆ, B. RADIMIR, 1957

SL. 4. BEOGRAD, POSLOVNA ZGRADA 'VAGONOGRADNJE', A. DRAGOMANOVIĆ, D. LOŽNIK, N. JANSON, 1963.-1966.

FIG. 4 BELGRADE, 'VAGONOGRADNJA' OFFICE BUILDING, A. DRAGOMANOVIĆ, D. LOŽNIK, N. JANSON, 1963-1966

započeo je (oko 1981.) i doktorat o polivalentnim centrima naselja¹⁴ koji nije uspio dovršiti jer je u biti bio *umjetnik*, a ne znanstvenik, prvi profesor Arhitektonskog fakulteta koji je u novome zakonskom okviru 1988. izborio i potvrdio presedan umjetničkoga izbora u zvanje.

Dragomanovićevo djelo pokazuje rijetku dosljednost u prosedeu stvaranja arhitekture specifičnom *diskurzivnom* (ne diskursnom!) metodom¹⁵ modularnog projektiranja 'na mreži' – stvarnoj, strukturnoj, ili pak imaginarnoj, ali sadržanoj u kompozicijskom postupku – koju odlikuje izrazito promišljen analitički prosede postave rješenja, racionalna prostorna organizacija i čisto funkcionalno zoniranje tlocrta, jednostavna i inženjerski besprijekorna konstruktivna shema, a posljedično – estetizirana arhitektura nenadmašne elegancije i minimalističke kompozicijske geste!

Bit njegova kreativnog postupka Tomislav Premerl ovako je opisao: „Dragomanovićeva se arhitektura odlikuje profinjenim smislom za proporciju arhitektonskih volumena, studioznim pristupom detalju, pažljivim izborom materijala te uvijek logičnom, racionalnom konstrukcijom velikih graditeljskih sklopova...”¹⁶ Bavo se gotovo svim arhitektonskim tipovima, no nezaobilazan projektantski, ali i teorijski doprinos u struci ostavio je u razvoju tipologija robnih kuća i trgovačko-opskrbnih centara (14 djela, uz spomenuti habilitacijski rad¹⁷), poslovno-uredskih zgrada (16) te odgojno obrazovnih ustanova – dječjih vrtića, škola i fakulteta (14), pri čemu navedene skupine projekata čine glavne tipološke teme koje ne samo brojnošću već i inovativnošću rješenja predstavljaju ključne dionice u njegovu opusu. Dragomanović je primarno projektant zgrada – arhitekt *par excellence* – dok se urbanizmom, interijerima i dizajnom bavio rijetko, iako podjednako uspješno.

DRAGOMANOVIĆEVE POSLOVNE I UREDSKE ZGRADE

OFFICE BUILDINGS

Uz već publicirane poslovne zgrade Aleksandra Dragomanovića iz specifične domene robnih kuća i trgovačko-opskrbnih centara¹⁸, komplementarnu temu u tipologiji poslovne arhitekture čine njegove uredske zgrade koje je projektirao za različite ustanove, političko-upravna tijela i asocijacije, tvrtke, banke, poslovno-stambene građevine..., koje su brojnošću djela (ukupno ih je 16) i važnošću nekih antologijskih realizacija dominantna i najdugotrajnija dionica autorova stvaralačkog opusa.

GENEZA, RAZVOJ, KRONOLOGIJA

ORIGIN, EVOLUTION, CHRONOLOGY

Tijekom svojih konstitutivnih godina Aleksandar Dragomanović se s tipologijom poslovno-uredskih zgrada prvi put susreo godinu nakon diplome, radeci s prof. arh. Alfredom Albinijem natječaj za upravnu zgradu tvornice 'Rade Končar' (n. 1952./1953.)¹⁹, a samostalno nešto kasnije na natječaju za kompleks poslovnih zgrada SUP-a (Sekretarijata za unutrašnje poslove Grada Zagreba) s J. Frankolom i A. Lozicom (n. 1956. – 3. nagrada).²⁰ Taj netipični projekt zgrada za policiju ostao je nepoznat i nepubliciran (a čini se da su i originalni nacrti morali biti 'dislocirani' iz autorove ostavštine) jer je riječ o programu visoke sigurnosne razine pa zbog toga nacrti nisu smjeli biti dostupni javnosti. Vec godinu nakon toga s B. Radimirom radi natječaj za zgradu Riječke banke i štedionice (Narodne banke Rijeka) na tadašnjemu Jadranskom trgu neposredno uza središnju pješacku os grada – riječki Korzo (n. 1957. – otkup).²¹

Ovdje je naposljetku, početkom 1960-ih, izvedbu ostvario K. Ostrogović, iako je jednakovrijednu nagradu na natječaju osvojilo i rješenje tima Z. i S. Dumengjić.²²

Nakon nekoliko godina usredotočenosti na druge tipologije, Dragomanović se poslovno-uredskim objektima vratio na velikom natječaju za CK Saveza komunista Hrvatske (Zgradu društvenih organizacija) na zagrebačkom

¹⁴ ŽUNIC, 2016: 5.2.4. *Neobranjeni doktorat* – 213-215

¹⁵ O pojmu *diskurzivnosti* i njegovu specifičnom značenju u domeni arhitektonskog projektiranja te distinkciji u odnosu na pojam diskursa opširno sam izlagao u disertaciji [ŽUNIC, 2016: 7. *Analiza diskurzivne metode projektiranja* – 245-252].

¹⁶ T. PL., 1993.

¹⁷ DRAGOMANOVIĆ, 1972.

¹⁸ ŽUNIC, 2012.; ŽUNIC, KARAC, 2015.b

¹⁹ UCHYTIĆ, 1990: 192, 213, 218

²⁰ *** 1956.; *** 1964.; PALADINO, 2015: 158, 307-308

²¹ Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]

Prisavlju, koji radi s R. Nikšićem, a prvi put u timu im se pridružio i E. Šmídihen (n. 1961. – 3. nagrada). Bio je to jedan od najatraktivnijih natječaja svoga vremena s 30 pristiglih radova, no bez dodijeljene prve nagrade, pa je zgrada (poslije popularno zvana 'Kockica') izvedena po 1. 'plasmanu' I. Vitića, postavši jedno od paradigmatičkih djela hrvatske arhitekture 1960-ih godina.²³

Dragomanović, uz koautore D. Ložnik i N. Jansona, s velikim uspjehom sudjeluje na natječaju za poslovnu zgradu 'Vagonogradnje' na beogradskoj Slaviji (n. 1963./1964. – 1. nagrada).²⁴ Zgrada je koncipirana kao elegantan uredski toranj smjele konzolne konstrukcije, a svojim je položajem nedaleko od središta Beograda trebala postati snažan akcent u slici grada – „Sa izrazito urbanističkim pristupom zadatku, objekt je oblikovan kao urbanistička poanta. Njegova prostorna dominacija i jednostavan plastični izraz su evidentni.”²⁵ Projekt je ubrzo krenuo u izvedbenu razradu (1965./1966.), ali, nažalost, do realizacije nije došlo.²⁶

Međutim, najznačajniji neizvedeni natječajni projekt u ovoj tipološkoj skupini zasigurno je onaj za Dom Radio-televizije Zagreb, koji Dragomanović radi s R. Nikšićem i E. Šmídihenom (n. 1962. – 2. nagrada, 1. plasman).²⁷

22 K. O., 1959.

23 VENTURINI, 1961.

24 SINDIĆ, 1964.

25 AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss.br. 29]: Segvić, N., Mohorović, A., Rašića, B. – Ocjena komisije za izbor A. Dragomanovića u zvanje višeg predavača 1971.

26 Arhiva A. Žunića: Aleksandar Dragomanović. Radovi [elab. 1986.]

27 GOMBOS, 1963.; *** 1965.

28 ŽUNIĆ, KARAC, 2015.a: 181

29 *** 1983.b; KISIĆ [ur.], 2005: 74-76, 113, 129-130

30 KISIĆ [ur.], 2005: 79, 114, 128

Timu je povjerena izrada projekta s nekoliko varijantnih rješenja i razina razrade koja se protegnula tijekom osam godina (do 1970.), no na koncu taj iznimno zahtjevni i studiozno pripremani projekt nije rezultirao realizacijom. Kompleks je, naime, poslije izveden kao importirano generičko, donekle gotovo rješenje koje su lokaciji projektantski i tehnološki prilagodili N. Bach i R. Rausavljević (1977.-1989.).²⁸

Nakon Doma RTV Zagreb uslijedio je natječaj (a poslije i projekt s realizacijom) velike poslovne zgrade 'Tempo' – SDK (Službe društvenog knjigovodstva, danas FINA) uza zagrebacku Ul. grada Vukovara (n. 1969./1970. – 1. nagrada, p. 1975.-1979., r. 1980./1981.).²⁹ Tom se zgradom, projektiranom s R. Nikšićem neposredno uz Pucko otvoreno učilište, Dragomanović dojmivom kreativnom gestom pridružio ponajboljim autorima hrvatske arhitekture druge polovice 20. stoljeca koji su uz ovu značajnu gradsku avenuju ostavili reprezentativna djela naše kasne moderne.

Unatoč nespornoj kvaliteti građevine, izlaganj na 17. Zagrebačkom salonu i nominiranoj za najviše strukovne nagrade poput *Vladimira Nazora* i *Nagrade Grada Zagreba* (1982.), ovo je djelo kao skupa investicija u nepovoljnom političkom trenutku onodobnih 'stabilizacijskih procesa' ostalo bez nagrada, uz brojne društvene kontroverze koje su se s tim u vezi pojavile u javnosti.

Iako primarno pripada prometnim temama, kompleks Eksploatacionoga centra autoputa Zagreb-Rijeka, koji Dragomanović radi s R. Nikšićem (p. 1972., r. 1974./1975.), u svojoj je neposrednoj funkciji također uredska arhitektura.³⁰

Jedno amblematsko, no u struci nedovoljno afirmirano i skromno publicirano djelo u opu-

SL. 5. LUČKO, EKSPLOATACIONI CENTAR AUTOPUTA (*CENTAR ZA ODRŽAVANJE AUTOPUTA) ZAGREB-RJEKA, A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1972.-1975.

FIG. 5 LUČKO, COMPANY FOR CONSTRUCTION AND OPERATION OF THE MOTORWAY ZAGREB-RJEKA, A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1972-1975

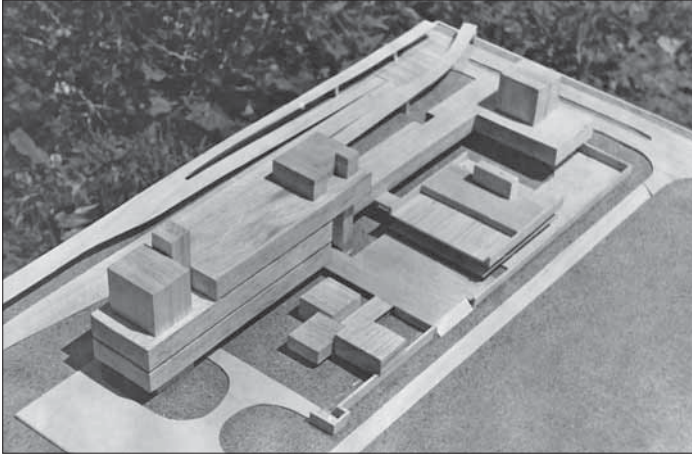
SL. 6. ZAGREB, SRCE (SVEUČILIŠNI RAČUNSKI CENTAR), A. DRAGOMANOVIĆ, 1972.-1974.

FIG. 6 ZAGREB, SRCE (UNIVERSITY COMPUTING CENTRE), A. DRAGOMANOVIĆ, 1972-1974

SL. 7. ZAGREB, POSLOVNA ZGRADA 'TEMPO' – SDK (SLUŽBE DRUŠTENOG KNJIGOVODSTVA), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1969.-1981.

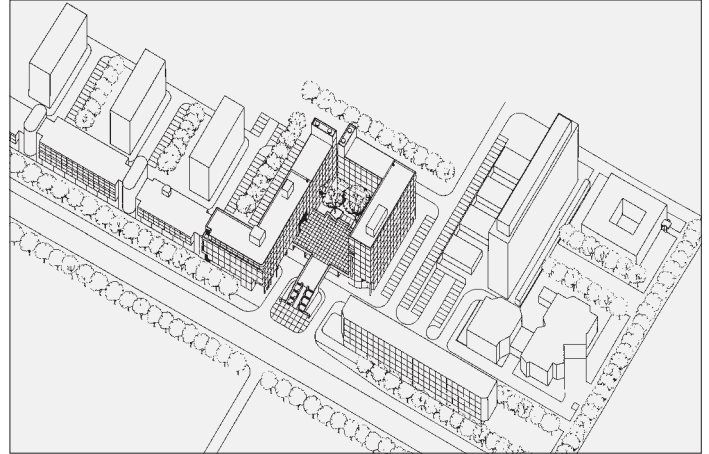
FIG. 7 ZAGREB, 'TEMPO' OFFICE BUILDING – SDK (SOCIAL ACCOUNTING AND AUDITING SERVICE), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1969-1981

SL. 8. ZAGREB, MEZO (MNOGONAMJENSKA EKSPERIMENTALNA ZGRADA I ORGANIZACIJA), A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, 1975.

FIG. 8 ZAGREB, MEZO (MULTIPURPOSE EXPERIMENTAL BUILDING AND ORGANIZATION), A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, 1975

SL. 9. ZAGREB, POSLOVNI OBJEKT 'INGRA - ELEKTROPROJEKT', A. DRAGOMANOVIĆ, F. TOLJA, M. DRAGOMANOVIĆ, 1989.

FIG. 9 ZAGREB, 'INGRA - ELEKTROPROJEKT' OFFICE BUILDING, A. DRAGOMANOVIĆ, F. TOLJA, M. DRAGOMANOVIĆ, 1989

su A. Dragomanovića jest SRCE (Sveučilišni računski centar), smješteno nedaleko od Slavonske avenije u autoru dobro poznatome prostoru, tik do kompleksa HRT-a i zgrade CK SKH, koje je desetak godina ranije na natječajima i sam projektirao. Zgrada je od faze projekta do izvedbe brzo napredovala (p. 1972./1973., r. 1974.)³¹, prezentirajući svojom elegantnom siluetom u potezu ulice izniman kompozicijski rezultat (unatoč primjedbama o 'manirizmu' nekih detalja), pa je to djelo danas vrjednovano kao jedna od ključnih Dragomanovićeve realizacije.

Zahvaljujući prisutnosti na tom objektu, Dragomanović je već godinu nakon dovršetka izgradnje s K. Kasanićem radio i projekt za kompleks MEZO (Mnogonamjenska eksperimentalna zgrada i organizacija) na gotovo istoj, samo proširenoj parceli (p. 1975.)³² Novoplanirani kompleks protezao se uz istočno i južno zaleđe zgrade SRCE, a rješenje je predviđalo inkorporaciju ove netom dovršene građevine u budući sveučilišni sklop i njenu ekstenziju s još dvije dodatne zgrade.

Nakon nekoliko samostalnih projekata Dragomanović se krajem 1970-ih vratio suradnji s Nikšićem i Šmidihenom kada zajedno rade natječaj za poslovnu zgradu 'Banatske banke' u Zrenjaninu, ali bez izvedbenog plasmata (n. 1978. – 2. nagrada).³³ Na mjestu natječajnog obuhvata poslije je izgrađen objekt banke pomalo dekonstruktivističkog izričaja i bitno drukčije estetike od one koju je ponudio Dragomanovićev tim.

Sa svojim asistentima K. Kasanićem i F. Toljom, Dragomanović za Grad Zagreb izrađuje studiju poslovno-stambene uglovnice za lokaciju Petrinjska/Đorđićeva (p. 1980.), višestruko izlaganu i nagrađenu na *Zagrebačkom i Beogradskom salonu*.³⁴ S E. Šmidihenom radi na idejnom rješenju potencijalno kapitalnog projekta za kompleks Ministarstva vanjskih poslova u Alziru, no bez narudžbe za

daljnju razradu (p. 1983.)³⁵, a samostalno projektira svoju posljednju izvedenu zgradu – Upravljačko-informacijski sistem (UIS Računski centar ŽTP-a, danas Hrvatskih željeznica) uza zagrebački Ranzirni kolodvor u Dugavama (p. 1985./1986., r. 1987.)³⁶. Posljednji projekti poslovne tipologije rezultat su Dragomanovićeve sudjelovanja na natječajima – prvi u koautorstvu s F. Toljom i M. Dragomanovićem za poslovni objekt 'Ingra-Elektroprojekt' uza Sveučilišnu aleju (n. 1989. – uži izbor)³⁷ na parceli gdje je poslije izvedena zgrada M. Hrzića i I. Kolbacha³⁸; drugi u suradnji sa sinom Miroslavom za poslovnu zgradu 'Zagrebačke banke' ispred Gradske vijećnice (n. 1990. – 1. nagrada)³⁹, ali natječajna parcela i danas stoji neizgrađena. Za taj dio gradskog prostora Dragomanović potkraj svoga života, kao svoj vjerojatno posljednji projekt (p. 1994./1995.), radi studiju dogradnje Gradske vijećnice koja u nekim varijantama predviđa izgradnju na mjestu gdje je trebala biti 'Zagrebačka banka', a u nekim skicama ispituje lokaciju sjeverno od Vijećnice.⁴⁰

Ovome dojmliovom opusu poslovno-uredskih zgrada valja pribrojiti i neke objekte mješovi-

³¹ JURIC, 1988.

³² Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]; Arhiva M. Dragomanovića

³³ KISIĆ [ur.], 2005: 16, 85, 116, 129

³⁴ DRAGOMANOVIĆ, KASANIĆ, TOLJA, 1983.

³⁵ Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]

³⁶ JURIC, 1988.; HAZU-HMA: ostavština Dragomanović, inv.br. HMA/AD/9/32/1-77

³⁷ Arhiva M. Dragomanovića

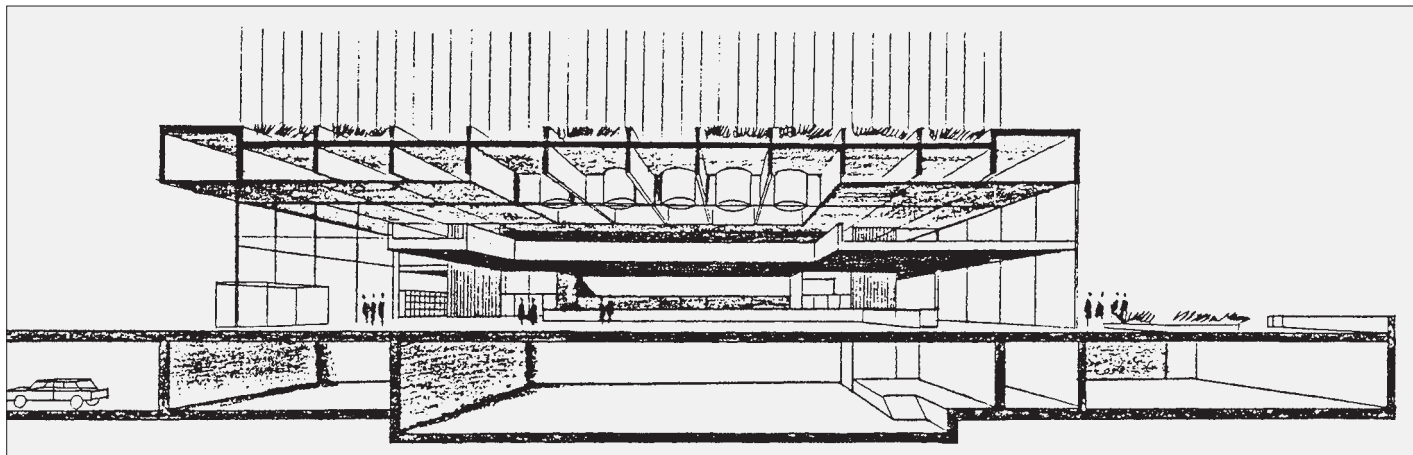
³⁸ *** 1997.

³⁹ DELALLE, 1990.; Arhiva M. Dragomanovića

⁴⁰ Projekt nije publiciran, pohrana dokumentacije: AF-AKDZ: Arhiva T. Žarnica; Arhiva M. Dragomanovića

⁴¹ Rijec je o stambenom objektu na Vostarici u Zadru (p. 1955.), stambenim tornjevima u Rijeci (n. 1960., s N. Kučanom), tipskim stambenim tornjevima (n. 1960., s N. Kučanom) i tipskim objektima četverokatne stambene izgradnje (n. 1960., s N. Kučanom) [Arhiva A. Žunice: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.].

⁴² ŽUNIĆ, 2016: 8.2.2. *Nagrade i priznanja* – 282-283, 12.3-5. *Nagrade i priznanja* – 626

tih tipologija s 'poslovno-stambenim' atributima koji sadrže i trgovačke prostore, lokale ili urede na nižim etažama poput 'Projekta Selska', koji radi s M. Dragomanovićem i M. Gengom (p. 1994.), dok je u mladenackim godinama radio i projekte stambenih zgrada u Zadru i Rijeci, za koje se zbog izgubljene dokumentacije nije mogao utvrditi eventualni udio poslovnih prostora.⁴¹

Iz prikazanog slijeda projekata može se vidjeti kako se poslovno-uredskom tipologijom zgrada Dragomanović bavio u ujednačenome ritmu tijekom cijele karijere, vraćajući se tim temama svakih nekoliko godina – počevši od prvog projekta s Albinijem 1952./1953., ili prvoga vlastitog iz 1956., do posljednjeg rada ovoga tipa iz 1994./1995. Taj raspon od više od 40 godina rezultirao je sa 16 poslovno-uredskih objekata. Među njima je devet natječajnih projekata na kojima je odreda osvajao nagrade, otkupe ili uže plasmene. Tako je već na prva tri natječaja osvojio dvije treće nagrade i otkup, ali s vremenom je sve uspješnije sudjelovao, pa je poslije imao još tri druge i dvije prve nagrade.⁴² Od navedenih projekata izvedena su samo četiri, svi u Za-

grebu ('Tempo' – SDK, Eksploatacioni centar autoputa, SRCE i UIS-HŽ), pri čemu zgrade SDK-a i SRCE pripadaju u nekoliko Dragomanovićevih paradigmatičkih djela, zahvaljujući kojima se trajno etablirao u struci. Ujedno, zanimljivo je primijetiti kako su SRCE i zgrada UIS-a na Ranzirnom kolodvoru zapravo računski centri tada visoke tehnološke zahtjevnosti i u svoje su vrijeme bili rijetka, u nas nepoznata tipološka 'podvrsta' posve novih poslovno-uredskih zgrada koje je upravo Dragomanović prvi projektirao.

KO-AUTORSKE RELACIJE

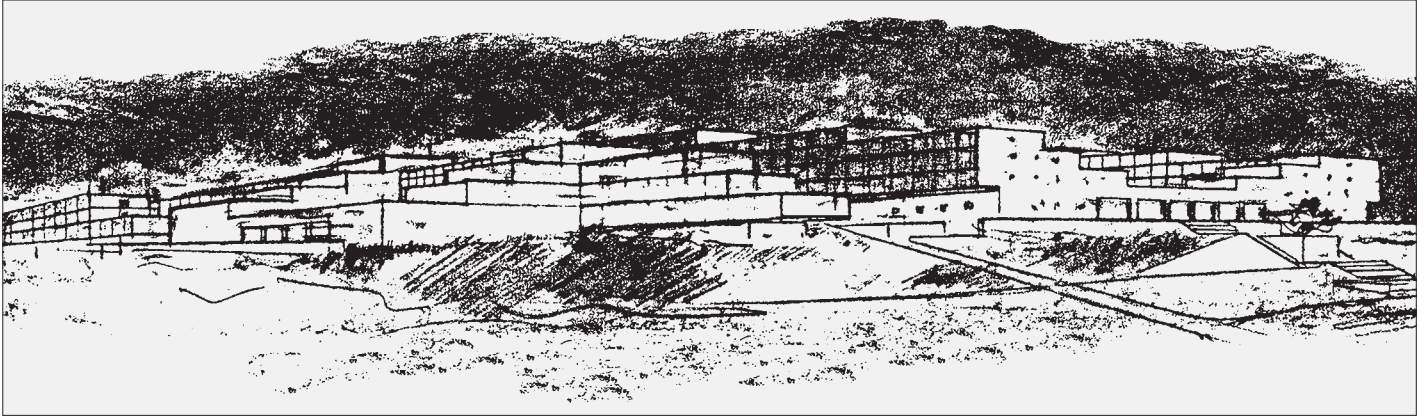
CO-AUTHORS

Na zgradama poslovno-uredske namjene Dragomanović je najviše surađivao s R. Nikšićem, i to u razdoblju 1956.-1978. (5 projekata) i E. Šmidihenom 1961.-1983. (5 projekata). Po jednom je poslovne projekte radio s J. Frankolom i A. Lozićom (1956.), B. Radićem (1957.) te D. Ložnik i N. Jansonom (1963./1964.). Zanimljivi podaci o mogućemu inicijalnom autorstvu zgrade SRCE vežu se za prof. arh. N. Šegvića, a u ranim inačicama i za

SL. 10. ZRENJANIN, POSLOVNA ZGRADA 'BANATSKE BANKE', A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1978.
FIG. 10 ZRENJANIN, BANAT BANK, OFFICE BUILDING, A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1978

SL. 11. ZAGREB, UPRAVLJAČKO-INFORMATIVNI SISTEM [UIS] ZA TERETNA KOLA I OSTALE SISTEME ŽTP-A, A. DRAGOMANOVIĆ, 1985.-1987.
FIG. 11 ZAGREB, ADMINISTRATION AND INFORMATION SYSTEM (UIS) FOR FREIGHT TRAINS AND OTHER SYSTEMS OF THE RAIL TRANSPORT COMPANY

SL. 12. ALŽIR, KOMPLEKS MINISTARSTVA VANJSKIH POSLOVA, A. DRAGOMANOVIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1983.
FIG. 12 ALGERIA, MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, A. DRAGOMANOVIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1983

E. Špirića. Nacrte izvedbene faze potpisuje arhitekt B. Pintek, za kojega, međutim, nije utvrđen i autorski udjel.⁴³

Kod natjecaja za uredske zgrade Dragomanović je češće negoli kod drugih vrsta objekata imao kao neposredne konkurente i svoje redovite suradnike s drugih zadataka: zgradu CK SKH radio je paralelno s Radimirom, a za 'Vagonogradnju' natjecajne su projekte samostalno predali – i Kučan i Nikšić. U drugoj polovici karijere zgrade toga tipa uglavnom je projektirao s asistentima K. Kasanićem (2 projekta) i F. Toljom (2), a kraj aktivnosti obilježila je kreativna suradnja sa sinom Miroslavom (1989. i 1990.), uz kojega se kao koautor na jednom projektu pojavljuje i M. Geng.⁴⁴

LOKALITETI

SITES

S obzirom na zemljopisnu rasprostranjenost, zgrade ove namjene Dragomanović je uglavnom radio za Zagreb (12 projekata), pri čemu su čak četiri sklopa locirana na Prisavlju (CK SKH, Dom RTV, MEZO i SRCE). Osim zgrade SDK-a u Ul. grada Vukovara, također su i dva

posljednja njegova projekta toga tipa rađena za lokacije u neposrednoj blizini te kapitalne zagrebačke avenije, svojevrsne 'galerije' po najbolje hrvatske arhitekture poslijeratnog razdoblja. Osim za Zagreb, jedan je projekt osmislio za Rijeku, dva su natjecaja vezana za Srbiju (Beograd i Zrenjanin), a unutar ove je tipološke grupe i jedan inozemni, gotovo nepoznati projekt – kompleks Ministarstva vanjskih poslova u Alžiru.⁴⁵

ATRIBUTI ARHITEKTURE

ATTRIBUTES OF THE ARCHITECTURE

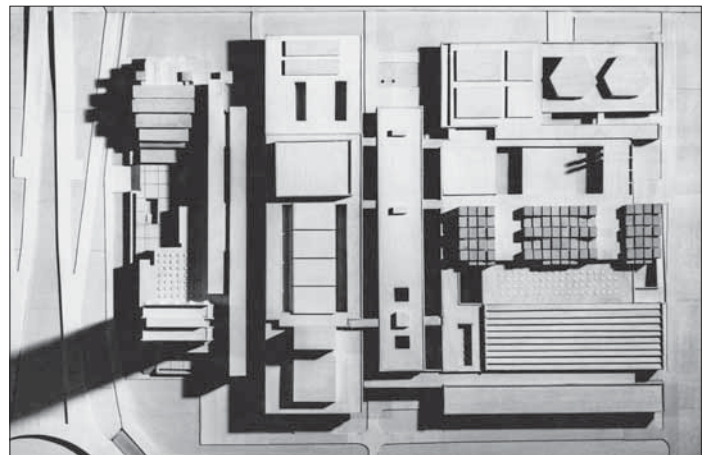
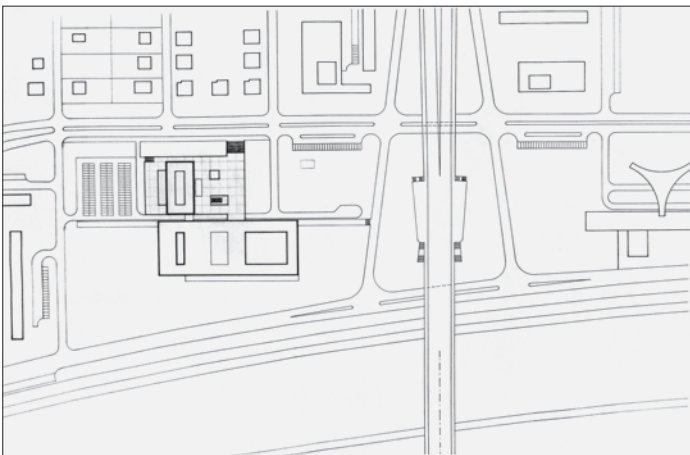
Urbanističke odlike – Prema prostornoj impostaciji poslovno-uredske zgrade u Dragomanovićevu opusu često zauzimaju dominantne uglovne pozicije, stvarajući nove reperi u gradskoj slici ('Riječka banka' na početku riječkoga Korza, poslovni toranj 'Vagonogradnje' na Trgu Slavija u Beogradu, poslovno-stambena zgrada Petrinjska/Dorđićeva), nerijetko su locirane i uz kržanja jakih prometnica (kompleks poslovnih zgrada SUP-a, 'Banatska banka' u Zrenjaninu). Neke su zgrade postavljene slobodno u dotad praznome, neizgrađenom prostoru, pri-

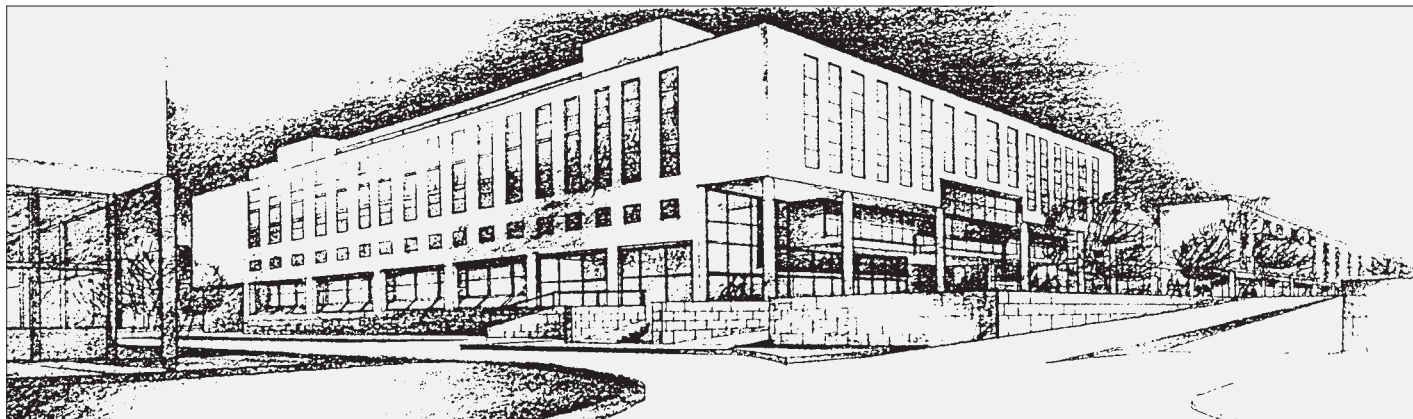
SL. 13. ZAGREB, CK SAVEZA KOMUNISTA HRVATSKE (ZGRADA DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1961.

FIG. 13 ZAGREB, CENTRAL COMMITTEE OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS (SOCIAL ORGANIZATIONS BUILDING), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1961

SL. 14. ZAGREB, DOM RADIO-TELEVIZIJE, A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1962.-1970.

FIG. 14 ZAGREB, CROATIAN RADIOTELEVISION, A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1962-1970

mjerice u već spomenutoj zoni Prislavlja, gdje rješavaju novih građevnih sklopova autor generira predtrgove ili veće javne prostore urbanističkoga značenja (npr. CK SKH, Dom RTV, SRCE, MEZO). Kao posebna mikrolokacijska tema izdvajaju se interpolacije u već izgrađenoj strukturi (takve su zagrebačke poslovne zgrade 'Tempo'-SDK, 'Ingra-Elektro-projekt', 'Zagrebačka banka', dogradnja Gradske vijećnice). Za kompleks Ministarstva vanjskih poslova u Alžiru nije poznata točna lokacija, ali iz nacrtu može se vidjeti da je sklop trebao biti smješten na padini brezuljka izvan guste urbane sredine.

Tlocrtno-morfološke odlike – U pogledu tlocrtno geometrije i funkcionalnih shema uredskih zgrada Dragomanović koristi tri tipične dispozicije: a) najčešće su to jednostavni, zatvoreni pravokutnici s komunikacijskom jezgrom ili atrijskim središnjim prostorom (CK SKH, 'Vagonogradnja', SRCE, 'Banatska banka', UIS-HŽ, 'Zagrebačka banka'); b) drugi tip, uvjetovan lokacijskim razlozima, varira različite 'L' tlocrtno sheme ('Riječka banka', 'Tempo' – SDK, uglovnica Petrinjska/Đorđićeva, INGRA); c) naposljetku, treća morfološka grupa javlja se kod složenih polivalentnih kompleksa sa shemom 'adirajućih volumena' povezanih komunikacijskim pasazima, u čemu se jasno reflektira strukturalistički prosede (Dom RTV, MEZO, Ministarstvo u Alžiru).

Kod poslovno-uredskih zgrada Dragomanović, ovisno o specifičnosti funkcije, podjednako vješto koristi i *open space* urede s velikim brojem radnih jedinica i posve fleksibilnim tlocrtima, te klasične 'koridorne' sheme s nizovima čeljustih prirodno osvijetljenih ureda uz poteze fasada s blokovima komunikacijskih, sanitarnih i dvoranskih prostora u središnjoj 'tamnoj' zoni tlocrta. Besprijekorno

riješeno uredski 'zoning' uz korištenje obiju navedenih shema organizacije vidljiv je kod zgrade SDK-a, a zanimljive 'klausralno-atrijske' tlocrte sa središnjom radnom dvoranom i obodnim pojedinačnim kancelarijama dokumentiraju poslovna zgrade SRCE i natječajno rješenje 'Zagrebačke banke'.

Konstruktivni sustavi koje Dragomanović primjenjuje za uredske građevine gotovo uvijek su skeletni, riješeni na ortogonalnim kvadratnim rasterima modula 6.00×6.00, 6.60×6.60, 7.20×7.20 i 7.50×7.50 m. Iznimka su poslovno-stambena zgrada Petrinjska/Đorđićeva i Centar UIS-HŽ (AB zidovi), 'Zagrebačka banka' (AB zidovi i nesimetričan raster stupova na rasponu 5.00 i 7.50 m) te 'Vagonogradnja' (betonska jezgra s lebdecim konzolnim etažama od čeličnog roštilja, dubine 5.60 m).

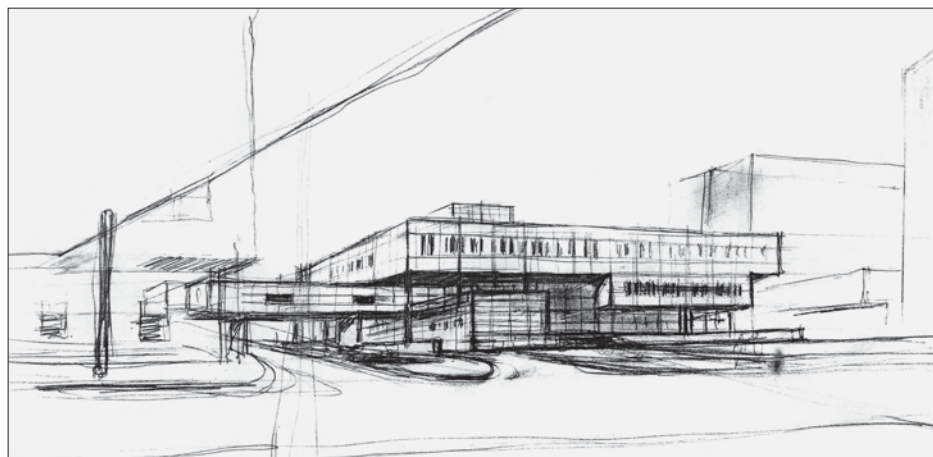
Oblikovne odlike – U kompoziciji masa kod Dragomanovićevih poslovnih zgrada dominira horizontalni prospekt arhitektonskih volumena, elegantno proporcioniranih i u elevacijama ujednačenih, kako to pokazuju zgrade SRCE, SDK-a, Eksploatacionog centra autoputa, UIS-HŽ-a, 'Zagrebačke banke' ili dogradnje Gradske vijećnice. No, kod nekih primjera kompozicijski postupak počiva na ideji

SL. 15. ZAGREB, POSLOVNA ZGRADA 'ZAGREBAČKE BANKE', A. DRAGOMANOVIĆ, M. DRAGOMANOVIĆ, 1990.

FIG. 15 ZAGREB, ZAGREB BANK, A. DRAGOMANOVIĆ, M. DRAGOMANOVIĆ, 1990

SL. 16. ZAGREB, DOGRADNJA GRADSKJE VIJEĆNICE, A. DRAGOMANOVIĆ, 1994./1995.

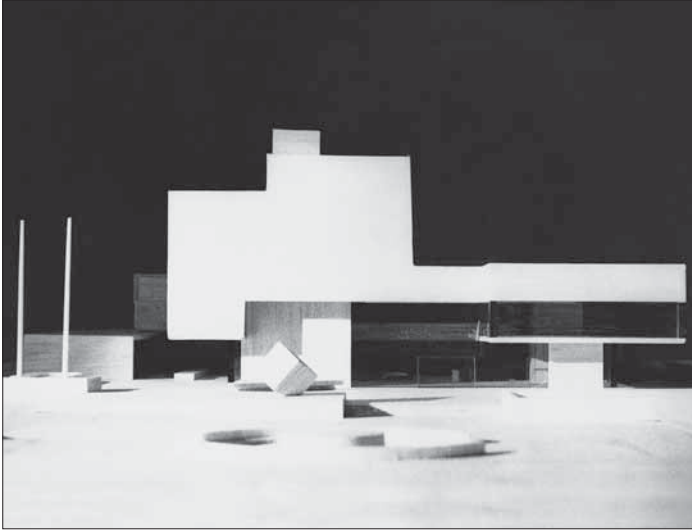
FIG. 16 ZAGREB, ANNEXE OF THE CITY COUNCIL, A. DRAGOMANOVIĆ, 1994/1995

43 Arhiva SRCE: izvedbeni nacrti zgrade, 1973.

44 ŽUNIĆ, 2016: 5.2.6. *Sudionici u stvaralackom procesu* – 161-167, 12.2.4. *Koautorski popis* – 617-621

45 ŽUNIĆ, 2016: 5.2.4. *Lokalitetni diskurs* – 156-158, 12.2.3. *Lokalitetni popis* – 614-617

SL. 17. ZRENJANIN, POSLOVNA ZGRADA 'BANATSKE BANKE', A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1978.
FIG. 17 ZRENJANIN, 'BANAT BANK', A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, E. ŠMIDIHEN, 1978

SL. 18. ZAGREB, POSLOVNA ZGRADA 'TEMPO' – SDK (SLUŽBE DRUŠTVENOG KNJIGOVODSTVA), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1969.-1981.

FIG. 18 ZAGREB, 'TEMPO' OFFICE BUILDING – SDK (SOCIAL ACCOUNTING AND AUDITING SERVICE), A. DRAGOMANOVIĆ, R. NIKŠIĆ, 1969-1981

geometrijskoga kontrapunkta, gdje je 'lebedeći' niski volumen akcentiran visokom vertikalom (CK SKH, poslovni toranj 'Vagonogradnje', Dom RTV, a na specifičan način i MEZO, te u jednoj varijanti 'Riječka banka' sa stupnjevitom gradacijom masa).

Pročelja ranijih projekata iz 1950-ih i 1960-ih oblikovana su kao rasterirane staklene envelope miesovske čistoće i minimalističke artikulacije, a od 1970-ih u oblikovnom se vokabularu javlja i umjereni plasticizam s uporabom punih betonskih ploha (u kontrastu sa staklenim cezurama), naglašenih konstruktivnih detalja i s ponekom gestom brutalističke obrade fasadnih površina. Le Corbusierovski kompozicijski prosede možda se najsnažnije čita na zgradi SRCE, koja je u oblikovnom smislu također zanimljiva i zbog nekih naznaka utjecaja tada popularne japanske arhitekture, poput na pročeljima izvučenih 'čela' greda konstruktivnoga rastera, koje bi u Japanu proizašle iz vokabulara drvenih tesarskih detalja, a u suvremenoj arhitekturi toga doba nerijetko se javljaju i kao parafrazirani motiv u betonu. Strukturalističke refleksije i nizozemski utjecaji (uz nesumnjivo posredovanje Nikšića i Šmihena) prisutne su pak u svim varijantama projekta Doma RTV-a, a donekle i na sklopu Ministarstva u Alziru. Dragomanovićeve arhitekture poslovnih zgrada u likovnom je dojmu monokromna (čak i kada se javlja decentna tonska raščlamba pročelja). Gotovo sve njegove uredske zgrade u stilskoj se stratifikaciji mogu svrstati u vrijeme i oblikovnu kodifikaciju kasne moderne, no na njegovim posljednjim projektima iz 1980-ih i 1990-ih koje je radio s mladim suradnicima, poput uglovnice Đorđićeva/Petrinjska, natječaja za 'Zagrebačku banku' i studije dogradnje Gradske vijećnice, primjetno je eksperimentiranje s postmodernističkim detaljima.

RECEPCIJA STRUKE – IZLOŽBE, PUBLIKACIJE, NAGRADE

RECEPTION IN PROFESSIONAL CIRCLES – EXHIBITIONS, PUBLICATIONS, AWARDS

Objekte ove tipološke skupine Dragomanović je izlagao na nekoliko *Zagrebačkih salona* [ZS], a kao selektirani radovi publicirani su i u pratećim katalogima, što potvrđuje da su već u vrijeme nastanka neke njegove poslovno-uredske zgrade prepoznate po visokoj vrijednosti. Tako su izlagana sljedeća djela: na 5. ZS 1970. (Dom RTV)⁴⁶, na 17. ZS 1982. (SRCE, zgrada 'Tempo' – SDK, poslovno-stambeni objekt u Petrinjskoj/Đorđićevoj)⁴⁷, na 23. ZS 1988. (UIS Računski centar na Ranzirnom kolodvoru)⁴⁸, na 26. ZS 1991. (natjecajni projekti 'Ingra-Elektroprojekta' i Zagrebačke banke)⁴⁹. Studija uglovnice Petrinjska/Đorđićeva u sekciji 'Gosti salona' izlagana je i na IX. *Beogradskom salonu arhitekture*, što je jedan od rijetkih Dragomanovićevih istupa na izložbama izvan Hrvatske.⁵⁰ Izlagao je i na postnatjecajnim izložbama Društva arhitekata Hrvatske, koje u to vrijeme nisu bile ni obvezne, ni ceste (CK SKH – 1962.; Dom RTV – 1963.; 'Tempo' – SDK – 1971.), te u prostorijama Saveza arhitekata Srbije (Poslovna zgrada 'Vagonogradnje' – 1964.)⁵¹, a zanimljivo je da je neke projekte u vidu malih tematskih izložaba prezentirao i na Arhitektonskom fakultetu kako bi svoj rad približio

46 *** 1970.

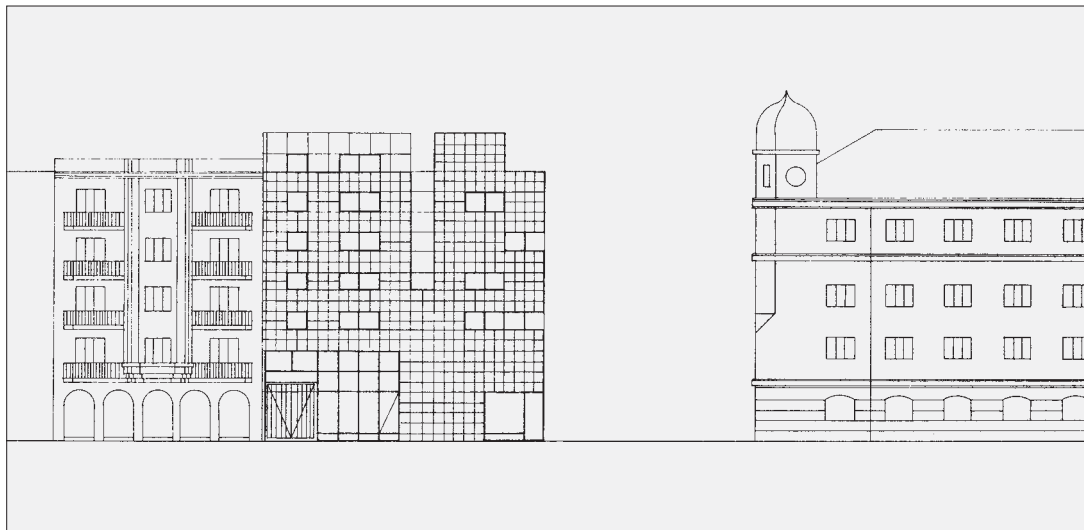
47 *** 1982.b; MAROVIĆ, 1982.a

48 *** 1988.

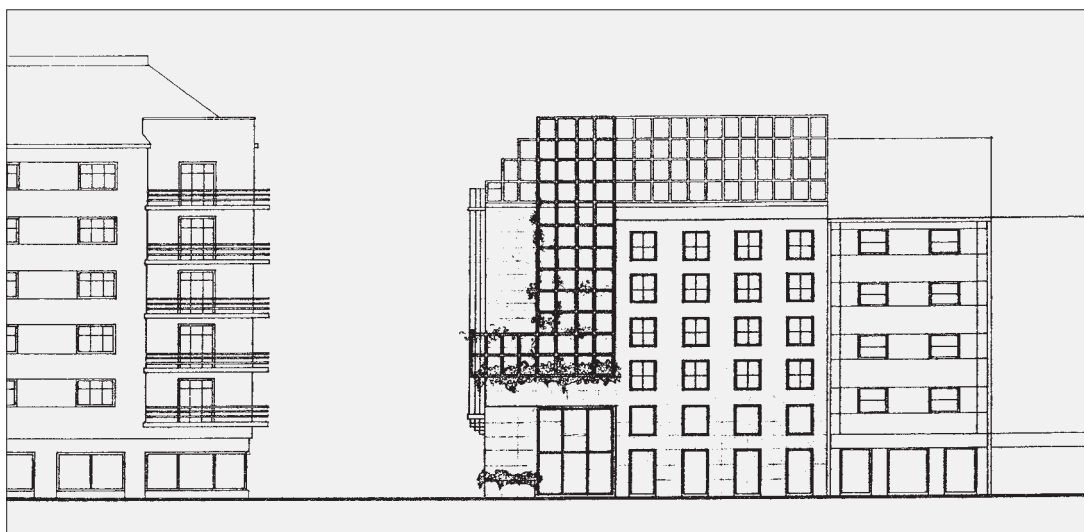
49 *** 1991.

50 *** 1983.a

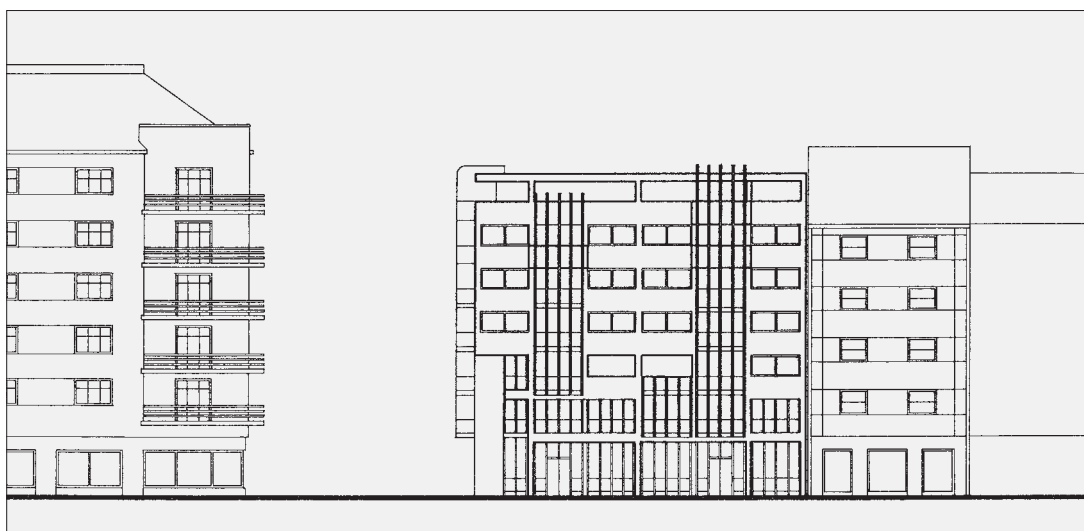
51 Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]

Sl. 19. ZAGREB, POSLOVNO-STAMBENA ZGRADA, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980. [VARIJANTA A]
 Fig. 19 ZAGREB, OFFICE AND RESIDENTIAL BUILDING, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980 [VERSION A]

Sl. 20. ZAGREB, POSLOVNO-STAMBENA ZGRADA, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980. [VARIJANTA B]
 Fig. 20 ZAGREB, OFFICE AND RESIDENTIAL BUILDING, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980 [VERSION B]

Sl. 21. ZAGREB, POSLOVNO-STAMBENA ZGRADA, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980. [VARIJANTA C]
 Fig. 21 ZAGREB, OFFICE AND RESIDENTIAL BUILDING, PETRINJSKA/DORĐICEVA, A. DRAGOMANOVIĆ, K. KASANIĆ, F. TOLJA, 1980 [VERSION C]

kolegama i studentima (Poslovna zgrada 'Vagonogradnje' – 1964.; Dom RTV – 1967.)⁵².

Aleksandar Dragomanović je, osim nagradnih i otkupnih plasmana na natjecajima za uredsko-poslovne objekte (osvojio ih je devet), za zgradu 'Tempo' – SDK od Stručnoga savjeta SAH-a zajedno s Nikšićem bio nominiran za godišnju *Nagradu Vladimir Nazor* i *Nagradu Grada Zagreba* (1982.), koje na koncu nisu osvojili zbog sasvim nearhitektonskih, političkih razloga jer je "...Odbor odbio prijedlog s obrazloženjem da bi nagrađivanje zgrade SDK djelovalo antistabilizacijski".⁵³ Stoga je jedino javno nagrađeno djelo iz ove tipološke skupine studija poslovno-stambene uglovnice Petrinjska/Đorđićeva, za koju je Dragomanović s K. Kasanićem i F. Toljom dobio *Nagradu Salona* (17. ZS, 1982.). Zanimljivo je da je upravo za taj projekt Dragomanović priredio i jedinu svoju stručnu objavu koja je kao kratki članak s popratnom dokumentacijom publicirana u časopisu „Arhitektura” (1983.).⁵⁴

Zahvaljujući iskustvu na projektima poslovnih tipologija (osobito realizaciji zgrade SDK-a), Dragomanović je pozvan za člana ocjenjivačkog suda na natjecaju za kompleks 'Jugobanke' i SDK-a u Vinkovcima (1977.), zatim u žiri natjecaja za poslovnu zgradu 'Jugoturbine' u Karlovcu (1982. i 1987.), te u žiri natjecaja za blok Pierottijeva/Savska u Zagrebu (1984.), u kojem su dominantan dio programa bili poslovni sadržaji.⁵⁵

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Uz robne kuće i trgovačko-opisne centre koji su obilježili stvaralački opus Aleksandra Dragomanovića, naglašeni utjecaj u struci također je ostvario i visokom kvalitetom te brojnošću poslovno-uredskih zgrada – ukupno ih isprojektirao 16, s devet natjecajnih nagradnih plasmana i četiri realizacije – s najviše projekata u Zagrebu, ali i u nekoliko gradova onodobne Jugoslavije, pa i u inozemstvu.

Prvi se put s ovom tipologijom susreće vrlo rano, odmah nakon diplome, kada s prof. arh. Alfredom Albinijem suraduje na natjecaju za upravnu zgradu tvornice 'Rade Končar' (1952./1953.), a tim se temama kontinuirano bavio tijekom cijele karijere, do svoga posljednjeg projekta za dogradnju zagrebačke Gradske vijećnice (1994./1995.). Njegova djela iz ove tipološke skupine obilježena su racionalnim, funkcionalnim i konstruktivno-tehnološkim rješenjima te odmjerenim minimalističkim oblikovanjem visoke estetske razine. U kompozicijskome postupku u ranijim se fazama stvaralaštva referira na arhitekturu Miesa, potom na prosede Le Corbusiera, ali i nizozemskih strukturalista.

Samostalno ili u koautorskoj suradnji, koja je bila najintenzivnija s R. Nikšićem i E. Šmidihenom, projektirao je neke od naših antologijskih primjera poslovno-uredskih zgrada i sklopova.

Zasigurno su dvije najznačajnije realizacije u Dragomanovićevoj opusu ove tipološke skupine – elegantni paviljon SRCE na zagrebačkome Prisavlju i poslovna zgrada 'Tempo' – SDK u Ul. grada Vukovara. To su objekti koji su autora potvrdili kao dominantno 'zagrebačkog arhitekta' s izvanrednim osjećajem za prostor, lokaciju i zagrebački urbanitet.

SRCE je, nažalost, do danas ostalo nedostavno zapaženo u stručnoj literaturi (posljedično i tek usputno valorizirano), iako je taj bijeli, lebdeći objekt izbalansiranih proporcija i estetične kompozicije prvi put u Hrvatskoj udomio suvremene kompjutorske tehnologije sa, za to doba, nadasve zahtjevnim razinom projektnog programa.

S druge strane, zgrada 'Tempo' – SDK u struci je visoko vrjednovana, često publicirana i nominirana za najviše arhitektonske nagrade jer je osim arhitektonskih oblikovno-kompozicijskih i funkcionalnih kvaliteta ostvarila bitan doprinos u urbanističkome generiranju i dovršetku snažnoga prospekta Ul. grada Vukovara, uz reafirmaciju teme pješačkih pasaža gradskoga karaktera riješenih u mjerilu čovjeka. U okviru svoje tipologije i vremena zgrada SDK-a – i po urbanističkoj gesti, i po arhitektonskim atributima – kvalitetom stoji uz bok povijesnoga (ali svojevremeno vrlo modernog) Vancaševa 'Oktogona' i nešto kasnije Neidhardtove novozagrebačke poslovne palače za tvrtku 'INA', čineći paradigmatiku okosnicu u razvoju zagrebačkih poslovnih palača.

Među nerealiziranim radovima važno je istaknuti kompleksni projekt za Dom RTV-a (nagrađeni natjecaj i potom višegodišnja varijantna razrada u koautorstvu s Nikšićem i Šmidihenom), također i natjecajno rješenje za poslovni toranj 'Vagonogradnje', koje profesorska povjerenstva prilikom izbora Aleksandra Dragomanovića u nastavnička zvanja na Fakultetu redovito ističu kao visok kreativni domet svoga vremena, te, napokon, studiju uglovnice Petrinjska/Đorđićeva, višestruko izlaganu i publiciranu, jedinu njegovu poslovno-uredsku zgradu koja je polučila formalnu nagradu.

52 ŽUNIĆ, 2016: 5.5.4. *Izložbe* – 224-227, 12.3.3. *Izložbe* – 625

53 KNEŽEVIĆ, 1982.b

54 DRAGOMANOVIĆ, KASANIĆ, TOLJA, 1983.

55 Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab. 1986.]

Analiza izabranih primjera – Katalog

Ukupno 16 djela iz Dragomanovićeve opusa koja pripadaju tipu poslovno-uredskih zgrada katalogizirano je i složeno prema kronološkom redoslijedu nastanka s obzirom na početnu godinu projekta (ili natječaj). Datacije su detaljnije rasčlanjene, ovisno o raspoloživim podacima: **n.** – natječaj, **p.** – projekt, **r.** – realizacija. Nazivi objekata su izvorni, prema opisima s nacrtima ili autorova osobnoga popisa radova, a u podnaslovu su po potrebi dodani i današnji nazivi. Imena ulica su suvremena zbog lakše terenske identifikacije zgrada. Popis dokumentacije je složen abecedno prema ustanovama, a popis bibliografije je kronološki prema slijedu objava (detaljne reference za oba bloka podataka priložene su na kraju članka, kao i podaci o izvorima ilustracija).

1. Kompleks poslovnih zgrada SUP-a (Sekretarijata za unutrašnje poslove) Grada Zagreba, Zagreb, Ul. grada Vukovara 33 | Savska c.
2. Poslovna zgrada 'Riječke banke i štedionice' (Narodna banka Rijeka), Rijeka, E. Barčića | Narodni trg [dan. Jadranski trg 3a]
3. CK Saveza komunista Hrvatske (Zgrada društvenih organizacija), Zagreb, Prisavlje 14
4. Dom Radio-televizije Zagreb, Zagreb, Prisavlje 3
5. Poslovna zgrada 'Vagonogradnje', Srbija, Beograd, Trg D. Tucovića [dan. Trg Slavija]
6. Poslovna zgrada 'Tempo' – SDK (Službe društvenog knjigovodstva) [dan. FINA i Hrvatska lutrija], Zagreb, Ul. proleterskih brigada [dan. Ul. grada Vukovara 70-72]
7. Eksploatacioni centar autoputa (Centar za održavanje autoputa) Zagreb-Rijeka [dan. 'Hrvatske ceste'], Lučko, Jadranska av. 6
8. SRCE (Sveučilišni računski centar) [dan. SRCE i CARNet], Zagreb, Engelsova [dan. J. Marohnića 5]
9. MEZO (Mnogonamjenska eksperimentalna zgrada i organizacija), Zagreb, Marksova | Engelsova | Đ. Salaja | Beogradska [dan. Prisavlje | Marohnićeva | Trnjanska struga | Zagrebačka av.]
10. Poslovna zgrada 'Banatske banke', Srbija, Zrenjanin, Stari žitni trg [dan. Trg dr. Z. Đinđića]
11. Poslovno-stambena zgrada, uglovnica Petrinjska | Đorđićeva, Zagreb, Petrinjska 25-27 | Đorđićeva
12. Kompleks Ministarstva vanjskih poslova, Alžir
13. Upravljačko informativni sistem [UIS] za teretna kola i ostale sisteme ŽTP-a [dan. Računski centar HŽ-a], Zagreb, Ranzirni kolodvor, Jakuševac bb
14. Poslovni sklop 'Ingra – Elektroprojekt', Zagreb, Đ. Salaja | Kupska | Čazmanska [dan. I. Lucića | A. von Humboldta | Čazmanska]
15. Poslovna zgrada 'Zagrebačke banke', Zagreb, Trg revolucionara [dan. Trg S. Radića]
16. Dogradnja Gradske vijećnice, Zagreb, Trg S. Radića

1. Kompleks poslovnih zgrada SUP-a [Sekretarijata za unutrašnje poslove] Grada Zagreba

Zagreb, Ul. grada Vukovara 33 | Savska c.

n. 1956. [III. nagrada]

Koautori: Josip Frankol, Ante Lozica

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
 - Josip Frankol [doss.br. 34(17)]

ANKETNI IZVORI:

- Zrinka Paladino, Zagreb (1.4.2016.)
- Juraj Ivandić, Zagreb (14.2.2016.)

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1956; *** 1964; DA. T., 1998; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 188, 278; UCHYTIL, ŠTULHOFER, 2007³: 123; MUTNJAKOVIĆ, KISIĆ, KRŠINIĆ LOZICA, 2013: 115; PALADINO, 2015: 158, 307-308

Na *SI* uglu križanja Savske i Ul. grada Vukovara Ivan Zemljak je kasnih 1930-ih izveo Državnu obrtnu i gradsku stručnu produžnu školu (p. 1937., r. 1938.-1940.) koja je poslije II. svj. rata prenamijenjena za potrebe policije – SUP-a, odnosno danas MUP-a. Izvedeni objekt u obliku 'česlja' gotovo je dvadeset godina poslije dobio prigradnju s potpisom arhitekta Lavoslava Horvata (1953.-1955.), od čijega je cjelovitog projekta realiziran tek jedan paviljon prema Vukovarskoj ul. koji se fizički nadovezuje u funkcionalnu cjelinu sa Zemljakovim sklopom.

SUP je samo godinu poslije (1956.) organizirao opći jugoslavenski natječaj za veći kompleks policije, u žiriju kojeg je bio i sam L. Horvat, a između ostalih kao neprijeporni autoritet i Drago Ibler. Tražilo se rješenje proširenja sklopa na S dio parcele, bile su raspisane četiri nagrade i isto toliko otkupa, a prva je dodijeljena Z. Kovačeviću, M. Peterčiću i Z. Likiću. Iz prvonagrađenog je rješenja vidljivo

da su Zemljakov i Horvatov objekt inkorporirani u idejni prijedlog, a novi je kompleks spomenutoga autorskog tima u odmaku od postojećih zgrada. Projektirane su tri lamele različitih visina koje zajedno s dvjema postojećim zgradama zatvaraju veliko unutrašnje dvorište na parceli unutar koje je smješten i četvrti, okrugli paviljon.

Natječajni nacrti Aleksandra Dragomanovića za ovaj sklop nisu sačuvani (ili su iz sigurnosnih razloga originali zadržani u SUP-u, gdje im se izgubio trag), ali je prema podacima iz biografija Josipa Frankola i Ante Lozice izvjesno da je u koautorstvu s njima sudjelovao na ovome natječaju i osvojio III. nagradu. Koliko je poznato, na istom su natječaju sudjelovali i Neven Šegvić (bez plasmana) te Julije De Luca (otkup).

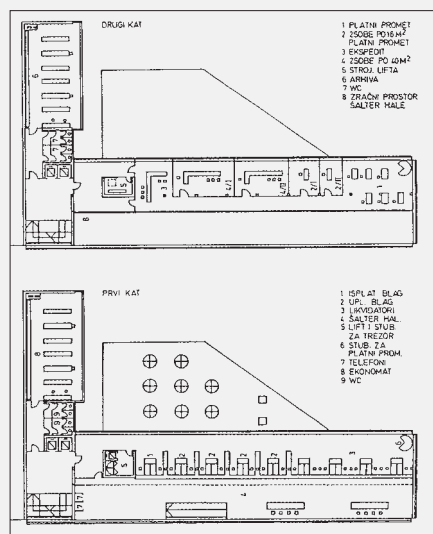
U posljednjih nekoliko godina na toj je parceli izveden novi dio kompleksa kojeg autor, vjerojatno zbog sigurnosti podataka, nije poznat.

2. Poslovna zgrada 'Riječke banke i štedionice' [Narodna banka Rijeka]

Rijeka, E. Barčića | Narodni trg
[dan. Jadranski trg 3a]

n. 1957. [otkup?]

Koautor: Berislav Radimir

DOKUMENTACIJA:

- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića (nac.)

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1957; K.O., 1959; JURIC, 1988; TURATO, 2008: 108-113, 136

Parcela 'Riječke banke i štedionice' smještena je u najužem središtu Rijeke, na uglu već formiranoga Narodnog trga (danas Jadranski trg) i Ulice E. Barčića, neposredno uz Korzo. Tijekom II. svj. rata stare su kuće na toj čestici srušene i do 1960-ih ondje se nalazio park. Jedan od osnovnih zadataka i uvjeta natječajna bilo je kompozicijsko i urbanističko uklapanje novog objekta u povijesni kontekst u zaleđu, a definiranje novoga građevnog pravca na Z i / strani prepušteno je autorima. Prema Dragomanovićevu rješenju kompleks 'L' tlocrta na / odvaja se od obližnjih zgrada jasnom prostornom cezurom, na S se naslanja na postojeći objekt; kolni je pristup osiguran iz Kružne ulice s / te služi za dostavu i parkiranje vozila u garaži prizemlja.

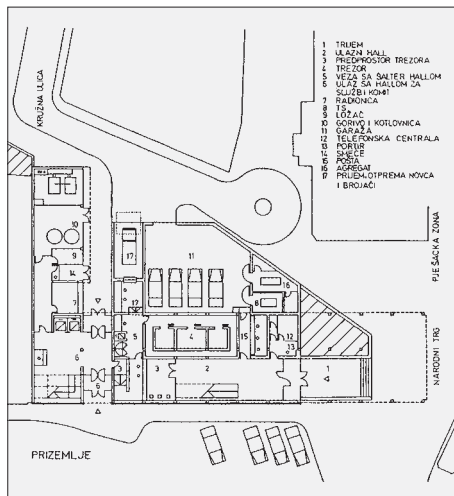
Glavni je ulaz u uglovnicu banke s Narodnog trga, s povišene pješačke platforme kojoj se pristupa širim stubištem smještenim pod dubokim trijemom iznad kojeg se diže višeetažni volumen zgrade oslonjen na stupove. Na SZ je ulaz za zaposlenike. Komunikacijska vertikala s trokrakim stubištem i dva dizala smještena je na uglovnom 'zglobu' dvaju krakova tlocrta. U prizemlju sedmerokatnice nalaze se portirnica, gospodarsko-pogonski prostori, garaža i trezor; na prvom je katu dvoetažna šalter hala, a od drugog kata do predzadnje etaže u dvotraktoj se organizaciji protežu uredi zaposlenika s celijskim prostorijama uz fasadu i središnjim hodnikom. Na četvrtom i petom katu nalaze se prostorije za konferencije, a sedmi je kat namijenjen većim okupljanjima s predavaonicom sa 154 sjedala, *buffetom* s čajnom kuhinjom i čitaonicom. Na vrhu banke je prohodna terasa koja ima tuševu sa solarijem i zamišljena je kao prostor odmora za zaposlenike, što je za to vrijeme bio vrlo moderan koncept korporacijske arhitekture visokog standarda.

Konstrukcija je AB skelet bez posve ujednačenog rastera, pa glavni trakt zgrade širine

10.5 m (položen S-/) ima asimetrično postavljenu liniju središnjih stupova s nosivim rasponima od 4.5 i 6 m prema oba pročelja, dok su u poprečnom smjeru razmaci okvira 3 m. Kraci je krak zgrade u dubini parcele (položen Z-/) širine 7 m, s nosivim modulom stupova od 6 m i konzolnim prepustom koji na pročeljima ima kompozicijsku vrijednost.

Maksimalna dopuštena visina bila je 8 katova, a Dragomanovićev projekt s obzirom na etažnost ima dvije varijante rješenja, no nije jasno koja je naposljetku predana kao natječajni rad, a koja je možda postnatječajna studija (moguće je i to da su oba rješenja na natječaju ponudena kao alternative). Jedna je inačica volumen sklopa 'ublažila' kaskadnim glavnim krakom koji od Trga u dubinu bloka raste od P+3 do P+6, a u dnu parcele postavljen je plosnati neboder visine P+8. Drugo rješenje ima ujednačenu visinu cijeloga kompleksa od P+7 i zasigurno nudi više iskoristivog prostora u interijeru. U oblikovanju je vidljiva referenca na tada aktualan miesovski vokabular, s fasadama u pravilnome ostakljenom rasteru, koje obradom donekle podsjeća na nešto kasniji Dragomanovićev natječajni projekt za CK SKH, a čini se da je ovu envelopu preuzeo i za gotovo istovremeni Kemijski institut PMF-a u Skopju.

Natječaj za zgradu Riječke banke raspisan je 1957., a rezultati su službeno publicirani tek 1959. Raspisom je bilo predviđeno pet nagrada i tri otkupa, a dodijeljene su dvije druge (Zoja i Selimir Dumengjić te Kazimir Ostrogović) i jedna treća nagrada (Franjo Lavrenčić). U vlastitom elaboratu za izbor u profesorsko zvanje Dragomanović navodi da je tada dobio otkup, iako u objavljenim rezultatima tog podatka nema. Njegov rad nije publiciran, a na toj je parceli poslije izveden jedan od prvoplasiranih natječajnih projekata – onaj Ostrogovićev (1959.-1965.). Danas je zgrada u funkciji 'Erste banke'.

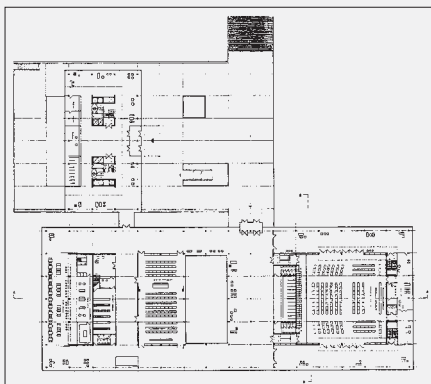

3. CK Saveza komunista Hrvatske [Zgrada društvenih organizacija]

Zagreb, Prisavlje 14

n. 1961. [III. nagrada]

Koautori: Radovan Nikšić,
Edo Šmidihen

DOKUMENTACIJA:

- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića (16 nac., 1 tekst.)
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanović, inv.br. HMA/AD/9/12/1-14 (15 nac.);
 - ostavština R. Nikšića, inv.br. HMA/RN/3/30/1-2 (2 nac.);
- MK-MKT: 373, 428

BIBLIOGRAFIJA:

MARIĆ-VITIĆ, 1961; VENTURINI, 1961; *** 1962.a; R., 1987; R., 1995; KISIĆ [ur.], 2005: 16, 107, 126

Zgrada društvenih organizacija planirana je u zaleđu Cvjetnog naselja, na lijevoj, S obali Save između staroga i novoga nasipa, na mjestu gdje se sastaju potez 'produžene Rušnjanirove ulice' i lijevi priobalni pojas rijeke. Zapadno od kompleksa predviđeno je veliko parkiralište, / od obuhvata natječajja planiran je novi most (nije nikada izveden), prema kojem su natjecatelji trebali pokušati ostvariti kompozicijsku relaciju i eventualni pristup. Sklop funkcija zadanih natječajem programski je obuhvatao prostore Centralnog i Gradskog komiteta SKH-a te Glavnog i Gradskog odbora SSRNH.

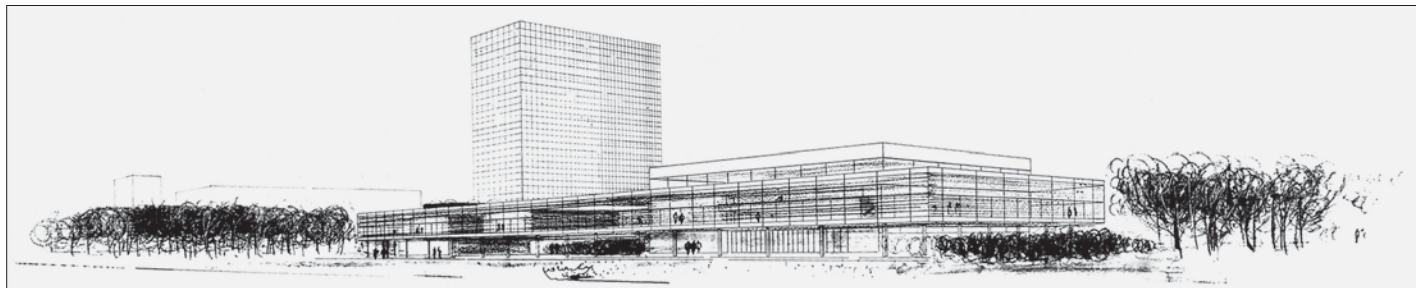
Dragomanović-Nikšić-Šmidihenovo natječajno rješenje razvilo je kompleks na 25.500 m² površine, dok je u programu granica ekonomičnosti bila limitirana na 22.000 m². Sklop se sastoji od tri dijela: povišenoga pješačkog platoa ispod kojeg je prizemna etaža, vertikalnoga 10-katnog i horizontalnog dvoetažnog volumena. U prizemlju (na koti +114 m.n.v.) nalaze se garaže, gospodarske i servisne prostorije, a visoko je prizemlje s platom na razini savskoga nasipa (+117,0 m.n.v.). Predviđena je mostna veza na razini visokog prizemlja između dva dilatirana osnovna dijela kompleksa – horizontalnoga volumena pravokutnog tlocrta izduženog u smjeru Z-/ i nebodera koji je svojom duljom stranom položen pravcem S-J. U cjelinu ovi su volumeni objedinjeni zajedničkom prizemnom etažom koja na krovu – terasi ispred nebodera formira velik izdignuti predtrg do kojeg vodi reprezentativno stubište, a s trga su ostvareni i glavni ulazi u objekte. Horizontalni dio – unutar kojeg su na razini visokog prizemlja dvije male i jedna velika dvorana (za 350 ljudi), biblioteka i snack-bar – ima u sredini korpusa manje unutarnje dvorište – *patio* – u funkciji svjetlika. Deseterokatna vertikalna sklopa sa svojim administrativnim funkcijama ima racionalno i ujednačeno riješene sve etaže s obodno pozicioniranim uredskim 'čelijama', a u središnjoj su zoni tlocrta dvije komunikacijsko-servisne jezgre (stubišta, dizala, sanitarije).

Konstruktivni je AB skeletni sustav jednostavno i dosljedno proveden na kvadratnom rasteru modula 7×7 m. U ocjeni natječajnoga rada navodi se kako „...projekt predstavlja

čisto i jasno konstruktivno rješenje”. Stropna konstrukcija je kasetirana AB ploča, a jedino je raspon velike dvorane riješen prednapregnutim AB montažnim rešetkama koje omogućuju poprečno vođenje kanala klimauređaja i drugih instalacija.

Iz sačuvane Dragomanovićeve natječajne perspektive može se iščitati naglašena vertikalnost nebodera s proceljima obučenim u unificiranu apstraktnu envelopu kvadratičnog uzorka, vjerojatno ostakljenu po uzoru na onodobne američke nebodere. To je čisti zatvoreni kvadar bez oblikovnih 'eksesa', adicija ili modeliranja. A nizi, izrazito horizontalni volumen ostavlja dojam miesovskih prozračnih paviljona (kakve je Dragomanović godinu-dvije prije primijenio na 'Modnoj kući' u Praskoj ul. ili na natječaju za Servisni paviljon na željezničkome Glavnom kolodvoru. U pogledu valorizacije oblikovanja u obrazloženju natječajnoga žirija ističe se kako je cijela „...kompozicija nenametljiva i skromna, ali ne i impresivna... U osnovnim postavkama projekt predstavlja čisto i jasno funkcionalno rješenje s dobro složenim glavnim grupacijama prostorija”. To zapažanje posve odgovara i autorskim premisama, o kojima Dragomanović piše: „Nastojalo se dati što mirnije rješenje bez ikakvih elemenata atraktivnih i spektakularnih efekata. Mirnoća treba asociirati i sam sadržaj objekta...”

Ocjenjivački sud, u kojem su bila neka od najvećih imena toga doba poput D. Galica, M. Kauzlarica, L. Horvata i E. Ravnikara odlučio je da nijednom od 30 predanih radova ne dodijeli prvu nagradu, već dvije druge, pri čemu je Dragomanovićevu timu pripala III. nagrada. U konačnici je izveden projekt I. Vitića (jedan od dva drugoplasirana rada), a zanimljivo je da je IV. i posljednju nagradu osvojio B. Radimir (u koautorstvu s K. Ivanišom), na ranijim natječajima povremeni suradnik A. Dragomanovića. Prema poslijenatječajnoj kritici D. Venturinija eventualni je viši plasman za Dragomanovićev tim izostao ponajviše zbog nedovoljne smjelosti i prevelike sličnosti s tada dominantnim primjerom zgrade *Lever house* koju se kopiralo diljem svijeta, dok su drugonagrađeni radovi ipak ponudili inovativnija, iako manje čista i jasna rješenja.

4. Dom Radio-televizije Zagreb

Zagreb, Prisavlje 3

n. 1962. [jednakovr. II. nagrada – prvi plasman], 1963.-1965. – stud. skica I p. 1967.-1970. I [r. 1977.-1989. po projektu drugih autora]

Koautori: Radovan Nikšić,
Edo Šmidihen

Sur.: *natjecaj* – Aleksandra Zimmermann, Doroteja Ložnik, Boris Krstulović, Nenad Kavurić, Tomislav Banfić i konzult. Vladimir Pešić; *studijska skica* – Roman Galić, Tihomil Jelaković, Veljko Jurić, Tomislav Petrović, Branišlav Radić, Zlatko Smrkic

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss.br. 29]
 - Edo Šmidihen [doss.br. 93]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva HRT-a
- Arhiva I. Nikšić Olujčić: foto.
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA: ostavština R. Nikšića, inv.br. HMA/RN/3/32/1-68 (47 nac., 14 foto., 7 tekst.)
- MK-MKT: 379

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1962.b; *** 1962.c; KOLACIO, 1962.; Ž. Ž., 1962; *** 1963; GERŠIĆ, 1963; GOMBOŠ, 1963: 53; *** 1965.a; Ž. D., 1966.; *** 1967; ŠILJAK, 1967; V. K., 1967; *** 1970; J. M. M., 1984; ODAK, 1986; PREMIERL, 1987; R., 1987; JURIC, 1988; GALIC, 1991: 144-149; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; R., 1995; F. VU., 1996; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183, 219, 298; KISIĆ [ur.], 2005: 68-69, 107, 127, 130

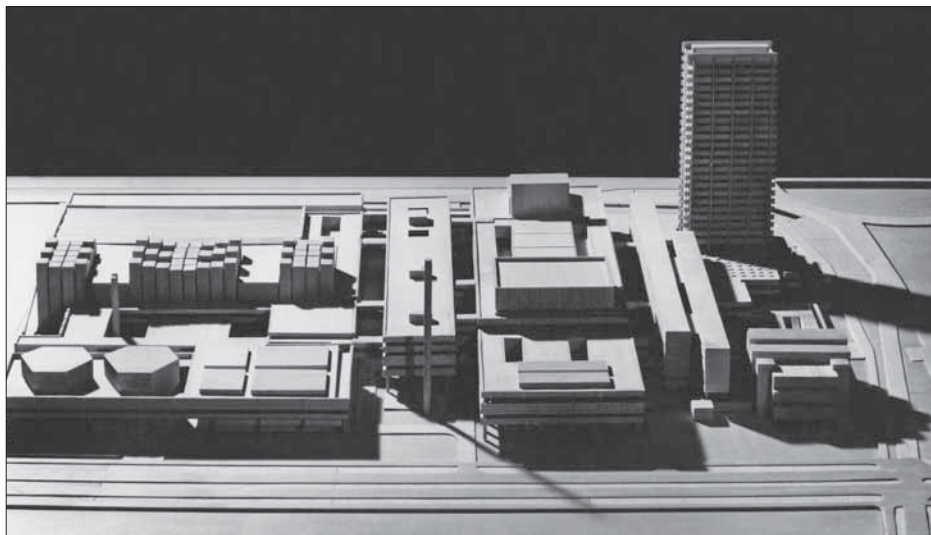
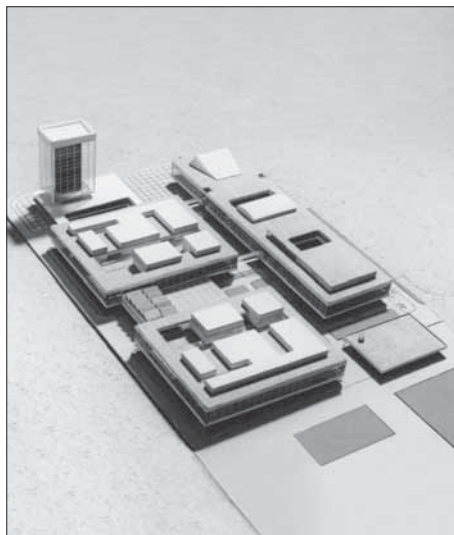
Kompleks RTV Zagreb planiran je, a poslije i izveden, u zagrebačkoj četvrti Trnje na parceli dimenzija 320×270 m, na lijevoj obali Save neposredno uz Most slobode i 'središnju os', J od snažne Beogradske (danas Slavonske) avenije.

Na jedan od dotad najvećih natjecaja provedenih u Jugoslaviji pristiglo je 45 radova, među kojima nijednom nije dodijeljena I. nagrada; dvije jednakovrijedne II. nagrade osvojili su Dragomanovićev tim i grupa koju su činili Vojteh Delfin, Vladimir Ivanović, Grozdan Knežević i Mirko Maretić; III. nagrada nije dodijeljena; tri jednakovrijedne IV./V. nagrade uručene su Anti Marinoviću Uzelcu i Olgi Vujović, zatim timu B. Janković, M. Naslas i A. Stjepanović te na kraju Juraju Neidhardt koji je radio u timu s E. Jahićem i D. Vendraminom; dodijeljeno je i osam otkupa te veći broj novčanih obeštećenja, dok je izvan konkurencije otkupljen rad Andrije Mutnjakovića. U mnogobrojnom žiriju od arhitekata su sudjelovali Oton Gaspari, Stjepan Gomboš, Ivo Geršić, Uros Martinović, Igor Skopin, Stevo Simčić, Zdenko Kolacio, Drago Galić i Neven Šegvić, a posljednja su trojica u sljedećih nekoliko godina bili stanovita 'post-natjecajna komisija' kao redoviti članovi na sastancima za razvoj i doradu projekta. Jedan od zamjenika članova bio je i Ninoslav Kučan, bliski Dragomanovićev suradnik s ranijih natjecajnih projekata.

Iako su na natjecaju dodijeljene dvije jednakovrijedne II. nagrade, daljnja razrada projekta povjerena je Dragomanovićevu timu. Njihov se natjecajni projekt tijekom gotovo deset godina poslijenatjecajnog razvoja uvelike promijenio, kako programski i funkcionalno-tehnološki tako i u dispoziciji masa. Prvo rješenje za natjecaj 1962., gdje se zahtijevala etapnost izvedbe, bilo je jasno podijeljeno u tri cjeline: dvije trokatnice koje obuhvaćaju

odvojene pogone Radija (1. etapa), Televizije (2. etapa) i 14-katni neboder kao upravnu zgradu (3. etapa). U široj prostornoj dispoziciji pristup osobnim vozilima planiran je s I, dostava se trebala odvijati sa Z., a pjesaci bi pristupali sa S preko ulaznoga predtrga. Kompleks ukupne površine 77.194 m² u konačnici bi funkcionirao u shemi tri osnovna dijela povezana mostovima, a bio bi prožet izmjenom vanjskih i unutarnjih 'trgova'.

Međutim, radi potrebe izrade nove 'idejne skice' autori su od strane direkcije RTV Zagreb 1963. poslani na studijski pregled sličnih ustanova u Varšavi, Kopenhagenu, Stockholm, Kölnu i Münchenu. 'Skica' je dovršena 1964./65., a u stvarnoj je razradi bila i puno više od toga. Dom je u ovoj fazi funkcionalno već doživio prve preobrazbe i usitnjavanje volumena pa je cijeli sklop podijeljen u znatno veći broj cjelina, odnosno traktova – njih čak 7, koje bi se izvele u tri etape. Projekt je potom krenuo u daljnju razradu te su 1967./68. izradene još dvije varijante – jedna koja bi nastavila ideje studijske skice, ali s poveznicom na natjecajno rješenje, i druga koja se vratila temi kompaktnih volumena. Ova potonja bila je vjerojatno prihvaćena za daljnju razradu, a predviđala je ponovno podjelu na tri, no tehnološki posve drukčije, neobično pomiješane cjeline: administraciju s muzičkim studijem i popratnim pogonima; dio za pogonsku tehniku, film i zajedničke službe; odjel za proizvodnju filma i programa s popratnim pogonima. Potkraj 1967. na Arhitektonskom je fakultetu održana izložba ovoga idejnog rješenja. Posljednja projektna etapa na kojoj je Dragomanovićev tim sudjelovao datira iz 1970. (i 1971.) kada je angažirana tvrtka 'Marconi', koja je korigirala projekt kako bi bio prilagođen tehnologiji što ju je proizvodila, a John Madin bio je vjerojatno njihov uvjetovani glavni projektant. Kako Edo

Šmidihen, jedan od autora, navodi: „Radili smo sa stručnom ekipom RTZ-a, koja je predviđala razvoj tehnologije, tako da smo projektirali u stalnoj utrci s tehnologijom i stalno mijenjali planove. Kada je napokon direktoru Bojanicu dosadilo, raspisao se međunarodni natječaj za izradu tehnološkog projekta, na kojem je pobijedio britanski Marconi.” Ta je tvrtka ustrajala na arhitektonskom uredu u Birminghamu, koji je nakon preprojektiranja izvornoga rješenja i njegove prilagodbe novim tehnologijama projekt vratio na nostrifikaciju, ali „...dogodila se 1971. i političke turbulencije, pa se na njega zaboravilo”.

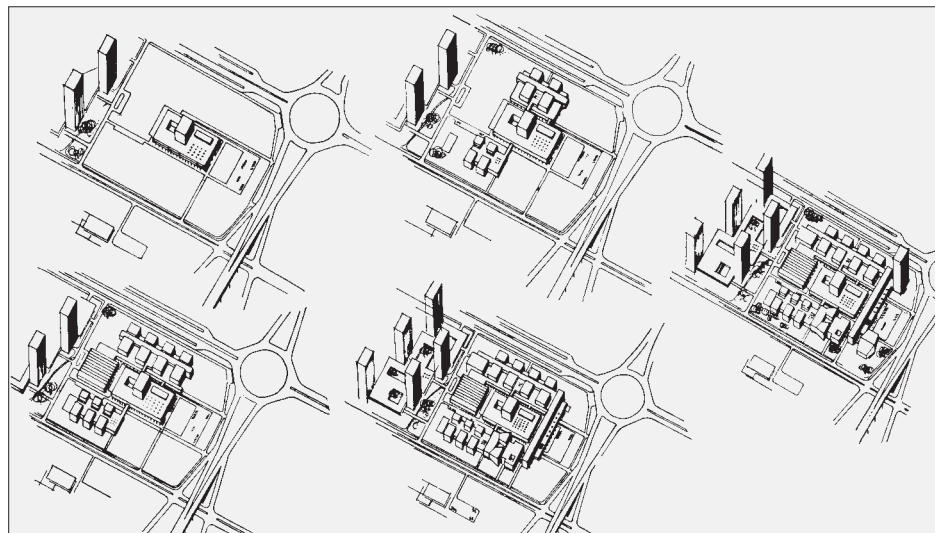
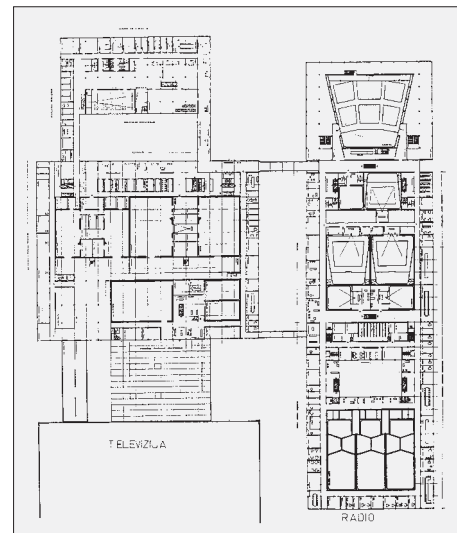
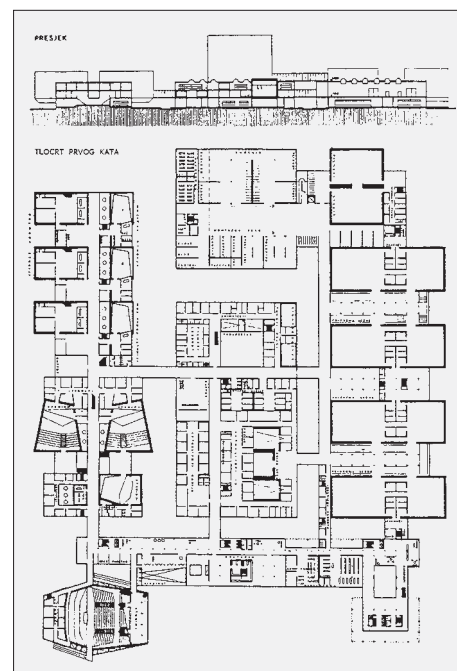
Nosiva je konstrukcija u natječajnom radu određena kao jasan AB skeletni sustav na rasteru 6x6 m, što se poslije u manjoj mjeri mijenjalo, ali je sustav stupova na pravilnom rasteru ostao dominantna konstruktivna tema.

Buduci da je projekt rješan kao golemi urbanističko-arhitektonski sklop, a i u velikoj je mjeri bio definiran tehnologijom koju je morao udomiti, teško je jednosmisleno odrediti stilsko-kompozicijske odrednice i atribuciju likovnog jezika Doma RTV Zagreb. Usto, dogodile su se velike promjene od natječajnog rješenja do posljednjeg projekta pa je Dom, koji je inicijalno zamišljen kao kompaktna cjelina, u kasnijim razradama razdijeljen u paviljone i manje jedinice složene u ‘grozdove’ – na tragu tada aktualnih nizozemskih strukturalističkih tendencija. Jedina konstanta u oblikovanju masa jest neboder koji je kao kompozicijski motiv prisutan u svim inačicama projektne razrade, a nestao je tek u posljednjem rješenju iz 1970. (zamijenjen je antenom u silueti kompleksa). Ovaj je projekt u cijelome kontinuitetu razvoja značajan kao rješenje koje se uspješno nosi s imperativom etapnosti i stalnim tehnološkim inovacijama te ga je stoga po arhitektonskom pristupu teže svrstati u razvojnu liniju ostalih Dra-

gomanovićeve djela koja su nastajala istovremeno, ali puno brže i u jednostavnijem prosedeu.

Zlatko Juric u članku o Dragomanovićevu opusu piše kako kod njega „Posebno poglavlje zauzima rad na projektima za dom RTZ u Zagrebu... Niz idejnih projekata i maketa pokazuje vrlo vješto rješavanje osnovnog arhitektonskog problema – neprekidne tehnološke i prostorne adicije novih sadržaja i objekata.” U pogledu valorizacije važan je i osvrt na natječaj Stjepana Gomboša (člana žirija) koji piše da Dragomanović-Nikšić-Šmidihenov projekt „...predstavlja u pogledu pogonskih funkcija, organizacije veza i rješavanja gotovo svih građevinskih problema visoki – skoro dominantni kvalitet koji se odražava u vanjskom oblikovanju pojedinih elemenata masa – međutim iza spomenutih kvaliteta zaostaje raspored volumena raznih sadržaja i urbanističkih dispozicija u širem smislu”. Rješenju se posebno zamjera neiskorištenost rekreativne zone uzduž Save.

U vlastitome popisu radova Dragomanović neprecizno navodi da je natječaj bio 1963., idejne skice 1964., 1966. i 1967., idejni projekt 1968., a studijska skica 1969. Poslije u istom elaboratu radova ima nešto drukčije datacije: natječaj 1962./63., studijska skica 1963./64., idejni projekt 1968., studijska skica 1969. i projekt s ‘John Madin Corp. Birmingham’ 1970. Kasnije izvedeni kompleks HTV-a (1977.-1989.) ostvaren je bez sudjelovanja i doprinosa prvotnoga autorskog tima, a Dragomanović, Nikšić i Šmidihen zatražili su „...da se u tehničkoj dokumentaciji brišu njihova imena kao autora projekta”. Realizirani sklop zgrada je u konačnici importirano donekle gotovo rješenje koje su projektantski i tehnološki za zagrebačku lokaciju prilagodili Nenad Bach i Ranko Rausavljević.

5. Poslovna zgrada 'Vagonogradnje' Beograd, Trg D. Tucovića [dan. Trg Slavija]

n. 1963./64. [jednakovr. I. nagrada (I. 'otkup')] | p. 1965./66.

Koautori: Doroteja Ložnik, Ninoslav Janson

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD:
 - Aleksandar Dragomanović [doss.br. 29]
 - Ninoslav Kučan [doss.br. 70(41)]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića (15 nac.)
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv. br. HMA/AD/9/19/1-24 (26 nac.)
- MK-MKT: 447

ANKETNI PODACI:

- Nebojša Antešević, Beograd (18.1.2016.)

BIBLIOGRAFIJA:

SINDIĆ, 1964; PAVLOVIĆ, 1968; J. M. M., 1984; ODAK, 1986: 64; JURIC, 1988; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183, 266

U Dragomanovićevu natječajnom rješenju kompleks 'Vagonogradnje' postavljen je kao akcentna visoka uglovnica na nepravilnoj trokutastoj parceli između dva radialna ulična kraka, od sedam koliko ih se sutice na beogradskom kružnom Trgu Slavija. Poslovna je zgrada koncipirana kao 16-katni neboder koji se bočnim nižim aneksima veže na postojeću izgradnju u ulicama Sv. Save i Bulevaru JNA (danas Bulevaru oslobođenja). Neboder je u tlocrtu izduljenoga pravokutnog oblika (16.80×25.20 m) s manjim aneksom na // uglu. Čvrsta betonska jezgra u sredini tlocrta jedina je vertikalna konstrukcija cijelog tornja, a unutar nje su smještena dva stubišta, sanitarni čvor i tri dizala. Radne uredske prostorije već su natječajnim zadatkom bile određene kao fleksibilni prostori pa je bilo nužno predložiti mobilne, montažno-demontažne pregrade kako bi se uredska površina mogla prilagođavati različitim potrebama (prikazane su varijante *open-space* i ćelija-stih prostorija diferentnih veličina). To je posebno važno jer su na svakoj etaži predviđeni separadni prostori drugih korisnika (npr. 'Đure Đakovića'; 'Gose'; 'Fabrike vagona Kraljevo'; 'Vagonogradnje'); XVI. je kat sa svih strana uvučena etaža na kojoj je manja kuhinja i terasa-vidikovac kao prostor za rekreaciju i odmor.

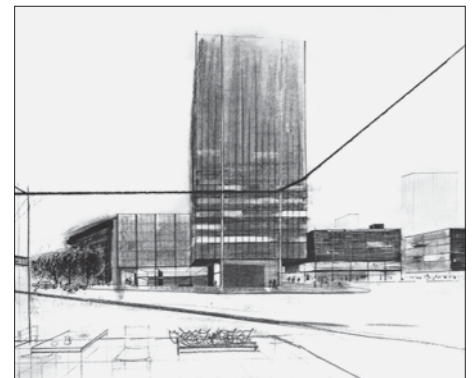
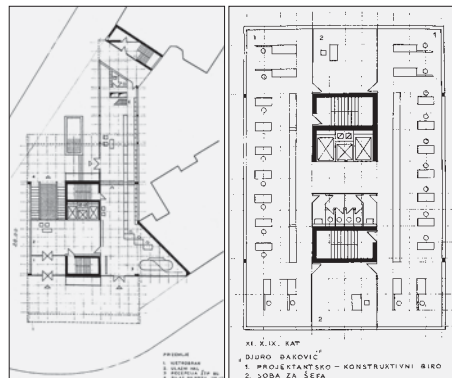
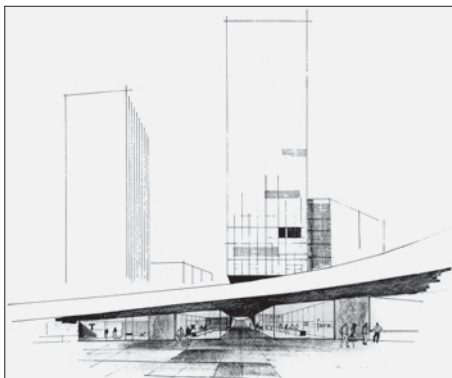
U kasnijoj razradi za glavni projekt (1965./66.) došlo je do manjih preinaka. Urbanistička dispozicija je zadržana, ali je u unutarnjoj organizaciji jezgra preorganizirana. Razrađen je i sustav ovješnog pročelja s ritmiziranim nosačima koji su u tlocrtnoj postavi idealno usklađeni s modularnom mrežom rastera 1.40×1.40 m, na kojoj je projektiran cijeli objekt. Unaprijed zadani natječajni kriterij uvjetovao je upotrebu čelične konstrukcije. Dragomanović projektira središnju vertikalnu betonsku jezgru iz koje konzolno na sve četiri strane izlaze horizontalne etaže od čeličnog roštilja, dubine 5.60 m. Na rubovima su čelični profili za ovjes fasade koja je riješena staklenim poljima u aluminijskim okvirima, dok su parapeti izvana obloženi sacastim pločama ('Impol'). Izmjenom dvaju materijala

postignuta je zanimljiva igra horizontalnih trakastih poteza koji opasuju etaže nebodera, što je novum u Dragomanovićevu oblikovnom postupku, jer je na dotadašnjim projektima staklo uvijek koristio kao apstraktnu potpuno transparentnu envelopu.

Jedina valorizacija projekta u stručnim publikacijama jest izvješće natječajnog žirija gdje se navodi da ovaj rad „...Svojom čistoćom i jasnoćom urbanističkog i arhitektonskog rješenja daje sve potrebne kvalitete“. Projekt 'Vagonogradnje' u Dragomanovićevu opusu predstavlja važnu točku na kojoj se vrlo dosljedno razvija i iznova potvrđuje autorov diskurzivni prosek racionalnog načina projektiranja obilježenog prostornom jednostavnošću, apsolutnom funkcionalnošću i fleksibilnošću uporabe te oblikovnim minimalizmom, što potvrđuje i mišljenje ocjenjivackog suda da su „sve osnove čiste i jasne, a rješenje se odlikuje preglednom koncepcijom, smislenim rasporedom i dobrim enterijerskim osjećajem svakog prostora“.

Na internom natječaju za 'Vagonogradnju' Dragomanović je bio jedan od devet pozvanih arhitekata, među kojima su od hrvatskih autora još sudjelovali Ivan Vitić, Ninoslav i Vjera Kučan, Radovan Nikšić te Boris Krstulović (gotovo svi bliski Dragomanovićevi suradnici s ranijih natječaja). Projekt je osvojio jednu od dviju jednakovrijednih nagrada (druga je dodijeljena Ivi Kurtoviću), a daljnja je razrada povjerena Dragomanoviću, iako do realizacije u konačnici nije došlo.

Na toj parceli danas se nalazi novi hotel 'Slavija Lux' nize katnosti i postmodernističkog tretmana s prepoznatljivim piramidalnim krovnim završetkom fasade (arh. Predrag Đaković, 1989.). Tako je i danas jedina vertikala – koja je još prije natječaja za 'Vagonogradnju' bila izvedena na tom trgu – 18-katni hotel 'Stara Slavija' (arh. Bogdan Ignjatović, 1962.), s kojim je Dragomanović na prvoj susjednoj parceli namjeravao uspostaviti kompozicijski kontrapunkt. Njegov vitki i elegantno proporcioni toranj nesumnjivo bi bio važna dominantna i urbanistički doprinos u slici grada.

6. Poslovna zgrada 'Tempo' – SDK [Službe društvenog knjigovodstva]

[dan. FINA i Hrvatska lutrija]

Zagreb, Ul. Proleterskih brigada
(dan. Ul. grada Vukovara 70-72)

n. 1969./70. – int. natječ. [l. nagrada] |
p. 1975.-1979 | r. 1980./81.

Koautor: Radovan Nikšić

Sur.: Doroteja Ložnik, Nenad Kavurić,
Z. Perić, M. Peruzović, Dragutin Vinski,
Dragutin Skutelj i Dubravko Radovan

DOKUMENTACIJA:

- AF-AHA: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunica: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva FINA: nac. instalac.
- Arhiva I. Nikšić Olujčić (foto.)
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/23/1-38 (28 nac., 7 foto., elab.)
 - ostavština R. Nikšića, inv.br. HMA/RN/3/51/1-19 (8 nac., 10 foto.)
- MK-MKT: 402, 451

BIBLIOGRAFIJA:

H. Z. – Z. G., 1971; T. In., 1973; *** 1982.a; *** 1982.c: 57; KNEŽEVIĆ, 1982.a; KNEŽEVIĆ, 1982.b; KNEŽEVIĆ, 1982.c; MAROEVIĆ, 1982.b; ODAK, 1982; SILAĐIN, 1982; ŽIVKOVIĆ, 1982.a; ŽIVKOVIĆ, 1982.b; *** 1983.b; DELALLE, 1983; KNEŽEVIĆ, 1983; PASINOVIĆ, 1983; PREMIERL, 1983; UZELAC, 1983; ŠOSTERČIĆ, 1983; *** 1984; J. M. M., 1984; DOMLIJAN, 1986: 46; PREMIERL, 1987; R., 1987; JURIC, 1988; ŠTRAUS, 1991: 176, 178, 179; MAROEVIĆ, 1992: 235-237; SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 1992: 27-30; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; R., 1995; *** 1996: 288; F. VU., T. PL., 1996: 499; GALIĆ, 1991: 144-149; KARAC, 1996; OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 183, 266, 298; IVANČEVIĆ, 2001: 272, 274; MAROEVIĆ, 2002: 21-23; *** 2005.: 288; KISIĆ [ur.], 2005: 74-76, 113, 129-130; *** 2006: 517; DUBROVIĆ, 2006: 37; MAROEVIĆ, 2007: 165; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2011; KARAC, ŽUNIĆ, 2012, 2013: 157; PANDŽA, SRBLJINOVIĆ, 2013: 97; *** 2014; DAMJANOVIĆ, 2014: 324; ŽUNIĆ, KARAC, 2015.a: 173

Za dotad praznu parcelu uz Ul. grada Vukovara smještenu između hotela 'International' i RANS 'Moša Pijade' – sklopova bitno različitih veličina i gabaritnih dispozicija – 1969. je raspisan interni natječaj za poslovnu zgradu SDK (danas FINA-e), na kojem A. Dragomanović i R. Nikšić osvajaju I. nagradu i realizaciju. Kasnijom izgradnjom tog sklopa zatvoren je jedan od zadnjih nedefiniranih prostora na J strani velike avenije. Zgrada stupnjevanih elevacija (do P+6) s prospektnim pročeljem prema Vukovarskoj ul. pruža se u smjeru Z-I, s manjim 'L' krakom na Z strani; glavni je ulaz sa S strane, gospodarski i garažni pristupi su s juga. U osnovnoj kompoziciji masa sklop je složen od dva adirana volumena – niže (P+1, naizgled koncipiranog s temom poslovnog 'mezanina'), koji je svojim horizontalnim masama istaknut prema aveniji i Radničkom sveučilištu pa se doima kao postament višega, uvučenog volumena s još pet uredskih etaža i krovnom instalacijskom komorom.

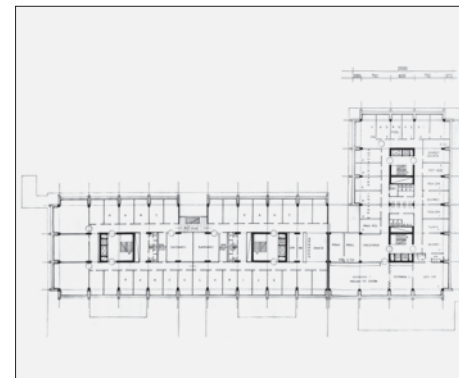
Kroza zgradu su na razini visokog prizemlja ostvareni natkriveni pješački pasazi s potezom ustakljenih lokala, pri čemu kratak poprečni prolaz izlazi prema J i otvorenom mostnom pasarelom iznad parkirališta vodi pješaka na javni prostor iza zgrade. U unutrašnjem su dijelu prizemlja prostori recepcija, salter-hale i sl., na prvom su katu uglavnom *landscape* uredi velikog mjerila s insertiranim atrijima, dok se od drugog do petog kata nižu jednake etaže s pojedinačnim uredima po obodu i sobama za sastanke u središnjoj zoni tlocrta uz jezgre. Šesti je kat nešto manje površine, a najvećim je dijelom namijenjen restoranu i društvenim sadržajima. Prostori su u tlocrtnoj shemi organizirani oko četiri središnje komunikacijsko-sanitarne vertikale s kružnom hodničkom vezom uz urede. U podrumu je dvoetažna garaža kapaciteta 250 parkirnih mjesta. Cijeli je sklop površine 39.000 m².

Konstruktivni sustav koji se proteže kroz cijelu zgradu jest AB skelet na rasteru 7.50x7.50 m ('garažni modul'), dok su za pročelja korišteni ovisjeni prefabricirani parapeti od kulara tipa 'Tempo' te trakasti prozori u alu-elox

bravariji s reflektirajućim staklom. Uglovi zgrade plastički su naglašeni istaknutim plosnatim gredama, a kao konstruktivni akcent izvedena su i pomoćna vanjska AB stubišta izrazito skulpturalnog oblikovanja, kakvo su autori već primijenili na varaždinskoj robnoj kući 'VaMa'.

Kompozicijski natječajni projekt bio je drukčiji od izvedenoga stanja. Vidljiva je veća raščlanjenost volumena i gradacija visina od niskog sklopa RANS-a prema visokom korpusu hotela. Zlatko Jurić smatra kako natječajni projekt pokazuje „...značajke metabolizma, pri čemu je arhitektonski koncept prostorne i konstruktivne organizacije zasnovan na komunikacijskim vertikalama i stvaranju jedinstvenog radnog prostora“. Realizirano rješenje više je strukturalistički oblikovano, s kompaktnim volumenima i 'adirajućim' gabaritom, pa Jurić piše kako izvedba pokazuje „interpretaciju kasne arhitekture internacionalnog stila koja je bliska etičnosti i staloznosti suvremene nordijske arhitekture“. Na fasadama je prisutan motiv 'erker' kao jedini plastički detalj u suzdržanom izričaju autora. Teksturna i koloritna obrada pročelja manifestira se u vidljivu konstruktivnom betonu sivomaslinaste boje s naznakama brutalističkih refleksija, u decentnom kontrastu s kulirpoljima i smeđim metaliziranim staklenim ploham. Dizajn interijera također potpisuju autori. Na tragu Dragomanovićeve diskurzivnoga projektantskog prosedeća M. Uzelać u svojem osvrtu na zgradu piše: „Prepoznajemo red i strogost racionalnog pristupa oblikovanju ozbiljnog sadržaja... Tu nema izleta u nepoznato, nema lepršavosti ili čak humora... Sve je pragmatično i utilitarno... Vidi se, tu smo blizu izvorima prepoznatljive racionalnosti, ... šturosti 'zagrebačke škole'."

U svoje vrijeme zgrada SDK-a bila je u struci visoko valorizirana (uz jedinu primjedbu o premdimenzioniranosti kao posljedici programa), no društveno je vrjednovanje zbog visine investicije izostalo, pa je nedodjeljivanje godišnje nagrade *Vladimir Nazor* i *Nagrade Grada Zagreba* (1982.), za koje je djelo bilo nominirano, izazvalo revolt arhitektonskih krugova.

7. Eksploatacioni centar autoputa [Centar za održavanje autoputa] Zagreb-Rijeka

[dan. 'Hrvatske ceste']

Lučko, Jadranska av. 6

p. 1972. | r. 1974./75.

Koautor: Radovan Nikšić

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujčić (foto.)
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/26/1-5 (5 nac.)
 - ostavština R. Nikšića, inv.br. HMA/RN/3/56/1-4 (1 nac., 2 foto., 1 tekst.)
- MK-MKT: 452

BIBLIOGRAFIJA:

R., 1987; T. PL., 1993; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183; KISIĆ [ur.], 2005: 79, 114, 128

Izvorni projekt kompleksa obuhvaća urbanističku dispoziciju nekoliko građevina i njihovo detaljno arhitektonsko rješenje. Sklop je smješten uz naplatnu postaju autoceste Zagreb-Rijeka u Lučkom s / glavnim ulazom u parcelu.

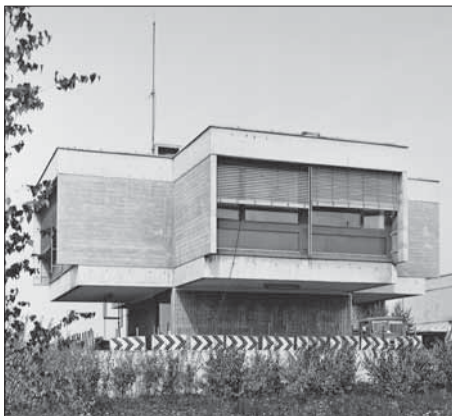
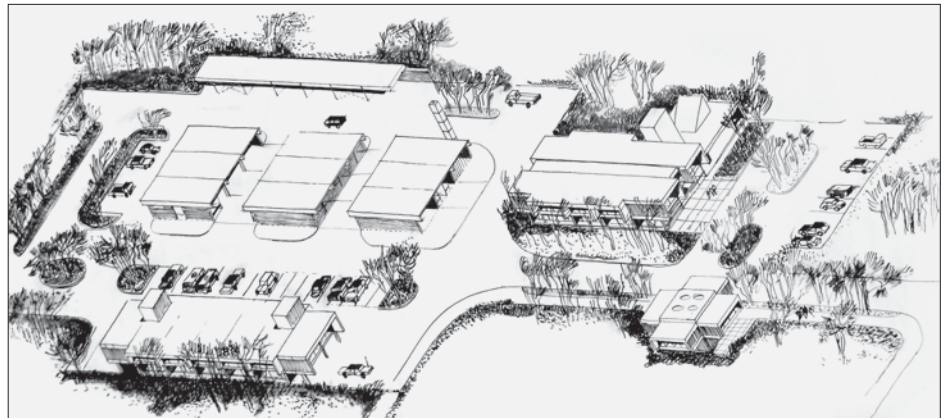
Centralna i površinom najveća zgrada jest uprava s računskim centrom, izduljeni jednokatni objekt složen od dvije povezane lamele s uredima na objema etažama i glavnim stubištem uz ulaz (pojavljuje se kao istaknuti volumen oblikovnog značaja na ravnom krovu). Prema Z slijedi manji prizemni objekt energetike centra, pravokutnog tlocrta. U prvim nacrtima energetski je blok projektiran s još dvije identične zgrade postavljene u smjeru Z (nisu realizirane), na mjestu gdje je danas interna benzinska crpka. U dubini parcele trebala je biti nadstrešnica za sipine (sol i pijesak), no na njezinu su mjestu izvedene radionice i garaje za kamione. Na / međi parcele planirana je 'boravišna zgrada' s uredima u prizemlju i spavaćim sobama na katu (nije realizirana); na S/ je poslije izvedena garaža za kamione, ali ne prema Dragomanovićevu projektu.

Akcent kompleksa ipak je Nadzorni centar veze na krajnjem // obuhvata uz naplatne ku-

cice, uz koji je prema prvotnom planu trebao biti glavni kolni ulaz u sklop. Zgrada je jednokatnica, u prizemlju kvadratnog tlocrta s halom, na katu oblika grčkog križa s uredima, gdje konzolno istaknuti krakovi lebde na sve četiri strane. Iznad središnje stubišne vertikale na katu je zenitalno osvijetljenje kupolom. Prema riječima autora taj objekt skulpturalne forme „...koncipiran je u želji da simbolizira prometnu oznaku na raskrsnici – putokaz”.

Zgrade su izvedene s nosivom konstrukcijom od AB zidova na razmacima od 6 m (kod Centra veze raspon je nešto veći). U oblikovanju eksterijera prepoznatljiv je Dragomanović-Nikšićev 'rukopis' toga vremena s naglašenim gredama i visokostijenim nosačima koji konzolno izlaze iz volumena zgrade stvarajući jak plasticitet forme, uz posve brutalističku obradu ploha u vidljivom betonu.

Iako je ovaj sklop smješten izvan središta grada i neatraktivnoga je tehničko-utilitarnog sadržaja, riješen je ambiciozno i arhitektonski dosljedno s aktualnim oblikovnim tendencijama ranih 1970-ih. Danas su zgrade slabo održavane, posebno u interijeru. U svim izvorima kao godina dovršetka izvedbe navodi se 1975., no Nikšić u vlastitom dosjeu piše da je to 1976. godina.

8. SRCE [Sveučilišni računski centar]

[dan. SRCE i CARNet]

Zagreb, Engelsova
[dan. J. Marohnića 5]

p. 1972./73. | r. 1974.

Koautori: Neven Šegvić (id. koncept),
Emil Špirić (id. suradnja),
Branko Pintek (izv. pr.)

Sur.: Martin Mirković (stat.)

DOKUMENTACIJA:

- AF-AHA: Aleksandar Dragomanović [doss.]
- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujic (foto.)
- Arhiva M. Dragomanovića (foto.)
- Arhiva 'PB Portal' (digit. nac.)
- Arhiva SRCE: izv. nac., 1973. (18 nac.)
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/24/1-2 (2 nac.)
- MK-MKT: 454

ANKETNI PODACI:

- Mario Peček – voditelj službe SRCE, Zagreb (3.2.2016.)
- Emil Špirić, Zagreb (1.6.2016.)

BIBLIOGRAFIJA:

DRAGOMANOVIĆ, 1978; JELINEK, 1979; *** 1980; MAROVIĆ, 1982.a: 17; Z. G., 1982; J. M. M., 1984; JURIC, 1988; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; KARAČ, 1996; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183; *** 2005; *** 2006: 324-325; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2009; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIĆ, KAHROVIĆ, 2011; KARAČ, ŽUNIĆ, 2012¹, 2013²: 153; *** 2014; DAMJANOVIĆ, 2014: 336; *** 2015; ŽUNIĆ, KARAČ, 2015.a: 169

Ustanova SRCE osnovana je 1971. godine u cilju razvoja informatike, a već 1972. za njezin se smještaj projektira namjenska zgrada. Prvo urbanističko-programsko rješenje sireg obuhvata potpisuje Neven Šegvić, uz suradnju Aleksandra Dragomanovića i Emila Špirića (koji je i započeo projekt zgrade). To cjelovito rješenje uključivalo je, u 1. etapi – zgradu SRCE-a (P+3) na poziciji i u kompoziciji gabarita sličnu kasnijoj realizaciji; u 2. etapi – na S dijelu parcele bio je predviđen strukturalistički koncipirani Fakultet kompjutorskih nauka (diferentne etažnosti, do P+8). Sklop je trebala povezivati povišena pješacka platforma ispod koje su bile planirane garaže.

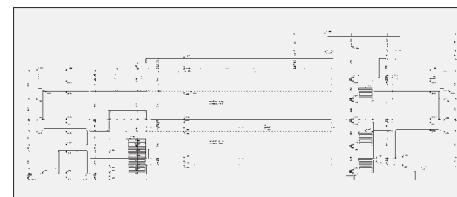
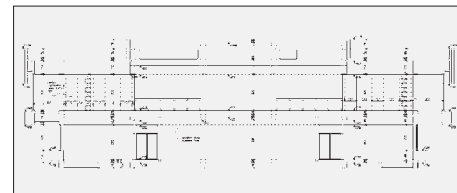
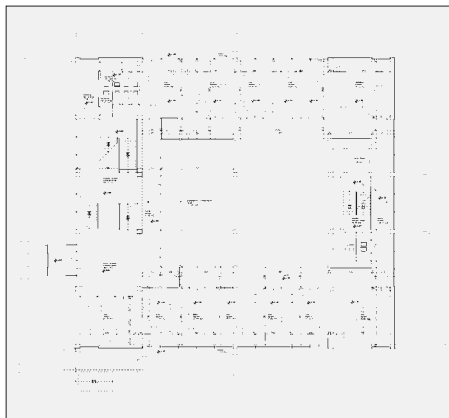
Na kasnijim nacrtima iz iste godine pojavljuju se samo potpis A. Dragomanovića (koji je preuzeo autorsko vodstvo) i B. Pinteka u fazi izvedbene dokumentacije. U realizaciji je dijelom izvedena 1.2 m povišena pristupna platforma na S dijelu parcele, gdje je i glavni ulaz. Parkiralište s tehničkim ulazom za dostavu na J je dijelu parcele. U suterenu su izvorno bili smješteni servisno-pogonski prostori i garaže (danas prenamijenjeni u predavaonice i kantinu). Ulazni hal s recepcijom, uz pješacki predtrg, riješen je poluetažno s otvorenim stubištem u *foyeru* koji formirata zračni prostor u punoj visini zgrade. Na visokom su prizemlju u obodnome dijelu tlocrta uz prozorske otvore smješteni uredi s kružnim hodnikom te prostorije za predavanja u središnjem dijelu (pregrađeno). Osobito zanimljiv tehnički detalj čine komore i ugrađeni kanali za prirodno strujanje zraka iz hladnih podrumskih prostora u više etaže, koji su temperirali kompjutorsku dvoranu u doba dok još nisu postojali suvremeni sustavi klimatizacije (danas preadaptirano iz van funkcije). Kat je u izvornom rješenju imao 'lebede' urede na konzolama (dubine 5 m) na S i J pročelju te hodnike uz druge dvije fasade (takoder na konzolnim prepustima od 2.5 m), a u središtu je smještena velika kompjutorska dvorana s 'centralnim sistemom', uz koju su u uglovima pozicionirane konstruktivne jezgre sa sanitarijama. Na krovnoj etaži s instalacijskim pogonom ('box' dimenzija

18.5×7 m) omogućen je izlazak na ravnu terasu. Svojevrsan *novum* u vrijeme izgradnje bila su dva kružna nadsvjetla iznad *foyera*, riješena dvostrukim pleksi-kupolama. Zgrada je višekratno adaptirana (Goran Jukić, 'PB Portal', 2001. i poslije), a danas je u funkciji CARNet-a (u prizemlju) i matične ustanove SRCE (u suterenu i na katu).

Osnovu nosive konstrukcije čine četiri simetrično pozicionirane prostorne AB jezgre u uglovima tlocrta (dimenzija 6×6 m) u funkciji 'stupova' na koje je položen roštilj plosnatih AB greda začelnom stranom izvučenih na pročelja. Taj donekle 'maniristički' motiv nesumnjivo je inspiriran tada popularnim vokabularom japanske arhitekture, koja je drvene tradicijske detalje rado parafrazirala u betonu. Iznad središnje računalne hale na drugom su katu izvedeni kasetirani AB *Vierendeel* nosači.

Prizemlje gotovo kvadratičnih tlocrtnih dimenzija (30×33 m) smeđe je boje i u doživljaju pročelja tamno je, zasjenjeno, gotovo nevidljivo, dok je kat bijeli lebedci volumen izrazito horizontalne geometrije s konzolnim prepustima na sve četiri strane. Trakasti prozori od tamnosmeđeg aluminijske provučeni su po svome obodu fasada, gdje uz bijele pune plohe betonskog parapeta i krovne 'atike-vijenca' čine elegantne kompozicijske trake izvanrednih proporcija odnosa. Na pločama 'vijenca' kao oblikovni su detalj izvučene začelne stranice okomito postavljene krovne 'nosaca', ali na mjestima gdje oni konstruktivno zapravo ne postoje, pa je taj 'dekorativni' motiv doživio i određene kritike u struci.

Zlatko Jurić ovu zgradu svrstava među Dragomanovićeve projekte nastale na tragu novoga kubizma, koje karakterizira „uspostavljanje humanog mjerila cjelokupnog objekta pomoću rafiniranog odnosa otvora na pročelju i pažljivo proporcioniranog volumena". Ova je građevina u valorizaciji cjelokupnoga Dragomanovićeve opusa nepravedno zapostavljena, slabo je publicirana, nenagrađena i strukovno neafirmirana, iako je nesumnjivo riječ o jednoj od najboljih autorovih realizacija koje su obilježile klimaks kasne zagrebačke moderne.

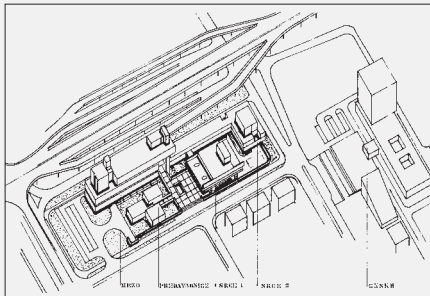

9. MEZO [Mnogonamjenska eksperimentalna zgrada i organizacija]

Zagreb, Marksova | Engelsova | Đ. Salaja | Beogradska [dan. Prisavlje | Marohničeva | Trnjanska struga | Zagrebačka av.]

p. 1975.

Koautor: Kresimir Kasanic

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Kresimir Kasanic [doss.]
- Arhiva A. Žunića: Aleksandar Dragomanović. Radovi [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujić (nac., fot. makete)
- Arhiva M. Dragomanović (37 nac., 9 film., elab.)

BIBLIOGRAFIJA:

OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 183

Kompleks MEZO-a trebao je biti smješten u /Z dijelu Trnja na tadašnjoj ‘Sveučilišnoj parceli’ pravokutnog oblika, dimenzija 221×61.85 m (13.670 m²), a čine ga četiri objekta što su platform i pješackim pasazima povezana u cjelinu. Nukleus sklopa bila je netom dovršena zgrada SRCE-a, dok je u njezinu / zaleđu planirana nova višekatna ‘lamela’ MEZO-a i SRCE 2, te u S zoni niži zasebni sklop s predavaonicama. Prilaz vozila na parcelu jest sa Z i / prometnice, dijelom s pristupom na parkirališta, dijelom u garaze (s ukupno 135 PM), a glavni je pješacki ulaz u sve objekte projektiran s povišenoga platoa pješackog trga (+1.75 m).

Tema je projekta urbanističko-arhitektonsko generiranje i povezivanje spomenuta četiri objekta različitih sadržaja, dimenzija i formalne arhitektonike (katnosti od P+1 do P+6). Glavna zgrada MEZO-a zamišljena je kao *interfakultet* putem kojeg bi se koordinirao rad poslijediplomskih studija, vodila bi se zajednička administracija i bio bi operativna jedinica istraživačkih djelatnosti i provedbe znanosti u praksi. Prvi korak u tome bila je izgradnja SRCE-a kao baze za prikupljanje i obradu podataka.

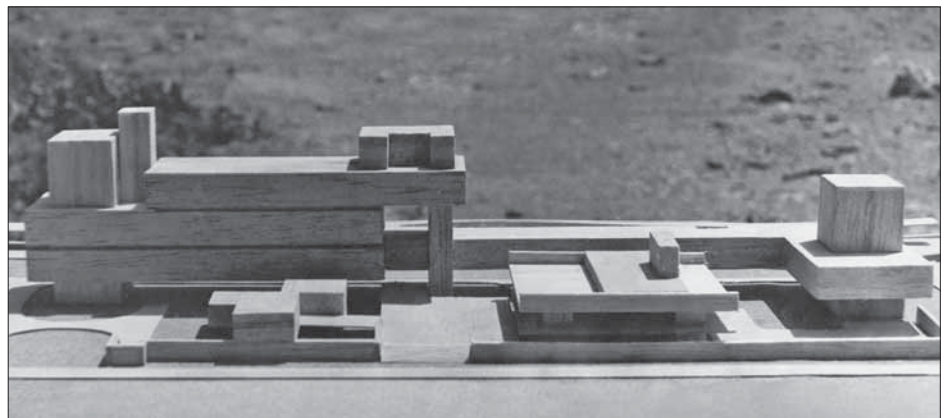
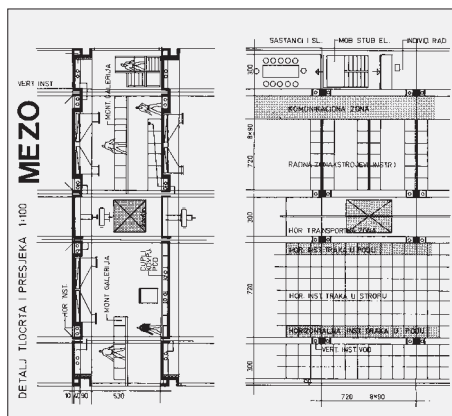
Tlocrtno je zgrada MEZO izduženi pravokutnik, proteže se kroz prizemlje i tri kata dvostruke visine. Ulaz za osoblje i korisnike jest s trga na Z strani. U prizemlju su smješteni prostori za pripremu i manipulativne zone. Na nasuprotnim krajevima zgrade jesu vertikale komunikacija, uz koje su spremišta, a između njih nalaze se veliki radni prostori (hale) veličine 800 m². MEZO je riješen kao polivalentan objekt s ciljem ostvarivanja fleksibilnosti pri korištenju prostorija, s predviđenim grupnim radom u središtu etaža, individualnim prostorima u perifernoj zoni uz staklena pročelja

i međukoridorima za komunikaciju. Planirani su sustavi različitih pomičnih platformi, galerija i mobilnih pregradnih stijena kako bi se prema potrebama jednostavno mogla mijenjati organizacija te oblik i dimenzije radnih prostora – i po horizontali, a s galerijskim dodacima u visokim etažama i po vertikali.

Konstruktivni sustav je AB skelet na rasteru 7.20×7.20 m, s konzolama od 3 m na obodima, a cijela je zgrada projektirana na modularnoj mreži od 90 cm. Visina etaže je 5.30 m, dok je u ‘stropu’ zbog zahtjevnosti instalacijskog programa interpolirana tehnička etaža visine 1.40 m s instalacijskim izvodima i ‘boxovima’ na krovnoj terasi.

Rješenje na razini oblikovanja jako je shematično, više je program negoli projekt, kompozicijski su postavljene samo osnovne mase vertikalnih i horizontalnih kvadara vezanih za dvije vertikale, a njihovo nizanje u ‘grozdove’ podsjeća na prosede metabolista. U perspektivnim prikazima (posebno interijera) u načinu prezentacije mogu se iščitati refleksija na crteže grupe *Archigram* te tada popularne futurističke i visokotehnološke vizije arhitekture. Sklop MEZO-a nije publiciran niti je izlagan pa je zbog toga, do sada, izostala komponenta strukovne recepcije i valorizacije toga djela.

Projekt nije urbanistički zazivio jer se ta gradska zona nije, kako je programom bilo predviđeno, otvorila drugim sveučilišnim sadržajima, već je cijeli prostor S od SRCE-a komercijaliziran recentnom izgradnjom velikoga kompleksa ‘Hypo banke’, izvedenog po projektu dobitnika Pritzkerove nagrade Thoma Maynea. Usto, ni planirana ‘sveučilišna’ parcela-insula nikada nije dokraja formirana jer / ulica ni do danas nije realizirana.

10. Poslovna zgrada 'Banatske banke'

Srbija, Zrenjanin, Stari žitni trg
[dan. Trg dr. Z. Đinđića]

n. 1978. [uži izbor, II. nagrada?]

Koautori: Radovan Nikšić,
Edo Smidihen

DOKUMENTACIJA:

- Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujčić (fot. makete)
- GF-APD: Radovan Nikšić [doss.]
- HAZU-HMA:
 - ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/29/1-22 (18 nac., 4 foto., tekst. opis);
 - ostavština R. Nikšića, inv. br. HMA/RN/3/63/1-3 (3 nac.);
- MK-MKT: 410, 453

BIBLIOGRAFIJA:

JURIĆ, 1988; GALIĆ, 1991: 144-149; OBAD
ŠČITAROCI [ur.], 2000: 183; KISIĆ [ur.], 2005:
16, 85, 116, 129

Zgrada banke planirana je na sjevernoj obali rijeke Begej, na mjestu nekadašnjega Staroga žitnog trga, pa se u sklopu širega natječajnog programa urbanističkog značenjarazilo i formiranje novoga trga te pjesačkog mosta preko rijeke. Kompleks je riješen kao samostojeci objekt na podignutoj garažnoj platformi – trgu s podvožnjakom za prometnicu koja neposredno uza zgradu prolazi obalom rijeke. Predtrg, oblikovan u kamenome popločenju, niveliran je u dvije razine – nižoj posve javnog režima korištenja s pristupnim stubištima do rijeke i višoj s koje je riješen glavni ulaz u banku. Za pristup podzemnoj garaži na dodiru tih dviju zona trga postavljena je kružna rampa.

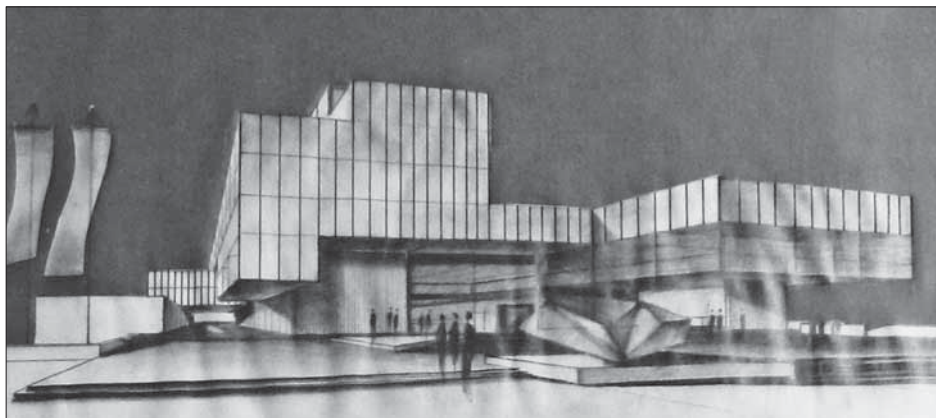
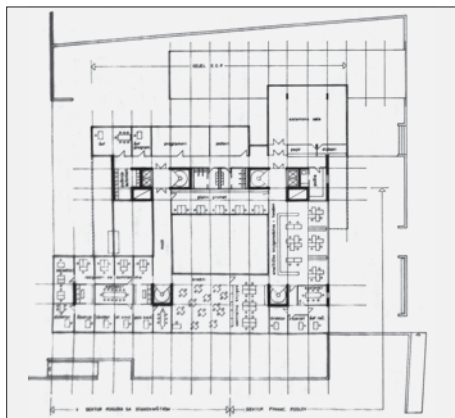
U suterenu su osim garaže (97 GM) smješteni tehničko-servisni prostori, ali i brojni ugostiteljsko-zabavni sadržaji (cafe-bar, slastičarnica, restoran, kuglana). Na razini visokog prizemlja je ulazni foyer i dvoetažna salter-hala ostakljena s tri strane, s kvalitetnim vizurama prema rijeci. Iznad nje nalazi se galerija kojoj se prilazi slobodno postavljenim stubištima, s uredima složenim uz obod zračnoga prostora dvorane. Povrh tih 'javnih' etaža, smještenih u nižem horizontalno komponiranom korpusu zgrade (koji se doima poput 'postamenta' za gornji viši i uži volumen), dodana su još tri kata administrativno-upravnih sadržaja organiziranih po obodu etaže, s dvostrukom komunikacijsko-sanitarnom jezgrom u središtu tlocrta.

Zgrada je konstruktivno riješena kao AB skeletni sustav na rasteru 6.60×6.60 m, s interijerskim pregradnim stijenama od 'Alprem' montažnih elemenata, tj. čeličnim nosačima i punim ploham od dvostruke furnirane iverice. Envelopa pročelja je nenosiva, a čine ju trake ostakljenih otvora i ovješeni montažni parapeti od kulir-betonskih panela kakve su autori tih godina u tehnologiji 'Tempo'-prefabrikacije razvili za zagrebačku zgradu SDK-a. Podovi u salter-hali planirani su kao kameni,

a iza radnih pultova i u uredskim prostorima jesu tepison prevlake.

U oblikovnom pristupu uočljive su bitne razlike između natječajnog rješenja, koje je bilo više apstraktno, kubistički komponirano s ekspresivnim volumenima, i kasnije razrade na razini idejnog projekta koji je umjereniji, u detaljima egzaktiji, ali i manje originalan jer se doima kao umanjena, gotovo tipska izvedenica zgrade SDK-a. Pročelja su upravo tako elaborirana: ističe se pločasti lebdeći 'vijenac' nižeg volumena koji konzolnim prepustima stvara zasjenjenje na fasadi; ponovljena je tema pjesačkih pasaza kao ekstenzija trga; korišten je isti tip 'alu-elox' bravarije sa zatamnjenim 'Solar-cont' ostakljenjem s oblikovnim motivom 'erker'a; u odabiru fasadnih materijala uz kulir-panele javlja se i vidljivi skelet od natur-betona. Na tragu toga Zlatko Jurić ističe kako „Natječajni projekti za poslovnu zgradu SDK iz 1970... i Banatsku banku iz 1978... pokazuju značajke metabolizma, pri čemu je arhitektonski koncept prostorne i konstruktivne organizacije zasnovan na komunikacijskim vertikalama i stvaranju jedinstvenog radnog prostora". Potpuno ostakljena i transparentna prizemna zona zgrade pridonosi vizualnom prožimanju interijera i eksterijera te doživljajnom povezivanju radnih prostora s trgom i rijekom.

Na interni natječaj za 'Banatsku banku' bili su pozvani autorski timovi iz Hrvatske, Slovenije, Srbije, Makedonije i Vojvodine. U uži izbor ušla su rješenja Dragomanovića i Nikšića te tima iz Makedonije, no nakon dopunske razrade na razini idejnog projekta (bitno drukčijeg oblikovanja), naposljetku je za realizaciju odabran makedonski prijedlog. Nisu poznate objave s rezultatima tog natječaja koje bi mogle pridonijeti objektivnijoj valorizaciji Dragomanović-Nikšićeva projekta u usporedbi s ostalim ponudjenim rješenjima. Na mjestu natječajnog obuhvata poslije je izveden objekt 'Banatske (danas Vojvodanske) banke', pomalo dekonstruktivističkog izričaja.

11. Poslovno-stambena zgrada, uglovnica Petrinjska I Đorđićeva Zagreb, Petrinjska 25-27 I Đorđićeva

p. 1980.

Koautori: Kresimir Kasanić,
Fedor Tolja

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD:
 - Fedor Tolja [doss.br. 243]
 - Kresimir Kasanić [doss.br. 202]
- Arhiva A. Žunica: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva I. Nikšić Olujčić (fotomontaze)
- Arhiva M. Dragomanovića (pr. elab.)
- HAZU-HMA: ostavština Dragomanović, inv.br. HMA/AD/9/30/1-7 (7 nac.); inv.br. HMA/AD/9/31/1-6 (6 nac., tekst.);
- MK-MKT: 457. 461

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1982.b; *** 1982.c: 57; ODAK, 1982; *** 1983.a: 20; DRAGOMANOVIĆ, KASANIĆ, TOLJA, 1983; MIKAC, 1983; ODAK, 1986; JURIC, 1988; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 167, 183, 240, 269; Bo. Fc., 2009; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2009; UCHYTIĆ, BARIŠIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2011

Studija za poslovno-stambenu zgradu na križanju Đorđićeva i Petrinjske ul. predviđa uklanjanje dviju trošnih jednokatnica i izgradnju veće uglovnice preko obiju parcela, kao interpolaciju u povijesnom bloku. Iako studija nudi tri različite varijante rješenja, bitne urbanističke i programske postavke jednake su. Zapadni je prospekt zgrade prema Petrinjskoj ul. orijentiran 22 m dugom fasadom, na S uz Đorđićevu razvijena je frontom od 20 m, u unutrašnjosti parcele sačuvano je dvorište veličine 10x10 m, a maksimalna visina izgradnje limitirana je na P+M+5. Od programskih obveza u prizemlju su uvjetovani lokali, poslovni prostori na mezaninu i eventualno I. katu, dok su stanovi predviđeni na višim etažama. Cijela studija bavi se „istim elementima na različiti način” pa u prosedu gotovo da podsjeća na oblikovnu igru R. Lubynskog s trima identičnim kućama različitih fasada na Prilazu G. Dezelica.

Prijedlog A ima dvoetažne lokale povezane u prizemlju i mezaninu. U tlocrtnom rješenju katovi su organizirani s galerijskom komunikacijom uz dvorište i orijentacijom glavnih prostorija prema ulicama. Stubisna jezgra prislana se uza susjedni J objekt. Uredska etaža identičnoga je prostornog rastera kao i stambeni katovi (svaki ima po četiri stana), s time da je na 3. i 4. katu predložena inačica dvoetažnih stanova, a na 5. je katu *penthouse* s krovnom terasom. **Prijedlog B** ima ujednačeniju repetitivnu tlocrta kroza sve etaže, s centralnom vertikalom i 'L' hodnikom na koji se u mezaninu vežu uredi, a na 1.-4. katu organizirana su po tri ili četiri stana na stubište. **Prijedlog C** također ima dvoetažne lokale u prizemlju i mezaninu, središnje stubište, uredi na prvom katu, a na ostalim su etažama po tri trosobna stana dobre organizacije. Na zadnjoj etaži uglovni je stan ispusten i zamijenjen krovnom terasom, sto na pročelju podsjeća na sličnu temu zgrade Schön u Gundulićevoj ul. U sve tri varijante zgrade predviđen je sustav AB zidova.

U oblikovanju je vidljiva primjena vokabulara i elemenata iz različitih stilskih slojeva Pe-

trinske ul. (secesije, protomoderne, rane i kasne moderne) koje autori prepoznaju i kroz tri prijedloga – po vlastitim riječima – žele na suvremeni način reinterpretirati motive erke- ra, uglovnog tornja, modernističke plošnosti pročelja i 'trakastih' prozora koji 'omataju' ugao zgrade. **Prijedlog A** se oslanja na paradigme međuratne moderne, a kao reference koristi Bahovčevu zgradu policije u Petrinjskoj ul. i Cotinu vilu Deutsch u Voncinoj. Pročelje je obloženo kamenim/salonitnim pločama u pravilnome kvadratnom rasteru u kojem su urezane 'vrpce' s prozorom preko ugla, omiljenim motivom moderne. U volumenu zgrade pojavljuju se usjeci koji jasno naznačuju diferencijaciju poslovnih i stambenih prostora te položaj galerijskoga koridora. **Prijedlog B** u osnovi se poziva na modernističke uzore koji su afirmirali akcentno oblikovanje ugla u vidu tornja, poput Behrensove uglovnice na Trgu bana J. Jelčića i obližnje Šterkove kuće Rosinger-Jungwirth na uglu Đorđićeva i Draskovićeve ul. Ova je inačica za kat viša od dopuštene etažnosti, no prema riječima autora zadnja su dva kata tretirana kao uvučene 'mansardne etaže'. Fasade su hibrid klasičnoga zidnog platna s kamenom oblogom i urezanim prozorima te kvadratično rasterizirane transparentne opne koja se u mozaičnoj geometriji proteže preko loda stambenih etaža do vrha zgrade kao dominantan kompozicijski motiv. **Prijedlog C** je pojednostavljen oblikovanja i zatvorenijeg volumena, bez naglašene teme ugla, s ostakljenim pročeljima triju poslovnih etaža i na višim katovima punim zidovima od prefabriciranih betonskih panela. Na fasadama su po vertikalni izvučeni 'erkeri' (motiv preuzet s nedaleke secesijske uglovnice na // uglu raskrižja Petrinjska/Boskovićeve).

Ova je studija svojedobno bila vrlo zapažena i visoko valorizirana u struci. Izlagana je na 17. *Zagrebackom salonu*, gdje je i nagradena (1982.), a po pozivu autori su s tim projektom sudjelovali i na 9. *Beogradskom salonu* (1983.). Zanimljivo je da je to jedini Dragomanovićev projekt o kojem je sam napisao kraći članak objavljen u časopisu „Arhitektura”.

12. Kompleks Ministarstva vanjskih poslova

Alžir

p. 1983. – skica

Koautor: Edo Šmidihen

DOKUMENTACIJA:

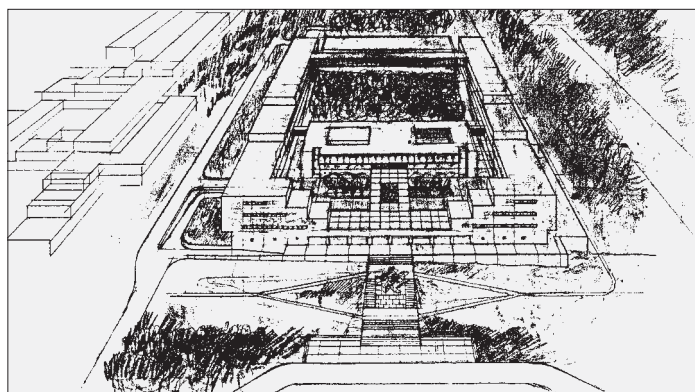
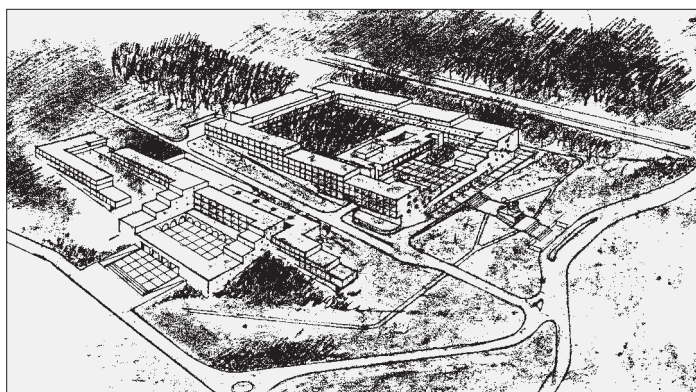
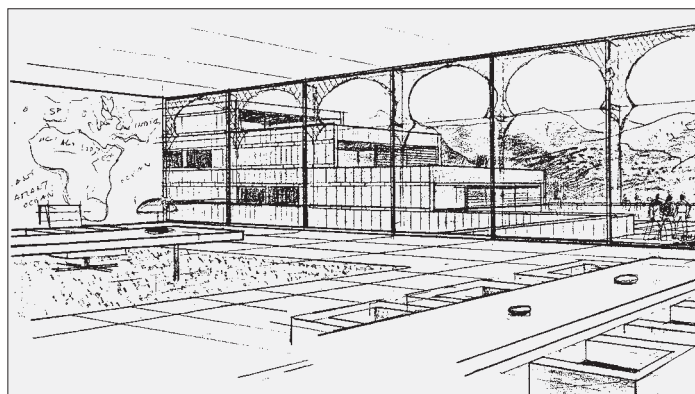
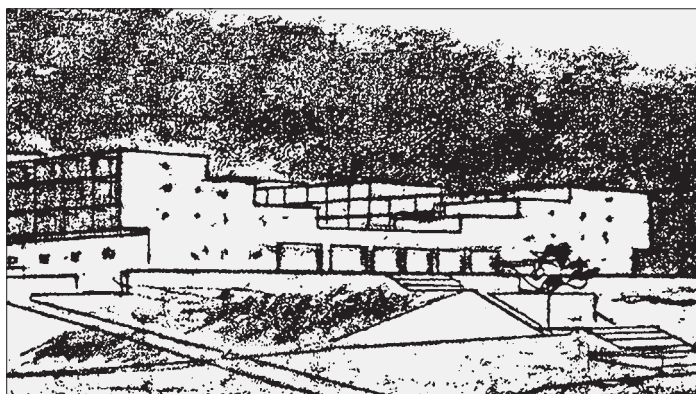
– Arhiva A. Žunića: *Aleksandar Dragomanović. Radovi* [elab., 1986.]

BIBLIOGRAFIJA:

JURIĆ, 1988; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; KARAC, 1996

Kompleks Ministarstva velikih dimenzija urbanističkoga je karaktera, a sastoji se od više zasebnih arhitektonskih sklopova povezanih pasażima i vanjskim parkovnim komunikacijama. Njegova mikrolokacija nije poznata (vjerojatno grad Alžir), no iz sačuvanih perspektivnih skica vidljivo je da je trebao biti smješten na uzvišenju, u pejzažnom okruženju. Glavna zgrada, položena na visoj niveleti, u tlocrtu je formirana kao pravokutnik s četiri obodne 'lamele' koje zatvaraju unutarnje klaustralno dvorište sa soliternim objektom u središtu. Sklop manjih zgrada, također okupljenih oko atrijskih dvorišta, smjesten je bočno od glavnoga kompleksa, na blagoj padini s kaskadnom konfiguracijom arhitekture. Dva su prilaza Ministarstvu, postavljena aksijalno i simetrično, izrazito monumentalne geste s reprezentativnim vanjskim stubi-

štima, predtrgovima i parkovnim rampama, a ulazni trijem-portik teatralnošću podsjeća na antičke palače. Arhitektonika sklopa uvjetovana je topografijom terena pa se volumeni nižu u kaskadnoj kompoziciji (etažnosti P+3). Pročelja su jednostavna, plošna, s dugim neprekinutim trakama prozora. Cijeli sklop odiše naznakama hibridne likovnosti – od socrealističke monumentalnosti u kompoziciji prilaznih prospekata te rigidnoga modernizma apstraktnih pročelja, pa do postmodernističke igre s lokalnim elementima lučnih trijemova i orijentalnim detaljima u interijeru, vidljivima na jedinoj sačuvanoj skici unutrašnjosti. Ovaj je projekt u oblikovanju donekle unikatan primjer – kako u Dragomanovićevu tako i u Šmidihenu opusu. Nisu poznate okolnosti nastanka ovih skica, a čini se da do daljnje razrade nije došlo.

13. Upravljačko informativni sistem [UIS] za teretna kola i ostale sisteme ŽTP-a

[dan. Računski centar HŽ-a]

Zagreb, Ranzirni kolodvor, Jakuševac bb

p. VI./VII. 1985. (id. pr.), X. 1985. (gl. pr.) | r. 1987.

Sur.: Vesna Eremija, Nives Mlinar, M. Zadro; Božidar Šneler (konst.)

DOKUMENTACIJA:

- AF-APD: Aleksandar Dragomanović [doss. br. 29]
- Arhiva A. Žunića: Aleksandar Dragomanović. *Radovi* [elab., 1986.]
- Arhiva M. Dragomanovića (2 nac.)
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/32/1-77 (79 nac., 1 tekst.)
- HŽ: HŽ Infrastruktura. Razvoj i investicijsko planiranje – Služba za pripremu (id. pr. – 1 fasc.: 3 nac., tekst; gl. pr. – 1 registr.: 15 nac., tekst)
- MK-MKT: 444

ANKETNI PODACI:

- Željko Haldek – Računski centar, Zagreb (8.3.2016.)
- Ljiljana Vukoja – Računski centar (8.3.2016.)
- Valentina Denčić – HŽ Nekretnine – Služba za imovinsko-pravne, stambene poslove i katastar nekretnina, Zagreb (8.3.2016.)

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1988: 20; JURIC, 1988; T. PL., 1993; OBAD ŠCITAROCI [ur.], 2000: 183

Računski centar je osmišljen kao središnji objekt informatike za sustav Hrvatskih željeznica. Lociran je / od naselja Dugave, uz Ranzirni kolodvor gdje se nalazi veći sklop upravnih i tehničkih objekata HŽ-a, te obližnjeg restorana i glavne pogonske zgrade.

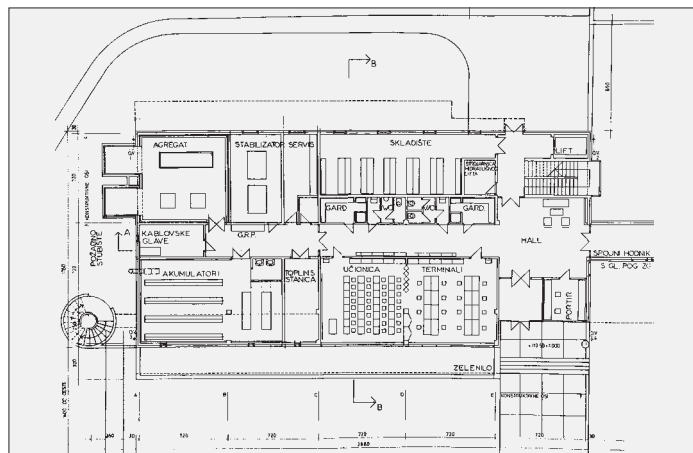
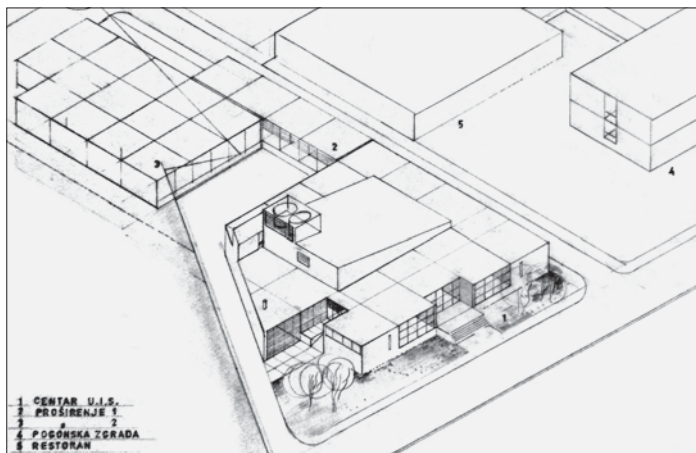
Projektirani zadatak za izradu idejnog rješenja povjerenstvo ŽTP-a (danas HŽ) ocijenilo je u ožujku 1985., nakon čega Dragomanović projektira dvije bitno različite varijante centra. Idejni projekt iz lipnja 1985. jest prizemni sklop od oko 1000 m² s velikom sistemskom halom kvadratnog oblika u središtu (poput natkrivenog atrija), ophodnim hodnikom oko nje te prostorijama ureda i skladišta po obodu objekta. Glavni je ulaz na /, a parkiralište na S parcele. Oblikovno objekt je niske siluete, ravnoga krova s vanjskim zidovima u kombinaciji bijele zbruke i fasadne opeke (motiv preuzet s okolnih zgrada u kompleksu izgrađenih 1970-ih). Jedini akcent u masi objekta jest izdignuti jednostrešni kosi krov iznad središnje hale i komore s rashladnim pogonom. Planirane su i moguće ekstenzije objekta prema S. Na taj projekt komisija u lipnju 1985. daje pozitivno mišljenje: „...usvaja se i to varijanta katnog objekta s proširenjem prostora južnog hodnika u prvom katu (Prvi kat – podvarijanta), te vezom s glavnim pogonom”. Navedene su i četiri tehničke primjedbe o kojima treba voditi računa kod daljnje razrade dokumentacije. Iz ocjene ove ‘varijante’ može se zaključiti da ih je Dragomanović ponudio više.

U drugoj idejnoj inačici iz srpnja 1985. (glavni je projekt iz listopada), prema kojoj je zgrada i realizirana, zadržan je položaj ulaza i parkirališta, no zgrada je projektirana kao izdužena jednokatna lamela jednostavnoga zatvorenoga gabarita. U prizemlju je ulazni hal s portirnicom, dvokrakim stubištem, središnjim uzdužnim hodnikom, učionicom s terminalima, skladištem i tehničkim prostorima za sustav napajanja, akumulatore, agregate i stabilizatore. Kat je namijenjen velikoj pro-

storiji sa serverima (‘sistem-hala’), a na / dijele uredima otvorenoga tipa odijeljenih mobilnim ormarima. Planirani spojni hodnik sa starijom glavnom pogonskom zgradom nije izveden. U prvim varijantama na Z pročelju objekta narisano je dvokrako požarno stubište, ali je poslije projektirano i izvedeno zavojito, skriveno u oblikovno zanimljivu betonskom valjku. Nosiva je konstrukcija sustav AB zidova na rasteru 7.20x7.20 m.

Zgrada je natkrivena plitkim kosim krovom, gotovo neprimjetnim iz blizih pješackih vizura, a na glatkim bijelim pročeljima plavom je bojom istaknuta metalna galerija i zaštitni ‘kavez’ za klima-uređaje. Na / pročelju u punoj se dužini zgrade proteže traka prozora, a zidne su plohe dijelom obložene kamenom. Spomenuto kružno požarno stubište na najistaknutijem Z uglu parcele naglašeno je golim betonom, a na katu do njega vodi otvoreni metalni most, također obojan u plavo.

Iako je riječ o posljednjoj autorovoj izvedbi, ovo je djelo slabo publicirano, no izlagano je na 23. *Zagrebackom salonu*. Zlatko Jurić u dosad jedinome valorizacijskom osvrtu piše: „Računski centar ŽTP (1982-86) u kojem se nalazi kompleksan sistem kompjutorskih postrojenja, estetiziran je arhitektonskim konceptom koji ima elemente konstruktivističkog i neoplasticističkog pristupa.” Danas je objekt u dobrom i održavanom stanju, u istoj je funkciji za koju je i projektiran, a u unutrašnjosti je sačuvan originalan Dragomanovićev interijer.

14. Poslovni sklop 'Ingra – Elektroprojekt'

Zagreb, Đ. Salaja | Kupska | Čazmanska [dan. I. Lučića | A. von Humboldta | Čazmanska]

n. 1989.

Autori sur.: Fedor Tolja, Miroslav Dragomanović

Sur.: Božidar Šneler (konst.)

DOKUMENTACIJA:

- Arhiva M. Dragomanovića (nac.)
- HAZU-HMA: ostavština A. Dragomanovića, inv.br. HMA/AD/9/34/1-14 (14 nac.)
- MK-MKT: 460

ANKETNI PODACI:

- Fedor Tolja, Zagreb (1.3.2016.)
- Miroslav Dragomanović, Zagreb (26.3.2016.)

BIBLIOGRAFIJA:

*** 1991: 67; T. PL., 1993; J. M. M., 1995; *** 1997: 57; OBAD ŠČITAROCI [ur.], 2000: 269

Projekt ovoga poslovnog sklopa jest rezultat internoga urbanističko-arhitektonskog natječaja za lokaciju uz 'Sveučilišnu aleju' na Trnju, a uži je obuhvat bio ograničen na tada praznu 'insulu' koja je u urbanističkom smislu začelni i vizurni dovršetak Čazmanske ul. prema zapadu. Kompleks u odnosu na okolinu izgradnju ima gotovo soliternu impostaciju, poput izdvojenog bloka koji je sa svih strana okružen pristupnim prometnicama. Oblik sklopa generiran je iz dva volumena 'L' tlocrta – S je namijenjen tvrtki INGRA, a J 'Elektroprojektu' te u manjem dijelu 'Zagrebačkoj banci'. Zgrade u zanimljivoj međusobnoj postavi formiraju kvadratičan polublok, s tri strane omeđen reprezentativnim pročeljima, dok je s četvrte, I strane sklop unutarnjim 'trgom' otvoren prema Lučićevoj ul., te osobito Čazmanskoj, u koje je osi i pozicioniran kao slijepi dovršetak toga uličnog poteza.

Glavni je pješački pristup postavljen u nastavku te naglašene osi, od koje dva reprezentativna stubista i rampa vode na povišenu platformu – svojevrsan ulazni predtrg za obje zgrade. Ispod trga su dvije djelomično ukopane garažne etaže (87 GM). Kolni su pristupi iz Humboldtove i Lučićeve ul., na cijeli je sklop okružen parkirališnim prometnicama s prolazima ispod zgrada i trga, pa interna komunikacija vozila funkcionira besprijekorno. Na natječaju je Dragomanovićev tim ponudio i drugu varijantu rješenja u kojoj se s I strane trga dodaje jedna lamela, čime se dobiva potpuno zatvoreni blok s unutarnjim atrijskim dvoristem (moguće je da je to i prikaz dogradivanja sklopa u etapama).

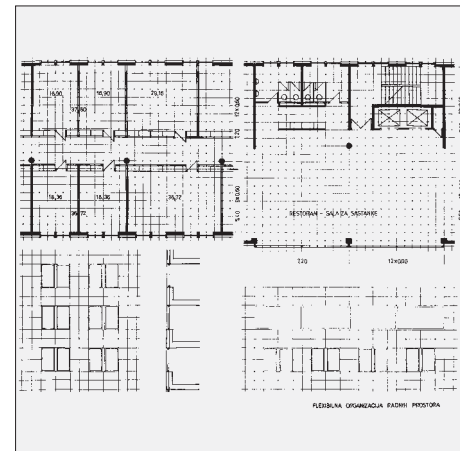
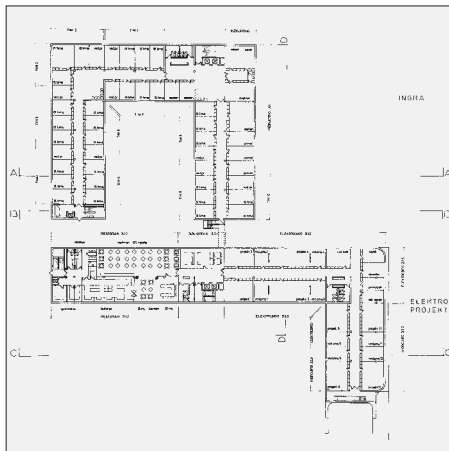
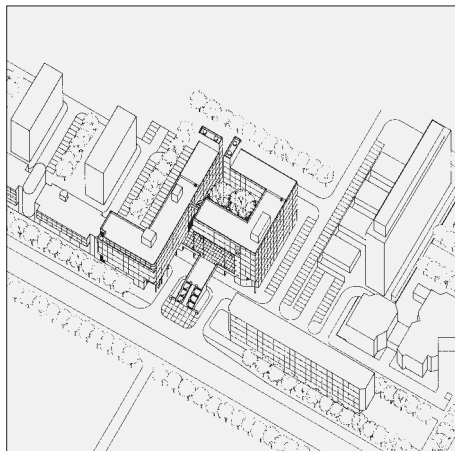
Funkcionalno su sadržaji, prema korisnicima, podijeljeni u tri cjeline, u dva dilatirana volumena. Sjeverna zgrada INGRA-e (P+5, u varijantnom rješenju P+6) u podrumu ima locirane garaže i sklonište, prizemlje je namijenjeno zajedničkim službama i općim prostorima, na katovima su uredi za marketing, financijski sektor, inženjering, a na posljednjoj su etaži prostori za upravu i restoran. Južna

zgrada 'Elektroprojekta' (P+4) ima jednako organiziran podrum, prizemlje i posljednju etažu, a na katovima su uredi različitih biroa (strojarski, hidrotehnički, arhitektonski, konstruktorski, geodetski...). U sklopu istog volumena 'Zagrebačka banka' predložena je tek idejno, bez striktnih programsko-sadržajnih smjernica. Tlocrti uredskih etaža u oba su objekta riješeni kao dvotrakti sa središnjim hodnicima, na krajevima kojih su vertikalne komunikacije. Raster prostorija koordiniran je na modularnoj mreži od 60 cm, a nosivi su rasponi 7.20 (po dubini variraju 5.40 do 7.20 m). U posve fleksibilnom interijeru omogućena je jednostavna promjena strukture i dimenzija soba (pregradnim stijenama od 'Knin-gips' ploča ili 'Alprem Kohler' stijena), što je bila jedna od glavnih zadataki natječaja.

Osnovnu konstrukciju cine AB okviri s veznim gredama i stupovima promjenjiva profila, u kombinaciji s krutim zidovima (d = 20 cm). Bruto visina etaže je 3.20 m.

Fasadne plohe su oblikovane kao pune stijene obložene kamenim pločama izduženoga vertikalnog rastera s uklopljenim pojedinačnim otvorima u istom ritmu te trakastim panoramskim potezima ostakljenja na najvišim restoranskim etažama. Kompozicija obiju zgrada je gabaritno mirna i jednostavna, a jedini volumenski akcenti jesu vertikalne stubista, koje su u elevacijama više pa su vidljive i na 'petoj fasadi' i u silueti objekta. U likovnom vokabularu cijeli je sklop obilježen kasnomodernističkim, no vrlo svježim izričajem, s jasnim trendovskim naznakama nove 'korporacijske' arhitekture koja će se kod nas afirmirati tijekom 1990-ih. Toj oblikovnoj suvremenosti zacijelo su pridonijeli i mladi koautori u timu – F. Tolja i M. Dragomanović.

Na provedenom natječaju za drugi su krug odabrana rješenja Dragomanovićeve grupe te ono Marijana Hrčića i Ivana Kolbacha, pri čemu je potonje u konačnici i realizirano (p. 1990.-1995., r. 1996.).

15. Poslovna zgrada 'Zagrebačke banke'

Zagreb, Trg revolucionara
[dan. Trg S. Radića]

n. 1990. [I. faza – jedna od četiri jedna-
kovr. I. nagrade; II. faza – I. nagrada]

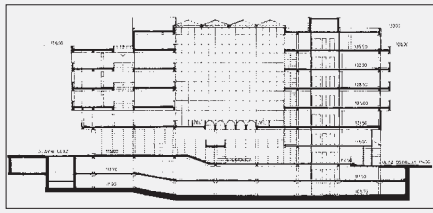
Koautor: Miroslav Dragomanović

DOKUMENTACIJA:

– Arhiva M. Dragomanovića (14 nac., natječaj.
elab. I. i II. faze)

BIBLIOGRAFIJA:

DELALLE, 1990; *** 1991: 29; T. PL., 1993; J.
M. M., 1995; PANDŽA, SRBLJINOVIĆ, 2013: 97

Natječaj za poslovnu palaču 'Zagrebačke banke' proveden je za parcelu na SZ dijelu Trga S. Radića, odnosno za prostor / od postojeće zgrade banke (K. Ostrogović, 1955.-1960.), s kojom je novi objekt trebalo povezati u jedinstveni sklop. Izgrađeni je kontekst zahtjevan, ali i inspirativan, budući da je novu interpolaciju u vizurama s Vukovarske ul. valjalo uklopiti među nekoliko antologijskih realizacija kasne moderne – poput Ostrogovićeve Vijecnice, njegove banke i obližnjih stambenih zgrada 'Kooperativa' istog autora te Haberleove Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'.

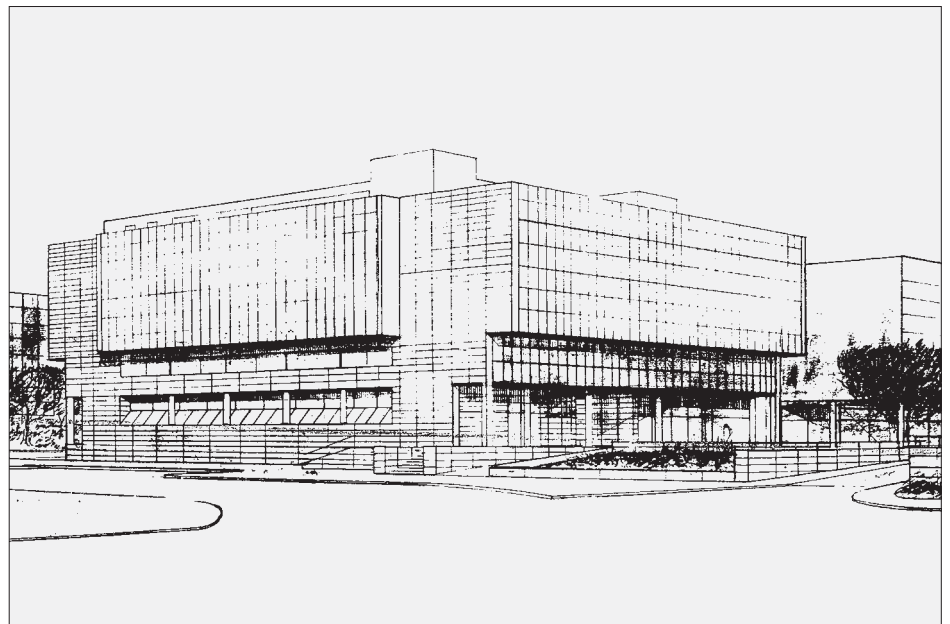
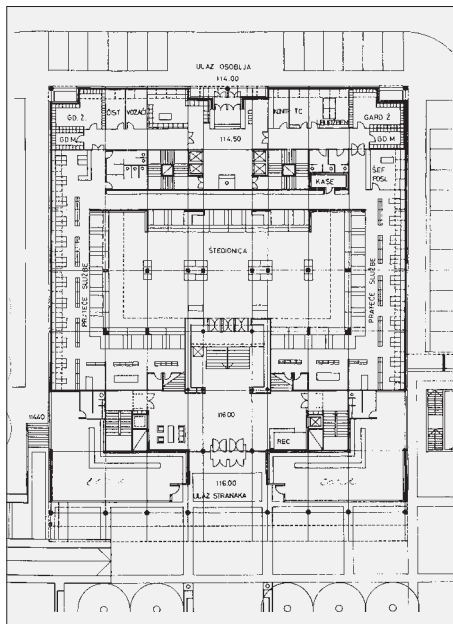
Natječaj je proveden u dvije faze: u prvom je krugu pristigao 31 rad, a dodijeljene su četiri jednakovrijedne I. nagrade i dva otkupa; u drugi krug pozvani su samo nagrađeni timovi (Marijan Turkulin, Mladen Sabolović, Veljko Olujčić i Tonci Žarnić te Aleksandar i Miroslav Dragomanović). Jedan od bitnih zahtjeva u novim propozicijama bilo je uvođenje prirodnog osvjetljenja u unutrašnjem atriju i mogućnost prozračivanja radnih prostora, što je Dragomanović, uz kvalitetnu oblikovnu doradu, najuspješnije proveo i osvojio konačnu I. nagradu (rješenje tima Olujčić-Žarnić također je pohvaljeno kao vrlo doradeno i unaprijeđeno u odnosu na prvotni projekt).

Objekt je koncipiran kao kompaktni kubus (proporcijski blizak kocki) s velikim atrijem u središtu. Pristup je osoblja sa Z, a glavni je ulaz stranaka na / strani kroz visoki trijem kojim se nastavlja pješacki pasaż sa susjedne stare banke. Ispod zgrade su dvije podzemne etaže garaža s / prilaznom rampom (172 GM), a nadzemne su elevacije građevine P+6. U prizemlju je, uz foyer, dominantan prostor

dvoetažna salter-hala stedionice (s kupolastim stropnim nadsvjetlima), a po njezinu su obodu organizirani retrouredi i pomoćne prostorije; na mezanin-galeriji jesu kancelarije s nekoliko soba za sastanke; na katovima su uredski prostori hibridne otroganizacije – *open space* koncepta s različitim varijacijama mobilijarnih pregrada; na posljednjoj, blago uvučenoj etaži nalazi se velik restoran s kuhinjom i terasama. Objekt je dimenzioniran za ukupno 1221 radno mjesto, s 21.055 m² površine. Vertikalne komunikacije čine četiri 'baterije' stubišta i dizala simetrično razmještene u četiri kvadranta tlocrta (po dvije su vertikale za osoblje i po dvije za klijente). Zanimljivo je da su klasične hodničke komunikacije izostale, pa su horizontalni prolazi provedeni neposredno kroz velikoformatne uredske zone. Posebno je atraktivan prostor ostakljeni atrij (natkriven 'cik-cak' potezima 'industrijskog nadsvjetla') u kojem raste zelenilo.

Osnovnu nosivu konstrukciju čini skeletni AB sustav s ukrutnim zidovima i jezgrama, postavljen na mreži osnovnog modula 1.25 m, dok su nosivi rasponi, ovisno o poziciji u zgradi, 5 ili 7.5 m (garažni modul). Bruto visina etaža jest 3.5 m.

Za obradu pročelja u prvoj je fazi bilo predviđeno rasterirano kameno opločenje, s inseriranim vertikalnim trakama prozora razvijениh po cijeloj visini zgrade. I u raščlambi masa i u artikulaciji fasadnog platna dominirala je simetrija i dojam blage postmodernističke stilizacije. U drugoj natječajnoj fazi fasade su riješene ovješnom reflektirajućom staklenom opnom, a oblikovni je jezik u cjelini čišći, smirenoga izričaja i prepoznatljivoga modernističkog kôda koji je Dragomanoviću svaka-ko bio puni bliži.

16. Dogradnja Gradske vijećnice

Zagreb, Trg S. Radića

p. 1994./95.

DOKUMENTACIJA:

- AF-AKDZ: Arhiva T. Žarnića (nac. i skice)
- Arhiva M. Dragomanovića (16 nac., 1 tekst.)

BIBLIOGRAFIJA:

- * Projekt nije publiciran niti se u literaturi navodi.

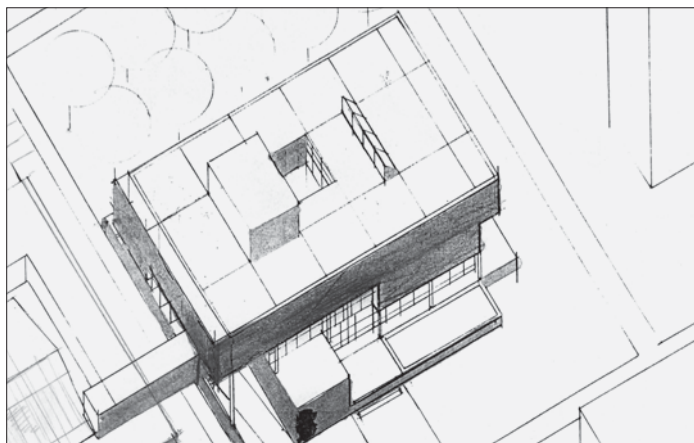
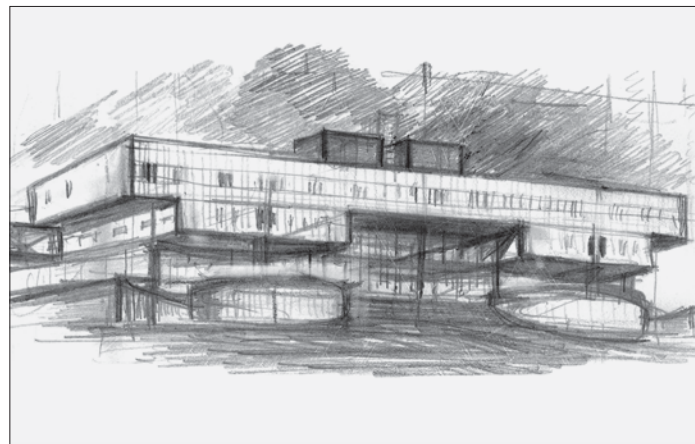
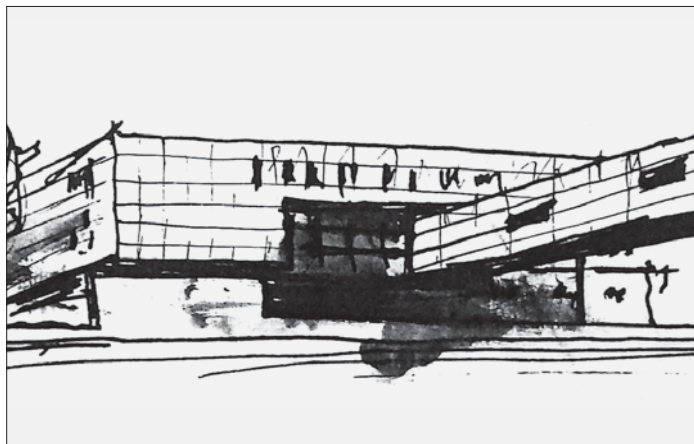
Studija za dogradnju Gradske vijećnice u Trnju propituje dvije mikrolokacije na istoj parceli – S od postojeće zgrade na mjestu današnjega garažnog objekta i drugu poziciju / od ulaza u Vijećnicu na prostoru parkiralista, gdje je i u natječajnom projektu Kazimira Ostrogovića iz 1956. bila predviđena ekstenzija sklopa. U obje Dragomanovićeve varijante predloženi su soliterni objekti koji su na razini visokog prizemlja mostnim pasażima spojeni sa starom zgradom, no u jasnome gabaritnom i oblikovnom odmaku od glavnoga korpusa Vijećnice.

Temeljiti je elaborirana inačica S paviljona, koji je i manjih dimenzija, decentnoga gabarita i nižih katnosti u odnosu na Ostrogovićevu zgradu pa je postavom skriven u vizurama s Ul. grada Vukovara. Zgrada gotovo kvadratnog oblika proteže se na tri etaže, a ispod objekta je suterenska garaža s 40 GM. I glavni i garažni ulaz nalaze se na / pročelju. U središnjem dijelu objekta je komunikacijska vertikala, uz nju je i sanitarni blok, a prostorni akcent *foyer*a čini kvadratni *patio*, ujedno i svjetlik u masi relativno dubokog tlocrta. Tu središnju zonu uokviruje kružna hodnička komunikacija, uz koju su po obodu fasada nanižani celijasti uredi.

Kompozicijom masa zgrada donekle podsjeća na siluetu robne kuće 'NaMa' Trnsko, s gotovo kvadratnim korpusom, horizontalnim proporcijama te 'lebdecim' punim volumenom gornjih etaža iznad transparentnoga staklenog prizemlja. Ipak, u detaljima i elaboraciji pročelja oblikovni je jezik drukčiji, blizak trendovima 1990-ih, s ponešto postmodernističke likovnosti koja podsjeća na fasade njegove 'Zagrebacke banke' u prvju natječajnoj varijanti iz 1990. Pročelno je platno artikulirano kvadratnim rasterom, unutar kojeg su u pravilnome ritmu umetnuti udvojeni vertikalni prozori.

Druga varijanta dogradnje dokumentirana je s tek nekoliko skica (perspektiva i urbanističkih situacija) koje je autor ostavio za zonu / od Vijećnice, gdje je predložio veći sklop sastavljen od kvadratične zgrade (P+2) i višega, vjerojatno uredskog volumena, između kojih je formiran ulazni predtrg kao novi glavni pristup Vijećnici.

Dragomanovićeve studija dogradnje Vijećnice nije rezultirala daljnjom projektnom razradom, niti je na planiranim pozicijama ista izgrađeno. U Dragomanovićevo opusu to je djelo zanimljivo i kao njegov vjerojatno posljednji projekt.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

RADOVI VEZANI UZ UŽU TEMU
[REFERENCE U KOJIMA SE SPOMINJE A. DRAGOMANOVIĆ]

MAIN BIBLIOGRAPHY
[REFERENCES ABOUT A. DRAGOMANOVIĆ]

1. BO. FC. [BOJANA FRANIĆ] (2009.), *Kasanić, Kresimir*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 7: 123-124, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9889]
2. DA. T. [DARIJA TOMIĆ] (1998.), *Frankol, Josip*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 4: 429, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6316]
3. DAMJANOVIĆ, D. (2014.), *Zagreb. Arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb
4. DELALLE, R. (1983.), *O značenju novih poslovnih objekata u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, XXX (3 / 360/): 17-18, Zagreb
5. DELALLE, R. (1990.), *Produzetak Zrinjevca ili iluzija o novom Zrinjevcu. Natjecaj za izradu idejnog arhitektonskog rješenja nove poslovne zgrade Zagrebačke banke na Trgu revolucionara u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, XXXVII (9 / 450/): 18-21, Zagreb
6. DOMLIJAN, Ž. (1986.), *Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj*, u: *Arhitektura XX vijeka [Umjetnost na tlu Jugoslavije]*, Prosveta, Beograd; Spektar, Zagreb; Prva književna komuna, Mostar
7. DRAGOMANOVIĆ, A. (1978.) [VUJOVIĆ, O.?.], *Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Terenska nastava I. Program razgledavanja Zagreba* [karta s legendom], Zagreb
8. DRAGOMANOVIĆ, A.; KASANIĆ, K.; TOLJA, F. (1983.), *Studije uglovnice. Stambeno-poslovni objekt na uglu Petrinjske i Dordiceve ulice u Zagrebu*, „Arhitektura”, XXXVI (184-185): 144-145, Zagreb
9. DUBROVIĆ, E. (2006.), *Ninoslav Kucan*, MGR, Rijeka
10. F. VU.; T. PL. [FEDA VUKIĆ; TOMISLAV PREMERL] (1996.), *Zagreb, XX. stoljeće*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* [ur. DOMLIJAN, Ž.], 2: 497-501, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
11. GALIĆ, D. [ur.] (1991.), *Arhitekti članovi JAZU* [ad: Radovan Nikšić: 144-149, „Rad HAZU”, 437 [Razred za likovne umjetnosti, XIV], Zagreb
12. GERŠIĆ, I. (1963.), *Natjecaj za Dom radio-televizije Zagreb*, „Arhitektura urbanizam”, IV (19): 41-43, Beograd
13. GOMBOŠ, S. (1963.), *Natjecaj za Dom radio-televizije u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, X (119 / veljaca/): 1-6, Zagreb
14. H. Z.; Z. G. (1971.), *Nagrada za sifru „jedan”* [rezultati natjecaja], „Vjesnik”, 26.1.: 9, Zagreb
15. IVANČEVIĆ, R. (2001.), *Stilovi razdoblja život, III. Umjetnost i vizualna kultura 20. stoljeća*, Profil, Zagreb

16. J. M. M. [JOSIPA MILAS-MATUTINOVIC] (1984.), *Dragomanovic, Aleksandar*, u: *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 1 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 334-335, JLZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
17. J. M. M. [JOSIPA MILAS-MATUTINOVIC] (1995.), *Dragomanovic, Aleksandar*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 204, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
18. JELINEK, S. (1979.), *Javne zgrade*, u: *Tehnicka enciklopedija*, 6: 583-603, JLZ, Zagreb
19. JURIC, Z. (1988.), *Aleksandar Dragomanovic. Nagrada „Viktor Kovacic” za životno djelo, 1986. godine, i Nagrada „Vladimir Nazor” za životno djelo, 1988. godine, „Čovjek i prostor”, XXXV (7-8 / 424-425/): 6-8, Zagreb*
20. KARAC, Z. (1996.), *Arhitekt europskog značenja. In memoriam – Aleksandar Dragomanovic, „Vjesnik”, LVII (17370 / 20.II.): 22, Zagreb*
21. KARAC, Z.; ŽUNIĆ, A. (2012.; 2013.), *Antologijski arhitektonski vodič. 100 izabranih zgrada*, AF, UPI-2M Plus, Zagreb
22. KISIC, D. [ur.] (2005.), *Radovan Niksic 1920.-1987. Arhiv arhitekta. Izložba iz zbirke Hrvatskog muzeja arhitekture*, katalog [autori priloga: MAGAS, B.; NIKSIC OLUJIC, I.; TONKOVIC, Z.], HAZU-HMA, Zagreb
23. KNEZEVIC, G. (1982.a), *Iskrivljavanje tudih rijeci, „Danas”, 33 (5.X.): 40-41, Zagreb*
24. KNEZEVIC, G. (1982.b), *Priznanja nisu nevažna, „Čovjek i prostor”, XXIX (6 / 351/): 25, Zagreb*
25. KNEZEVIC, G. (1982.c), *Priznanja nisu nevažna, „Vjesnik”, 16.VI., Zagreb*
26. KNEZEVIC, G. (1983.), *Razmišljanja o nacelima, „Čovjek i prostor”, XXX (3 / 360/): 13-15, Zagreb*
27. KOLACIO, Z. (1962.), *Osvrt na natjecaj za Dom RTV u Zagrebu, „Arhitektura”, XVI (5-6): 50-51, Zagreb*
28. MARIC-VITIC, N. (1961.), *Natjecaj za zgradu CK SKH u Zagrebu, „Arhitektura urbanizam”, II (10): 41-43, Beograd*
29. MAROEVIC, I. (1982.a), *Arhitektura 70-ih godina u Hrvatskoj. Problemi, pojave i tendencije*, katalog: 17. zagrebački salon / retrospektiva, DAZ, Zagreb
30. MAROEVIC, I. (1982.b), *Nova poslovna zgrada u Ulici proleterskih brigada – centrala SDK za Hrvatsku, „Sinteza”, 58/60: 205-208, Ljubljana*
31. MAROEVIC, I. (1992.), *Zagrebacka arhitektura osamdesetih godina, „Radovi IPU”, 16: 235-252, Zagreb*
32. MAROEVIC, I. (2002.), *Kronika zagrebacke arhitekture 1981.-1991.*, IPU: Mala biblioteka, 8, Zagreb
33. MAROEVIC, I. (2007.), *O Zagrebu usput i s razlogom. Izbor tekstova o zagrebačkoj arhitekturi i urbanizmu (1970.-2005.)*, IPU, Zagreb
34. MIKAC, N. (1983.), *Objekt protiv tekture grada i vice versa. Skica za specifičnu teoriju urbanog na primjeru zagrebackog Donjeg grada, „Arhitektura”, XXXVI (184-185): 54-59, Zagreb*
35. MUTNJAKOVIC, A.; KISIC, D.; KRŠINIĆ LOZICA, A. (2013.), *Arhitekt Julije De Luca*, HAZU-HMA: Edicija Architectonica, Zagreb
36. OBAD ŠCITAROCI, M. [ur.] (2000.), *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920. – 1999./2000. Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj*, Arhitektonski fakultet, Zagreb
37. ODAK, T. (1982.), *17. zagrebački salon, „Arhitektura”, XXXV (182-183): 72-81, Zagreb*
38. ODAK, T. (1986.), *Hrvatska arhitektonska alternativna 1945-85., „Arhitektura”, XXXIX (196-199): 31-101, Zagreb*
39. PALADINO, Z. (2015.), *NF. Majstor arhitekture. Nikola Filipovic*, Naklada Ljevak, AF, Zagreb
40. PANDZA, D.; SRBLJINOVIC, P. (2013.), *Ulica grada Vukovara u Zagrebu – urbanističko-arhitektonski problemi*, u: Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti [ur. ŽMEGAČ, A.]: 95-100, IPU, Zagreb
41. PASINOVIC, A. (1983.), *Negacija prostornih odnosa, „Danas”, 15.II.: 64, Zagreb*
42. PAVLOVIC, B. (1968.), *Arhitekt Aleksandar Dragomanovic, „Čovjek i prostor”, XV (185): 11, Zagreb*
43. PREMERL, T. (1983.), *Poslovna zgrada u funkciji grada, „Čovjek i prostor”, XXX (3 / 360/): 9-11, Zagreb*
44. PREMERL, T. (1987.), *Nova suvremenost moderne. In memoriam Radovanu Niksicu (1920-1987), „Čovjek i prostor”, XXXIV (3 / 408/): 7, Zagreb*
45. R. (1987.), *Niksic, Radovan, u: Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 2 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 468-469, JLZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
46. R. (1995.), *Niksic, Radovan, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1 [ur. DOMLIJAN, Ž.]: 635-636, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb
47. SEKULIC-GVOZDANOVIC, S. (1992.), *Radovan Niksic – monografija arhitekta* [radna monografija Atlasa arhitekture; umnoženo], AF, Zagreb
48. SILADIN, B. (1982.), *Arhitektura bez nagrada, „Danas”, 32 (28.IX.): 43, Zagreb*
49. SINĐIĆ, D. (1964.), *Povodom konkursa za poslovnu zgradu na trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu, „Arhitektura urbanizam”, V (27): 50-51, Beograd*
50. ŠOSTERIC, M. (1983.), *Može li se itko baciti kamenom?, „Čovjek i prostor”, XXX (3 / 360/): 18-19, Zagreb*
51. STRAUS, I. (1991.), *Arhitektura Jugoslavije 1945-1990*, IP Svjetlost, Sarajevo
52. T. IN. (1973.), *Nestaju kućice, „Večernji list”, 9.XI.: 7, Zagreb*
53. T. Pl. [TOMISLAV PREMERL] (1993.), *Dragomanovic, Aleksandar*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 3: 569-570, LZ 'Miroslav Krleža', Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5327]
54. UCHYTIL, A.; BARISIĆ MARENIC, Z.; KAHROVIC, E. (2009.), *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeća* [ad: Dragomanovic, Aleksandar]: 78-81; [ad: Niksic, Radovan]: 151-153, AF: Acta Architectonica. Udžbenici i priručnici, 6, Zagreb
55. UCHYTIL, A.; BARISIĆ MARENIC, Z.; KAHROVIC, E. (2011.), *Lexicon of Architects. Atlas of 20th Century Croatian Architecture* [ad: Dragomanovic, Aleksandar]: 78-81; [ad: Niksic, Radovan]: 151-153], AF: Acta Architectonica. Udžbenici i priručnici, 6, Zagreb
56. UZELAC, M. (1983.), *Elitna arhitektura, „Čovjek i prostor”, XXX (3 / 360/): 19-22, Zagreb*
57. V. K. (1967.), *Dom RTV Zagreb, „Vjesnik”, 22.XI.: 3, Zagreb*
58. VENTURINI, D. (1961.), *Natjecaj za izradu idejnog rješenja zgrade Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, „Arhitektura”, XV (5-6): 25-32, Zagreb*
59. Z. G. (1982.), *Miljenko Bernfest: arhitektonska fotografija, „Čovjek i prostor”, XXIX (5 / 350/): 20-21, Zagreb*
60. Z. Ž. (1962.), *Prvi korak k Domu radio-televizije, „Vjesnik”, 18.XII.: 6, Zagreb*
61. Ž. D. [ŽARKO DOMLIJAN] (1966.), *Dragomanovic, Aleksandar*, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4 [ur. MOHOROVICIC, A.]: 672, JLZ, Zagreb
62. ŽIVKOVIC, Z. (1982.a), *Vrednovanje arhitekture, „Danas”, 34 (12.X.): 45-46, Zagreb*
63. ŽIVKOVIC, Z. (1982.b), *Zasto bez Nazorove nagrade. Dometi građenja nisu samo bljesak forme, „Danas”, 31 (21.IX.): 67, Zagreb*
64. ŽUNIĆ, A. (2016.), *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovica* [doct. diss.], Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, Zagreb
65. ŽUNIĆ, A. (2017.), *Diskurzivna metoda projektiranja u opusu arhitekta Aleksandra Dragomanovica*, u: *Dr. Sc. Knjiga doktora znanosti i umjetnosti 33 – promocija*, svibanj 2017.: 124, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
66. ŽUNIĆ, A.; KARAC, Z. (2015.a), *Zagreb Architecture Guide. An Anthology of 100 Buildings*, UPI-2M Plus, AF, Zagreb
67. *** (1962.a), *Natjecaji iz 1961. godine, „Čovjek i prostor”, IX (110 / svibanj/): 8, Zagreb*
68. *** (1962.b), *Rezultat natjecaja za Dom radiotelevizije u Zagrebu, „Čovjek i prostor”, IX (117): 9, Zagreb*
69. *** (1963.), *Rezultati natjecaja za izradu idejnih rješenja za Dom radio-televizije u Zagrebu, „Arhitektura urbanizam”, IV (19): 42-43, Beograd*

70. *** (1965.), *Studijska skica Radio-televizijskog doma u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, XII (149-150): 11-16, Zagreb [izdano i kao separat]
71. *** (1967.), *Novi RTV dom*, „TV Studio”, 8.XII.: 7, Zagreb
72. *** (1970.), *5. zagrebacki salon*, katalog [ur. BUZANČIĆ, V.], Zagreb
73. *** (1980.), *Prodajemo prostor za trgovinu, ugostiteljstvo i banke [GRO „Tempo”]*, „Nedjeljni Vjesnik”, 13.VII.: 17, Zagreb
74. *** (1982.a.), *SDK Sjedište Zagreb – ‘Je li skupo’, ‘Danas’*, 32 (28.IX.): 43, Zagreb
75. *** (1982.b.), *Nagrade 17. zagrebackog salona*, „Čovjek i prostor”, XXIX (6 /351/): 10, Zagreb
76. *** (1982.c.), *17. zagrebacki salon. Arhitektura i urbanizam* [katalog], DAZ, Zagreb
77. *** (1983.a.), *Deveti Salon arhitekture* [katalog], MPU, Beograd
78. *** (1983.b.), *Poslovna zgrada „Tempo” – SDK, Zagreb, Ulica Proleterskih brigada 70-72*, „Čovjek i prostor”, XXX (3 /360/): 14-17, Zagreb
79. *** (1984.), *O „Čovjeku i prostoru” u našem prostoru – trideset godina*, „Čovjek i prostor”, XXXI (2 /371/): 4-12, Zagreb
80. *** (1988.), *23. zagrebacki salon. Arhitektura, urbanizam* [katalog], USIZ kulture Grada Zagreba, Zagreb
81. *** (1991.), *26. zagrebacki salon. Arhitektura*, katalog [ur. KARAC, Z.], DAZ, Zagreb
82. *** (1996.), *Hrvatski leksikon*, I. [ad: Dragomanović, Aleksandar]: 288, II. [ad: Nikšić, Radovan]: 175, Naklada Leksikon d. o. o., Zagreb
83. *** (2005.), *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, V. [ad: Dragomanović, Aleksandar]: 193, Proleksis d.o.o., Vecernji list d.d., Zagreb
84. *** (2006.), *Zagrebacki leksikon*, 2: [ad: Nama]: 104, [ad: Praska ul.]: 221, [ad: SRCE]: 324-325, [ad: Vukovarska ul.]: 517, LZ ‘Miroslav Krleža’, Masmedia, Zagreb
85. *** (2014.), *Likovni leksikon* [ad: Dragomanović, Aleksandar]: 243, [ad: Nikšić, Radovan]: 661, LZ ‘Miroslav Krleža’, Zagreb
86. *** (2015.), *Srce*, „Srce novosti”, veljača: 20, Zagreb

OPCI I KONTEKSTUALNI RADOVI

GENERAL AND CONTEXTUAL BIBLIOGRAPHY

1. DRAGOMANOVIĆ, A. (1972), *Problematika robnih kuća na primjerima Trnsko Zagreb, Novi Sad, Vinkovci* [habilitacijski rad], AF, Zagreb
2. K. O. [KAZIMIR OSTROGOVIĆ] (1959.), *Zgrada riječke banke i stedionice*, „Arhitektura”, XIII (1-6): 100-102, Zagreb
3. NEIDHARDT, V. (2015.), *Arhitektura radnog i komercijalnog prostora* [skripta], Arhitektonski fakultet, Zagreb

4. PEVNER, N. (1997.), *A History of Building Types*, Princeton University Press, New Jersey
5. TURATO, I. (2008.), *KO Arhitektura / Kazimir Ostrogović*, „Arhitektura”, LV (1 /218/), Zagreb
6. UCHYTIĆ, A. (1990.), *Arhitekt Alfred Albini* [magrad], Arhitektonski fakultet, 1990.
7. UCHYTIĆ, A.; ŠTULHOFER, A. (2007.³), *Arhitekt Neven Segvić*, AF: Acta Architectonica. Atlas arhitekture – Arhiv arhitekta, 7, Zagreb
8. ŽUNIĆ, A. (2012.), *Robna kuća Nama Trnsko u Zagrebu / Nama Trnsko Department Store in Zagreb*, „Presjek”, 2 (5): 124-129, Zagreb
9. ŽUNIĆ, A.; KARAC, Z. (2015.b), *Robne kuće i opskrbeni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 23 (2 /50/): 276-303, Zagreb
10. *** (1956.), *Natjecaji: Natjecaj za izradu idejnih skica za zgradu Sekretarijata za unutrašnje poslove Narodnog odbora Kotara Zagreb* [raspis], „Čovjek i prostor”, III (52): 8, Zagreb
11. *** (1957.), *Natjecaj za idejni projekt zgrade poslovnih prostorija Riječke banke i stedionice na Rijeci* [raspis], „Čovjek i prostor”, IV (64 /15.VII.): 5, Zagreb
12. *** (1962.c), *Radiotelevizija Zagreb raspisuje opći jugoslavenski anonimni natjecaj za izradu idejnog rješenja Doma Radio-televizije Zagreb* [raspis], „Čovjek i prostor”, IX (108-109): 17, Zagreb
13. *** (1964.), *I Nagrada na jugoslovenskom konkursu za objekte Sekretarijata unutrašnjih poslova u Zagrebu 1956. godine. Autori: Zdravko Kovacević, Milivoj Petercić i Zdravko Likic*, „Arh”, II (6): 16-17, Sarajevo
14. *** (1997.), *32. zagrebacki salon. Arhitektura, urbanizam, interijer*, katalog izložbe [ur. KARAC, Z.], MGC, Zagreb

SKRAĆENICE NAKLADNIKA U BIBLIOGRAFIJI

PUBLISHERS ABBREVIATIONS OF BIBLIOGRAPHY

- AF – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- AGM – Antun Gustav Matoš
- DAZ – Društvo arhitekata Zagreba
- HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- HMA – Hrvatski muzej arhitekture
- IPU – Institut za povijest umjetnosti
- JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- JLZ – Jugoslavenski leksikografski zavod
- LZ – Leksikografski zavod
- MGC – Muzejsko-galerijski centar
- MGR – Muzej grada Rijeke
- MGZ – Muzej grada Zagreba
- MPU – Muzej primenjene umetnosti, Beograd RS
- USIZ – Udružena samoupravna interesna zajednica

IZVORI
SOURCES

DOKUMENTACIJSKI I ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE AND DOCUMENT SOURCES

* Koristeni fondovi s pojedinačnim inventarnim brojevima i signaturama dokumentacije navedeni su uz odgovarajuće kataloške jedinice građevina.

- AF-AHA: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Atlas hrvatske arhitekture, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-AKDZ: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva Kabineta za društvene zgrade, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-APD: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva personalnih dosjea, Kačićeva 26, Zagreb
- AF-ASR: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva studentske referade, Kačićeva 26, Zagreb
- Arhiva Alena Žunića, Zagreb
- Arhiva FINA: Financijska agencija, Ul. grada Vukovara 70, Zagreb
- Arhiva HRT: Hrvatska radio-televizija, Prislavlje 3, Zagreb
- Arhiva Ivane Nikšić Olujic, Zagreb
- Arhiva Miroslava Dragomanovića, Zagreb
- Arhiva ‘PB Portal’, Rijeka
- Arhiva SRCE: Sveučilišni računski centar – Služba održavanja, J. Marohnića 5, Zagreb
- GF-APD: Građevinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arhiva personalnih dosjea, Kačićeva 26, Zagreb
- HAZU-HMA: Hrvatski muzej arhitekture HAZU, I. G. Kovčića 37, Zagreb – ostavština Aleksandra Dragomanovića – ostavština Radovana Nikšića
- HŽ: Hrvatske željeznice – Infrastruktura. Razvoj i investicijsko planiranje – Služba za pripremu, Mihanovićeve 14, Zagreb
- MK-MKT: Ministarstvo kulture – Mikroteka, Runjaninova 2, Zagreb

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1., 2., 7., 9., 15., 18. Arhiva Miroslava Dragomanovića
- Sl. 3., 5., 10., 12. Arhiva Alena Žunića
- Sl. 4. SINĐIĆ, 1964.
- Sl. 6., 8., 13. HAZU-HMA
- Sl. 11. Arhiva HŽ
- Sl. 14., 17. Arhiva Ivane Nikšić Olujic
- Sl. 16. AF-AKDZ
- Sl. 19., 20., 21. DRAGOMANOVIĆ, KASANIĆ, TOLJA, 1983.

* Sve ilustracije uz kataloške jedinice su iz fonda HAZU-HMA i osobnih arhiva Miroslava Dragomanovića, Ivane Nikšić Olujic i Alena Žunića.

SAŽETAK

SUMMARY

OFFICE BUILDINGS DESIGNED BY THE ARCHITECT ALEKSANDAR DRAGOMANOVIĆ

Among the finest architectural achievements of Croatian postwar Modernism, the prolific body of work produced by the architect and professor Aleksandar Dragomanović (Banja Luka, 1921-1996, Zagreb) undoubtedly deserves to be singled out for its outstanding quality. A. Dragomanović built up his professional career over 47 years starting from his first student project of the railway facilities on Brčko-Banovici railway line (1948) and ending it with the annexe of the City Hall in Zagreb (1995). He produced more than 100 projects out of which 24 were actually built. He used to take part regularly in architectural competitions and submitted a total of 43 entries of which 15 won the first awards while many others (19) ranked high as well. The majority of his large-scale designs were made in collaboration with his colleagues, most frequently with Radovan Nikšić (as early as 1953) and later with Edo Smidihen as the third team member. The other co-authors he used to work with on office building designs were Ante Lozica, Josip Frankol, Berislav Radimir, Neven Segvić, Doroteja Loznik, Ninoslav Janson, Branko Pintek, Fedor Tolja, Kresimir Kasanić, Miroslav Dragomanović including some technical coworkers.

Office building typology dominates Dragomanović's work. Over a span of almost 40 years he designed 16 office blocks of which only 4 were actually built. Yet, due to their innovative features, they can be considered a major contribution to both the architectural profession and the development of this typology. His projects were made for the cities of ex Yugoslavia and some foreign countries (Algeria).

Dragomanović started to work on this building type very early in his career. Soon after graduation he started his first project of this kind working as professor Alfred Albini's assistant. It was the competition for the administration building of *Rade Končar* factory (1952/53). A few years later (1956), in the capacity of a licensed architect, he worked with J. Frankol and A. Lozica on the competition entry for a complex of office buildings of the Secretariat for Internal Affairs in Zagreb. However, two of all his office buildings are usually considered as his major works. The first one was the office building *Tempo* – (*FINA* nowadays) in the street called *Ulica grada Vuko-*

vara. (with R. Nikšić, 1969/70-1980/81), while the other one was SRCE (University Computing Centre) in the vicinity of the street called *Slavonska avenija* (1972-1974). The most significant unbuilt project of this type (involving extensive research, though) was the Croatian Radiotelevision complex produced in collaboration with R. Nikšić and E. Smidihen over eight years (1962-1970) in several design versions. Unfortunately, the project remained unbuilt. As far as his competition entries are concerned, he won the first award and special praise in professional circles for the design of *Vagonogradnja* – the office high-rise block in Belgrade (1963/64).

In terms of their urban settings, Dragomanović's office buildings most commonly occupy prominent and visually conspicuous corner positions (*Vagonogradnja* in Belgrade, office and residential block in Petrinjska/Dordiceva st. in Zagreb, UIS center on Zagreb's Marshalling Yard), frequently at the intersection of busy city roads (the complex of administration buildings of the Secretariat for Internal Affairs in Zagreb, Banat bank in Zrenjanin). Some buildings are conceived as free compositions in space such as those in the vast areas close to the Sava river where they form some sort of the ante-squares as part of the complex (Central Committee Building, Croatian Radiotelevision complex, SRCE, MEZO) or as interpolations in the predominantly built-up urban fabric along the main roads and pedestrian zones such as those in Rijeka (Rijeka bank and Savings Bank) or Zagreb (office buildings of Tempo – SDK, Ingra-Elektroprojekt, Zagreb bank, the annexe of the City Hall). The precise location of the Ministry of Foreign Affairs complex in Algeria is unknown although the drawings indicate that it might be placed somewhere on a hill slope out of the densely-built up urban fabric.

In terms of the layout morphology, Dragomanović's designs fall into three types. The first one is a simple disposition with a closed quadrilateral plan (Central Committee building, Vagonogradnja, mostly SRCE, Banat bank, UIS on the Marshalling yard, Zagreb bank); the second type is an L-shaped layout generated from the site plan (Central Committee building, Rijeka bank, the interpolation Petrinjska/Dordiceva,

INGRA) while the third one refers to complex layouts with a dispersed spatial organization reminiscent of the structuralist concept (Croatian Radiotelevision complex, MEZO, Ministry in Algeria).

In terms of structural systems, Dragomanović's predominantly used a skeleton structure on a square grid (minimally combined with reinforced concrete walls and solid cores) ranging between a 6×6 m type with several intermodules and a 7,5×7,5 m type. Exceptions are the office and residential building on the corner of Petrinjska/Dordiceva streets (reinforced concrete walls) and the *Vagonogradnja* tower (a concrete core with 5,6 meter-deep cantilevered slabs of steel grillage).

Regarding his design and composition vocabulary, Dragomanović essentially favoured two different approaches with Miesian motifs on the facades. They are of two types: the first one is represented by the volumes of uniform height with no prominent accents and a markedly horizontal composition (Tempo – SDK, SRCE, Banat Bank, Petrinjska/Dordiceva, Ministry in Algeria, UIS, Ingra-Elektroprojekt, Zagreb bank, Company for Construction and Operation of the Motorway Zagreb-Rijeka) while the other one is embodied in the ensembles generated by a combination of low-lying volumes and verticals (Central Committee building, *Vagonogradnja*, the Croatian Radiotelevision to some extent, and the MEZO complex). The exception is Rijeka bank which in one of its design versions appears as a transitional form between the low-lying volume and the high-rise block.

Dragomanović's architecture, especially in the realm of office building design, clearly shows a remarkable consistency in the design process, achieved by means of a specific rational, logical, and analytical method of modular design "on the grid" – an actual or imaginary backbone of the entire creative process. His design method is characterized by an exceptionally well thought out analytical approach resulting in a rational spatial organization and a purified functional layout as well as a simple and technically perfect structural scheme. The resulting product is an aesthetically pleasing architecture of outstanding quality, supreme elegance, and refined minimalist gesture.

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **ALEN ŽUNIĆ**, mag.ing.arh. (Zagreb, 1989.), diplomirao je u Zagrebu te magistrirao teoriju i filozofiju arhitekture na GSD Harvard University. Doktorirao je 2016. godine na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je istraživač na znanstvenom projektu HERU. Primljen je na post-doktorsku poziciju na ETH Zürich – Institut für Geschichte und Theorie der Architektur. Područje interesa mu je hrvatska moderna i suvremena arhitektura o čemu je objavio 235 znanstvenih i stručnih radova, uz ostalo i deset autorskih i uredničkih knjiga.

ALEN ŽUNIĆ, Ph.D., M.Arch. (Zagreb, 1989) graduated in Zagreb and received his Master's degree in the theory and philosophy of architecture from the GSD at Harvard University. In 2016 he earned his Ph.D. from the Faculty of Architecture in Zagreb where he is currently involved in HERU research project. He has been accepted for a post-doctoral position by the ETH Zürich – Institut für Geschichte und Theorie der Architektur. His research interests are focused on Croatian Modern and contemporary architecture. He has published 235 papers and 10 books (as the author or editor).

